

**Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Національна поліція України
Відділ психологічного забезпечення ДП МВС України
Центр морально-психологічного забезпечення
Командування об'єднаних сил Збройних Сил України
Психологічна служба ДСНС України
Відділ психологічного забезпечення ДП ГУ Національної гвардії України
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця**

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА

Тези доповідей учасників
міжнародного психологічного форуму

(15 квітня 2022 р., м. Харків, Україна)

Харків 2022

УДК 316.3:159.9
О72

*Друкується згідно з рішенням оргкомітету
за дорученням Харківського національного університету внутрішніх справ
від 09.02.2022 № 16*

О72 **Особистість, суспільство, війна** : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, Україна, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. – Харків : ХНУВС, 2022. – 132 с.

У доповідях учасників форуму проаналізовано актуальні психологічні питання українського суспільства, яке переживає війну. Розглянуто вплив агресивних інформаційних і психологічних технологій на особистість, засоби ефективної протидії ним, особливості надання психологічної допомоги та психологічної підтримки в умовах війни. Розкрито засади психологічного забезпечення сектору безпеки та оборони України, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і зарубіжних дослідників у царині права та психології.

УДК 316.3:159.9

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ (<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Наука», сторінка «Конференції, семінари та круглі столи», а також у репозитарії ХНУВС (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).

ЗМІСТ

СОКУРЕНКО В. В. ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	6
АЛЕКСАНДРОВ Ю. В. ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	8
АЛЕКСЄЄНКО Н. В. НЕЗВИЧНІ УМОВИ ІСНУВАННЯ ВИМУШЕНИХ ЕМІГРАНТІВ ЯК ФАКТОР ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА ПСИХІКУ ОСОБИСТОСТІ.....	10
ANSARI Mr. Faiz Ayat, BASKHORO Mr. Arie Ekawie LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AS A VULNERABLE GROUP AFFECTED BY WAR AND ARMED CONFLICT.....	14
АРІСТОВ М. А. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ОСОБИСТІТЬ І СУСПІЛЬСТВО В ЦІЛОМУ	15
АРІСТОВ М. А. ОСОБЛИВОСТІ НАДАНЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ	17
БАРКО В. В., БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П. ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ	20
БІЛЮЧЕНКО Ю. М. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ ВИНИКНЕННЯ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ..	22
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю. СИНДРОМ ПРОВИНИ ВЦІЛЛОГО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ВІЙНИ.....	25
БОЙЧУК С. С. ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ КОРД ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	28
БОНДАРЕНКО Л. О., ШЕЛКОШВЕЄВ І. В. ПРОСТІР АРТ-ТЕРАПІЇ ДЛЯ ЗЦІЛЕННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ	30
БРУСАКОВА О. В. ЕКЗИСТЕНЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ	32
ВОЛИНЧУК О. В. МЕЖІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	34
ГРЕСА Н. В. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	37
ДАНІЛОВА О. С., ЛЕЩИНСЬКА Д. О. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ САКРАЛЬНОГО МАЛЮНКА В МЕЖАХ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО МЕТОДА В УМОВАХ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ	40

ЄВДОКІМОВА О. О., НЕЧІТАЙЛО І. С.	
УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ДО І ПІСЛЯ ВІЙНИ	43
ЖДАНОВА І. В.	
ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ АФЕКТИВНО-ШОКОВИХ РЕАКЦІЯХ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ.....	47
ЗАРІЧАНСЬКИЙ О. А.	
АНТИКОРУПЦІЙНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ.....	49
ЗАХАРЕНКО Л. М.	
ПСИХОЛОГІЧНЕ ВОЛОНТЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	52
КАЛАМКОВІС М.	
CHILDREN WITH DISABILITIES IN WAR CONFLICTS.....	55
КЛИМЕНКО І. В.	
СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ	57
КОВАЛЕНКО Є. С.	
СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	59
СОЈОСARU R.	
DRUG TRAFFICKING IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....	61
МАЛЄЄВА К. А.	
ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУПРОВОДУ ВАГІТНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	75
МАРЧЕНКО О. Г.	
КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ПРОТИДІЇ ВОРОЖОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОМУ ВПЛИВУ.....	77
МОХОРЕВА О. М., ГОРОШКО М. О.	
ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН.....	79
МОХОРЕВА О. М.	
ПРОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЖІНОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	81
МОХОРЕВА О. М., ЧЕРНУХА Л. В.	
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	83
НЕЧІТАЙЛО І. С., МИЛОСЛАВСЬКА О. В.	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИСТРЕС НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	85
НІКІТІНА О. П.	
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ	88
НІКОЛАЙЧУК Т. О.	
ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВІ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ ПІСЛЯВОЄННОГО СТАНУ	90
ПІДЧАСОВ Є. В., ЧЕПЕЛЄВА Н. І.	
СТРЕСОВІ СТАНИ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	93

ПОНОМАРЕНКО Я. С.	
ПОЛІЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОФЕСІЙНІ СТРЕСОВІ ФАКТОРИ	95
ПРОЦІК Л. С.	
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ.....	99
П'ЯНКІВСЬКА Л. В.	
СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ ДІЇ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО МЕТОДУ EMDR.....	101
РЕЗНІК К. О.	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОЗУМНОСТІ З ІНШИМИ ПСИХОЛОГІЧНИМИ КОНСТРУКТАМИ	105
РІБЦУН Ю. В.	
ПОДОЛАННЯ ЗАЇКАННЯ У ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	107
SUPRUN D.	
PROFESSIONAL MOTIVATION TO PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN IN THE WARTIME	111
ТКАЧ Б. М.	
НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ТЕРАПІЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ	113
ТЮРІНА В. О., СОЛОХІНА Л. О.	
ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	116
ФІЛОНЕНКО В. М.	
ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	119
ХУДАВЕРДОВА А. О.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ І ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ	121
ШАХОВА О. Г.	
ЕКЗИСТЕНЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	123
ШВЕЦЬ Д. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ	126
ШИЛІНА А. А.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ	128

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

*ректора Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента Національної академії
правових наук України, заслуженого юриста України*
Валерія СОКУРЕНКА

Шановні колеги! Науковці! Працівники нашого університету і гості!

Маю за честь від імені ректорату та Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ вітати всіх учасників міжнародного психологічного форуму **«Особистість, суспільство, війна»**.

Наш форум проходить в особливих умовах уведення воєнного стану в Україні. Вперше в історії Харківського національного університету внутрішніх справ ми проводимо міжнародний науковий психологічний форум, в якому звучить слово «війна». І присвячений цей, я вважаю, дуже важливий і своєчасний захід проблемам психологічної підтримки особистості в умовах війни та надання необхідної психологічної допомоги всім верствам населення, військовослужбовцям, дітям в умовах воєнного стану. Наш форум присвячений, перш за все, психологічним аспектам сектору безпеки і оборони України в умовах війни. Потребують уваги проблеми роботи психологів із людьми, які пережили втрату, насильство, знущання тощо. Важливим моментом є питання протидії впливу ворожої пропаганди та агресивним інформаційно-психологічним впливам.

Війна змінила наше життя: життя мирної спокійної країни, яка вирощує хліб, навчає дітей і студентів, перетворене на жахи захоплених окупантами сіл і містечок, на втрати рідних і близьких людей, на мільйони зірваних із місць проживання біженців. Усі ці проблеми переживає українське суспільство. Кількість людей, які потребують психологічної допомоги і підтримки, є великою як ніколи. Нашим психологам, які звикли працювати з мирними проблемами, доводиться активно засвоювати нові виклики нашої воєнної реальності.

Приємно відмітити участь у нашому психологічному форумі представників психологічних служб сектору безпеки і оборони України: Збройних Сил України, Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій. Це люди, які першими прийняли удари війни і які знають не з чуток про її жахіття. У форумі також беруть участь представники великої кількості закладів вищої освіти як України, так і закордонних наукових та освітніх закладів, а саме Польщі, Ізраїлю, Хорватії, професійних психологів-практиків.

Враховуючи, що наші психологи розкидані по всій території України, багато хто – в евакуації (але всі вони працюють – кожний на своєму місці), сьогодні в нас не буде годинних доповідей. Завдання нинішнього форуму – осмислити нові проблеми, які стоять перед психологічною спільнотою України й обговорити шляхи їх досягнення. Вважаю, що сьогоднішній міжнародний психологічний

форум має стати майданчиком для обговорення нагальних проблем надання психологічної допомоги людям і психологічної підтримки у складних воєнних обставинах.

Від щирого серця бажаю кожному, хто долучився до нашого заходу, витримки, мужності, наснаги у вирішенні нелегких завдань.

УДК 159.9

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

ОСОБИСТІТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

25 березня 2021 року Указом Президента України введено дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України».

В цьому важливому документі сказано, що «Захист суверенітету і територіальної цілісності України — найважливіша функція держави, справа всього українського народу» [1].

Не минуло й року, як росія здійснила злодійський напад на нашу державу і почалася сама кровопролитна війна ХХІ століття, яка принесла горе та страждання Українському народу, привела до масової загибелі людей, маленьких діточок.

І хоча однією з особливостей цієї війни стало домінування технічних факторів, проте значення психологічних чинників не тільки не зменшилося, а навпроти значно збільшилося. Перш за все, хочу це підкреслити, роль людини у війні завжди, особливо у бойових умовах, залишається багато в чому визначальною і вирішальною, війна формує особливий тип особистості, особливий тип психології, який можна назвати як психологію комбатанта.

Сотні тисяч наших громадян стали на захист нашої державності, суверенітету, не шкодують своїх сил, а часто і життя, захищаючи нас з вами, наші родини, захищаючи демократію і свободу. Ми знаємо за що воюємо. Психологічний стан військовослужбовців Української армії і армії агресора прямопротилежний.

Ми – психологи, знаємо, як миттєво перетворюється людина, яка одержала до рук зброю: змінюється все світовідчуття, самооцінка, ставлення до оточуючих. Людина вважає, що зброя – це сила та влада, це впевненість, стиль поведінки, виникає ілюзія своєї значимості. Але, так відбувається у мирний час. Що ж тоді має відбуватися на війні, особливо на фронті, де зброя є у кожного, а її застосування із можливості стає обов'язком? Чи існує особливий психологічний тип «людини зі рушницею»? Ми вважаємо - так, безперечно. Психологія комбатантів - це психологія людини на війні, озброєної людини, яка бере безпосередню участь у бойових діях.

Всі основні, базисні елементи психології людини формуються ще мирний період, а війна лише виявляє їх із найбільшою визначеністю, акцентує ті чи інші якості, пов'язані з умовами воєнного часу. Водночас специфіка цих умов викликає до життя нові якості, які не можуть виникнути у мирній обстановці, а у воєнний період формуються у максимально короткий термін. Однак, ці риси і властивості дуже складно розділити за часом і умовами формування, і мова, швидше за все, може йти про перетворення якостей, поодиноких за своїми проявами в умовах мирного життя, масові, що отримують найширше поширення в умовах війни,

тому що лише в бою випробовуються всі якості людини. Якщо у мирний час окремих рис людини не виявляється, то в бою вони розкриваються.

Насамперед необхідно прояснити саме поняття комбатант, що у перекладі з французької означає воїн, борець, який бореться. Отже, психологія комбатантів - це психологія людини на війні, озброєної людини, яка бере безпосередню участь у бойових діях. Вищі прояви людського духу, досить рідкісні за звичайних обставин, стають воістину масовим явищем за надзвичайних обставин. І підтвердженням цьому є дії наших захисників. Увесь світ побачив незламність українських військовослужбовців, добровольців, героїзм населення. В умовах проведення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони України, відсічі і втримання збройної агресії росії, істотно зростає актуальність проблем забезпечення якісної психологічної підготовки наших бійців та їх подальшої реабілітації, яка направлена на підвищення моральної і психологічної стійкості та готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням в обстановці реальної загрози життю.

На думку військових психологів США, найважливішими завданнями психологічної підготовки у збройних силах є:

- 1) подолання страху та недопущення паніки;
- 2) встановлення та зміцнення позитивних взаємовідносин серед військовослужбовців у невеликих групах – основа бойового духу та психологічної стійкості військ;
- 3) безперервне та впевнене управління [2, стр. 26].

Війна росії проти України вмиє докорінно змінила життя української молоді. Багато юнаків і дівчат йдуть добровольцями до війська, щоб дати відсіч агресору, долучаються до лав тероборони та займаються волонтерством.

Війна проходить не лише по лінії фронту. Війна вже всередині кожного: на лінії фронту вона фізична, поза ним - вона психологічна і настрої бійців на війні не менш важливий, ніж справні зброя і техніка.

Також, з точки зору психології, виникає дуже багато найрізноманітніших питань, вірне вирішення яких допомагає досягти перемоги. Це, в першу чергу, такі питання:

- 1) як найкраще зрозуміти задум та попередити інформаційно-психологічні операції ворога?
- 2) що відбувається з нами, як змінюється наш настрої під час війни?
3. Як це може вплинути на кожного з нас?
- 4) Як зменшити негативні наслідки?

Психологічна війна - це атака на ідентичність кожного бійця, на базові питання: "хто я?", "яка моя функція?", "яке моє місце у всьому, що коїться?", "що я маю робити?". У кадрових військових з цим проблем переважно немає, а от у цивільних та молодих бійців ідентичність опиняється під сильним ударом.

На фронті страшно, і там немає місця провині, а в тилу, якщо, звичайно, над вами не літають снаряди, - деморалізує провинна. І те, й інше почуття вважаються нормальними в якихось межах. Але якщо воно «затоплює» - психіка не справляється. Якщо затоплює страх, борець закладає на місці. Якщо в тилу затоплює відчуття провинна, людина перестає нормально працювати для перемоги.

Ще ніколи українці не були такими єдиними у бажанні перемоги. Зараз і ті хто на фронті зі зброєю в руках боронять нашу країну від злодійського агресора і ті хто надає іншу посильну допомогу заради нашої Перемоги, хто допомагає збереженню життя та здоров'я нації, являють собою єдиний механізм, єдине тіло.

І перемога неодмінно буде за нами!

Список бібліографічних посилань

1. Указ Президента України № 121/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України».

2. Шакун Я. С. Досвід психологічної підготовки військовослужбовців збройних сил США та Ізраїлю. Особистість в екстремальних умовах : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2019 р., м. Львів). Львів, 2019. 140 с.

Одержано 13.04.2022

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЄЄНКО,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

НЕЗВИЧНІ УМОВИ ІСНУВАННЯ ВИМУШЕНИХ ЕМІГРАНТІВ ЯК ФАКТОР ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА ПСИХІКУ ОСОБИСТОСТІ

Дедалі частіше у наш час виникнення екстремальних ситуацій і певна зміна ставлення до них вимагають систематизації даних із цього питання. Сьогодні показало нам, що навіть у час розвитку, науки та технологій може відбутися найстрашніше – війна. Війна – це ситуація важкого стресу для всіх її учасників, які страждають від її наслідків. Велика частина українців опинилася в епіцентрі активних бойових дій, звичайні люди втратили власний дах над головою, роботу, кошти, майно, втратили все, що любили, батьків та рідних. Мирне населення, якому вдалось врятуватися, вимушено було бігти далі від своїх домівок, а саме в інші країни.

Приймаючи до уваги повідомлення Агентства ООН у справах біженців за 12 травня 2022 р. зазначимо, що понад 6 мільйонів людей покинули Україну від початку повномасштабного російського вторгнення. Станом на 11 травня кількість тих, хто виїхав, становить 6 029 705 осіб, 90 відсотків з цього числа – жінки та діти. Ще вісім мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами. Продовження збройного протистояння все більше руйнує надії людей на мирне життя.

У науковій літературі існує низка підходів до класифікації видів міграції залежно від критерію, що покладений в її основу. Так виокремлюючи, особливої уваги заслуговує визначення поняття вимушеної міграції, тобто це ті випадки,

коли причина міграції лежить поза індивідом, тобто це міграція з примусу. До цього часу було отримано державного значення два офіційні види міграції: "вимушені переселенці" і "біженці". У психіці біженця панує домінанта віддалення від небезпечного місця. Дослідження українських науковців, які розглядають психологічні наслідки трансформації способу життя, пов'язаного з міграцією, здебільшого присвячені питанням окультуризації, проблемам соціокультурного шоку та його подолання. Фахівці в галузі психології міграції спираються у своїх розробках на соціокультурний підхід (В. В. Гриценко, Н. М. Лебедева, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. М. Павленко, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, Л. А. Шайгерова, О. І. Шлягіна та ін.) [1, 2, 3.] Проте цих розробок вже недостатньо.

Аналізуючи міждисциплінарний підхід у дослідженнях міграції, І. Молодикова зазначає: «У переважній кількості робіт рішення щодо міграції інтерпретуються у межах певних політичних або економічних конструкцій, які впливають на мігранта та його бажання виїхати». В західній літературі існує ще раціональний підхід, який розглядає індивіда як суб'єкта власного волевиявлення. Але міграції мають не завжди добровільний характер.

У соціально-психологічному аналізі явища міграції слід розрізняти психологічний стан готовності до міграції. На думку соціолога Л. Л.Рибаковського, мобільність (рухливість) та міграція - це різні поняття. Під міграцією слід розуміти територіальне переміщення, а під мобільністю - здатність до міграції, тобто потенційну міграційну активність [1, с. 9-17].

Люди, рятуючись від загрози для життя залишають місця постійного проживання і шукають притулку в інших регіонах своєї держави або за її межами. Ці люди, як правило, мають значні проблеми із психічним здоров'ям. У них розвивається посттравматичний стресовий розлад, виникають різні психосоматичні симптоми і захворювання. Психічне здоров'я вимушених мігрантів погіршується внаслідок воєнних дій, репресій, морального тиску, втрати близьких, майна тощо. Культурний шок, стрес, пов'язані з адаптацією, поглиблюють психологічні проблеми вимушених мігрантів. Потрапляння особистості в інше соціокультурне середовище, крім загального погіршення здоров'я, призводить до серйозних негативних змін ідентичності.

Вимушені мігранти - це така група населення, яка найбільшою мірою потребує захисту і всебічної допомоги. Ситуацію вимушеної міграції слід розглядати як один із видів «екстремального впливу» на особистість. Екстремальність такої ситуації визначається, з одного боку, високим рівнем стресогенності подій, які є причинами міграції, а з іншого - тривалістю процесу адаптації до нових умов. Зіткнення з іншою культурою викликає у мігрантів ідентифікаційну плутанину, неприйняття, почуття власної меншовартості. Внаслідок цього, як пише Л. А. Шайгерова, в них руйнуються базові структури особистості, зокрема загальна картина світу і образ "Я", стираються межі між внутрішнім і зовнішнім світом, між життям і смертю, кардинально змінюються ціннісні системи, ставлення до інших людей [2, с. 123-145].

Адаптація - один із основних критеріїв розмежування норми і паталогії у психічній діяльності людини. В ситуації вимушеної міграції межа між нормою та паталогією стає менш визначеною, розмитою. Те, що у звичайних життєвих

умовах вважається порушенням психічного здоров'я, в неординарній ситуації вимушеної міграції може бути нормальною реакцією на ненормальні обставини. Труднощі виживання в нових умовах формують специфічний психотравматичний досвід мігрантів. Зокрема, їхні стосунки з місцевим населенням далеко не завжди є теплими і привітними. За даними Г. У. Солдатової, вимушені мігранти переважно характеризують місцевих жителів як байдужих, лицемірних, брутальних, неуважних. Лише дехто зазначає позитивні риси: чуйність, добродушність, порадність. Так само з погляду місцевих жителів мігранти є агресивними, роздратованими, знервованими, недобррозичливими, нахабними. Такі уявлення відображають високу міру взаємного неприйняття обох сторін і, відповідно, ускладнюють психосоціальну адаптацію прибульців, які почуваються відчуженими й непотрібними. Соціально-стресові умови, в яких змушені перебувати мігранти, набувають затяжного характеру, при цьому непатологічні порушення психічної адаптації можна схарактеризувати як хронічну психічну напруженість, яка може призводити до дезадаптації, коли людина стикається з неможливістю реалізації мотивів, цінностей, прагнень тощо. Психофізіологія описує таку ситуацію як емоційний стрес і фрустрацію, а психологія - як конфлікт або психологічну кризу. Виникнення психічних розладів у вимушених мігрантів провокують як зовнішні умови, які порушують звичну життєдіяльність людини, так і внутрішні особистісні схильності. Життєві обставини можуть бути поштовхом до виникнення розладу, а особистісні характеристики виконують роль "патогенного ґрунту" для перетворення тимчасових розладів на хронічні порушення. Прикладом є загострення акцентуацій (неклінічних форм психопатій), коли виразність певних рис у структурі характеру під впливом психотравмуючих або складних ситуацій стає серйозною психологічною проблемою.

Порушення психічної адаптації мігрантів представлені різноманітними малодиференційованими проявами фізичного та емоційного дискомфорту, емоційної напруженості, зниженої працездатності, нестабільності самопочуття. Мають місце також прояви соціальної фрустрованості, порушення особистісно - середовищної взаємодії, незадоволеність актуальним станом. Зонами найбільшої тривожності є матеріальний стан і сфера міжособистісних стосунків. Існує тісний взаємозв'язок між наявністю неврозподібної симптоматики і рівнем соціальної фрустрованості. До факторів ризику порушень психічної адаптації мігрантів належать такі особистісні характеристики: інтровертована спрямованість, яка обмежує можливості звертання по соціальну підтримку; високий рівень нейротизму як сукупність індивідуальних типологічних характеристик, пов'язаних з емоційною нестабільністю і зниженою фрустраційною толерантністю.

Зміни ідентичності особистості вимушених мігрантів мають комплексний характер і торкаються всіх основних сфер: мотиваційної, емоційної, когнітивної, поведінкової. У мотиваційній сфері складності в задоволенні базових потреб призводять до зниження рівня домагань, до виникнення екзистенційних проблем - аж до втрати сенсу життя. Порушення в емоційній сфері виявляються в широкому діапазоні - від байдужості, пригніченості, апатії, депресивності до агресивності, дратівливості. Проблеми в когнітивній сфері - це розлади всіх основних пізнавальних процесів: пам'яті, уваги, сприйняття, мислення. У поведінковій

сфері виникають перепони зі встановленням продуктивних контактів. Усе це взагалом призводить до найсуттєвіших проблем особистості, центральною з яких є криза ідентичності.

Зберегти здоров'я, зокрема психічне, під час війни дуже важливо. За статистикою, тільки 80 % людей можуть впоратися з усіма постстресовими ситуаціями, а іншим необхідна допомога. Гострий стресовий розлад, як правило, триває до місяця. Усі реакції в цей час є нормальні: поганий сон, поганий апетит, нав'язливі образи, що спливають у голові, оглядання і таке інше. Якщо це не проходить упродовж тривалого часу, може сформуватися ПТСР, тільки тоді треба звертатися за кваліфікованою психологічною допомогою. У вимушених переселенців виникнення психологічних розладів пов'язане із ситуацією насильства в рідній країні, процесом вигнання, з ситуацією переїзду, з враженнями від першого притулку, а потім із особливостями нової країни, культури та першого періоду адаптації, протягом якого біженці найбільш гостро відчувають свою непотрібність, відірваність від рідних місць, ізоляцію, втрату роботи, а в деяких випадках і сім'ї. Такі психологічні проблеми виділено до групи посттравматичних стресових розладів, які мають конкретні ознаки та легко визначаються при діагностиці психічних порушень. У керівництві, виданому Всесвітньою Організацією охорони здоров'я (1996 р., Київ – видавництво «Сфера») під назвою «Психічне здоров'я біженців» надано рекомендації щодо виявлення психічних розладів у особистості під впливом екстремальних умов: стрес, депресія, психоз та інші психотичні порушення.

Список бібліографічних посилань

1. Міграційні процеси в сучасному світі; світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): енциклопедія / [НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького]. К. Довіра. 1998. С. 27-124.

2. Слюсаревський М.М. Психологія міграції: навчальний посібник / М.М.Слюсаревський, О.Є.Блинова; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: 2013. С. 52-244.

3. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т.М. Титаренко. К. Агропромвидав України, 1998. С. 348.

Одержано 13.04.2022

UDC 159.9

Mr. Faiz Ayat ANSARI,

*Assistant Professor (Law), Parul Institute of Law, Faculty of Law,
Parul University, Vadodara, India;*

Mr. Arie Ekawie BASKHORO,

*LL.M. (International Law) student, Parul Institute of Law,
Faculty of Law, Parul University, Vadodara, India*

LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AS A VULNERABLE GROUP AFFECTED BY WAR AND ARMED CONFLICT

War is a phenomenon that is greatly feared by everyone because it has a major impact on various aspects of life, not only physical loss, but also spiritual loss. The victims of war are not only from the military or army (combatant), but also civilians, even children, who are generally not a part of the circle of conflict/not involved in war. Essentially, war / armed conflict is not an arena and a domain for children. Because war will have an impact on violence for every right of every child. Furthermore, war can have an impact on the quality of the future for children. As the future generation of a nation, children should be given full facilities and rights to be able to access proper education, a healthy environment and free from conflict. However, in reality, wars and armed conflicts actually hinder accessibility for children in achieving their rights as the nation's next generation to be educated and live peacefully and feasibility. This situation will certainly have a major impact on the progress of a nation in the future. In relation to war, children can be positioned as subjects or objects in a war, where each of which has a large impact and consequence so that, children in war must be protected by both the government and the law. This study was conducted to analyze the legal protection of children in war and armed conflict. This research use normative juridical approach through the study of existing laws and regulations, in the field of international humanitarian law, particularly those that regulate the protection of children in an armed conflict. Primary legal materials are collected through literature studies relating to the involvement of children in armed conflicts and the legal protection that is the rights of children. Secondary legal materials are obtained through books and other literature as well as the opinions of experts who are competent in the issues studied. From the available legal materials, a normative descriptive analysis is then carried out by linking it to existing principles, concepts and theories. The results of the research conducted conclude that the protection of children in war and armed conflict is regulated in international humanitarian law and must be implemented by both local and global governments so that the impact of conflict and war to children can be minimized. In author opinion, all subjects in the global order, including people, institutions/governments, non-governmental organizations, to the media, must cultivate a sense of concern for the position of children in wars and armed conflicts that adversely affect their survival and future.

Keywords: Legal Protection, Children Rights, Armed Conflict, Humanitarian Law.

Received 11.04.2022

УДК 159.92

Максим Андрійович АРІСТОВ,

студент факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5673-9731>

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ І СУСПІЛЬСТВО В ЦІЛОМУ

Особистість завжди знаходиться під впливом різноманітних контекстів, серед яких на перший план сьогодні виходить війна як джерело перманентної травматизації. Під час війни поступово, не завжди помітно, але невідворотно змінюються ціннісні орієнтації, життєві перспективи, стосунки з оточенням, ставлення до себе і свого життя.

Війна руйнує базові почуття безпеки, захищеності, стабільності, передбачуваності, провокуючи тектонічні зміни процесів життєдіяльності, самореалізації, життєтворення, які рано чи пізно відчують і безпосередні, і опосередковані учасники травматичних подій. Психологічні дослідження свідчать, що у посттравматичний період особистість не лише відновлюється, а й відкриває для себе перспективи покращення якості життя, пов'язані насамперед з феноменом посттравматичного зростання. Травматичні події зовсім не обов'язково призводять до особистісної катастрофи.

Визначено, що посттравматичне зростання покращує загальний стан людини та її адаптивність. Пережиті травми можуть слугувати каталізатором позитивних зрушень, зміцнення і поглиблення відносин, зміни життєвої позиції, виявлення сильних сторін власної особистості [1, с.73].

Насамперед важливо розглянути стресостійкість як ще один фактор війни. У науковій літературі є дві важливі галузі узгодження щодо стійкості осіб.

Перша галузь – питання адаптованості. Особи, які здатні і готові до адаптації, часто зменшують ризик бути схильними до руйнівних подій або хоча б намагаються зменшити їх вплив. Стійкі особи можуть і готові адаптуватися.

Друга галузь – питання перехідної дисфункції. Стійкість не перешкоджає виникненню дисфункції або дистресу. Відсутність дисфункції чи дистресу у людини свідчить про опір, а не про стійкість. Зараз вважається, що певна дисфункція або дистрес – це нормальна реакція на ненормальну подію. Однак дисфункція або дистрес є тимчасовими з подальшим поверненням до нормального або кращого функціонування.

Стійкість спрямована на зменшення впливу подій та відновлення після них, але не обов'язково вона спрямована на запобігання впливу отже, підвищення стійкості супроводжується кардинальним зрушенням логіки безпеки [2, с. 54].

Роль адаптації у житті людини не можливо переоцінити. Втім, розуміння її змісту та функцій у становленні особистості неоднозначне. Вузьке розуміння процесу адаптації, яке на сьогодні домінує у побутовій психології, ґрунтується на її трактовці як підкорення індивіда умовам середовища.

Середовище у такому розумінні визначається здебільшого як безпосереднє оточення індивіда, тобто таким, що є обмеженим певними просторово - часовими рамками життя індивіда. Людина є заручником умов, що склалися у її житті, і, щоб зберегти баланс (не говорячи вже про потенціал) особистості змушена пристосовуватись до них.

В умовах кризового суспільства проблема психологічної та соціальної адаптації постає досить гостро. Порушення рівноваги середовища існування людини спонукає виникненню різного роду конфліктів та життєвих криз. Саме такі ситуації вимагають нагального відновлення чи створення нового проекту особистості. Адаптація як розвиток особистості передбачає вихід за звичні просторово - часові межі, що, в свою чергу, є непростим завданням для людини, яка змушена щодня вирішувати рутинні буденні справи. Рушійним чинником розширення власного життєвого досвіду є переживання людиною так званих «моментів інтенсивностей», які є нібито зупинкою мислення, які правомірно називати подіями, в яких відбувається трансцендентування, спрямоване на визнання чогось або когось. «Моменти інтенсивності» сприяють породженню власного задуму себе можливого.

Важливим акцентом у проходженні процесу адаптації як саморозвитку особистості є вміння побачити ті нові аспекти ситуації, відчуті, зрозуміти яке насправді незначне місце посідає певний конфлікт чи криза у багатстві світу людського життя. Впевненість в успішному проходженні кризового етапу життя завжди підкріплюється усвідомленням того, що зміни не є чимось болючим, а навпаки можуть бути бажаними і зрозумілими в плані їх втілення [3, с.16].

Список бібліографічних посилань

1. Коваленко А. Б. Особистість у вимірах війни: особливості психологічного благополуччя. *Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту психології ім. ГС Костюка НАПН України* Протокол № 13 від 26.12. 2017 р. Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя 4 (2011): 240.

2. Ніздрань О. А. "Активізація соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я ветеранів війни на сході України." *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* 2.29 (2015).

3. Остафійчук Т. В. *Роль Психологів У Вирішенні Проблем Психологічної Та Соціальної Адаптації В Умовах Кризового Суспільства.* ББК 88.5 я43+ 60.5 я43 А43 (2016): 103.

Одержано 15.04.2022

УДК 159.9

Максим Андрійович АРІСТОВ,

*студент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5673-9731>*

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

*кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАНЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Для суспільства сучасної України характерним є надзвичайно високий рівень психоемоційних навантажень, що впливає на істотне погіршення рівня психічного здоров'я в популяції. Сьогодні реальний рівень психічного нездоров'я в суспільстві катастрофічний – страждання та втрати є надмірними, соціальна ситуація не є підтримуючою, ресурси особистості виснажені, нові цінності та орієнтири не вибудовано, а пережиті потрясіння можуть призвести до деструктивних наслідків.

Такі кризові події включають в себе ситуацію, за якою людина переживає або стає свідком надзвичайно стресової події, що загрожує життю, здоров'ю або серйозними травмами їй та іншим (фізичне травмування; поранення, важкі медичні процедури; загибель або смерть близьких людей; картини смерті, поранень і людських страждань; суїциди і вбивства), викликає сильне відчуття страху, жаху, потрясіння та може бути раптовою та неочікуваною.

Через надмірну стимуляцію всіх органів чуття травматичні події настільки наповнені стресом, що вони перевантажують наші звичні стратегії подолання. Як наслідок, виникають гострі відчуття безпорадності, інтенсивний страх та відчуття втрати контролю. Якщо людина переживає стрес, вона втрачає контроль (якщо я не можу передбачити, як я можу рухатися далі, як я себе зможу захистити?).

Такі негативні переживання заважають людині раціонально осмислити та аналізувати ситуацію, тим самим породжують різні проблеми та складні життєві обставини. Перша психологічна допомога розроблена для того, щоб зменшити первинний дистрес (дати вихід емоціям), які спричинені травматичними подіями.

Перша психологічна допомога (ППД) – це фактологічно заснований підхід, який базується на концепції гнучкості людини та спрямований на зменшення стресових симптомів, відновленню після травматичних подій, природньої катастрофи та навіть особистої кризи [1, с. 153].

Травматичний стрес - особлива форма загальної стресової реакції, при якій стрес перевантажує психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості людини і руйнує захист. Прийнято вважати, що травматичний стрес – це нормальна реакція на ненормальні обставини, стан, що виникає у людини, яка пережила щось, що виходить за межі звичайного людського досвіду, наприклад, загрозу життю,

смерть чи поранення іншої людини, участь у бойових діях, насильство, стихійні лиха та катастрофи і т.ін.

Спектр явищ, що викликають травматичні стресові порушення, досить широкий і охоплює безліч ситуацій, коли виникає загроза власному життю або життю близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу "Я". Ці ситуації характеризуються, насамперед, своїм надекстремальним впливом на психіку людини, викликаючи в неї травматичний стрес, психологічні наслідки якого в граничному своєму прояві виражаються в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР).

Виникнення і характер стресу визначаються не тільки силою подразника, а й реактивністю організму в момент впливу стресора, яка залежить від спадковості, віку та інших факторів. Цим пояснюється, чому один і той самий стресор у різних індивідів може викликати різні прояви і наслідки. Надмірне, довготривала дія травматичного стресу може призвести до психотравми.

Психотравма – це не зовнішня подія, а її психічна репрезентація. Психотравму (синонімічно вживаються ще такі терміни: емоційний травматичний стрес, емоційна травма, психологічна травма, психічна травма) описують як переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання, яке супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю, когнітивними змінами та змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади.

На фізіологічному рівні змінюється біохімічна рівновага (чим пояснюються такі стани, як знеболення, надмірне збудження, амнезія, зниження імунітету, виснаження тощо); змінюється робота мозку: блокується міжпівкульна синаптична передача, інакше функціонують нейрони кори головного мозку, внаслідок чого страждають, насамперед, ті його зони, які пов'язані з контролем над агресивністю та циклом сну [2, с. 32].

Варто зазначити, що сьогодні здійснюється чимало заходів у галузі підготовки фахівців до надання психологічної допомоги постраждалим дітям: осмислюється зарубіжний і вітчизняний досвід такої роботи, проводяться спеціальні семінари і групи супервізійного супроводу для психологів, соціальних педагогів та представників інших "помічних" професій; розробляються і розповсюджуються (переважно через соціальні мережі) методичні матеріали інформативного і просвітницького характеру.

Досвід роботи з дітьми, які постраждали від травматичних подій, дозволив виділити наступні категорії.

1. За ступенем впливу травмуючого фактору:

а) діти, які були безпосередніми очевидцями тяжких військових дій (обстрілів, бомбардувань);

б) діти, які втратили в наслідок масових заворушень когось із родини, близького оточення, друзів;

в) діти, які відчували суттєву зовнішню загрозу втрати безпечного середовища чи життя (загроза обстрілу чи бомбардування, знаходження поряд з зоною гострого конфлікту), але не були очевидцями відкритих військових конфліктів;

г) діти, які травмовані втратою стабільності чи безпеки через тривожну поведінку найближчого оточення, брак інформації про те, що відбувається, через необхідність переселення зі звичного середовища тощо.

2. За особливістю поведінкових, емоційних та когнітивних проявів у пост-травматичний період:

а) діти, які відмовляються від будь-яких контактів з фахівцями та іншими дорослими чи однолітками, проявляють незвичні поведінкові та емоційні реакції;

б) діти, які мають складнощі у встановленні контакту з фахівцями, не можуть пояснити те, з яких причин їхнє життя втратило звичний плін, є емоційно пригніченими або розгальмованими;

в) діти, які охоче ідуть на контакт з фахівцями, можуть розповісти про те, що сталося, емоційно відреагувати ситуацію у прямій чи символічній формі.

Виходячи з вищеозначеної класифікації, констатуємо, що ті діти, які серед виділених категорій знаходяться на перших позиціях є найбільш тяжко травмовані і потребують посиленої уваги фахівців. Зазначимо, що діти специфічно переживають травматичні обставини.

Нерідко через відсутність навичок обговорення своїх переживань, вікові особливості, сильне емоційне потрясіння діти не висловлюються відкрито про свої неприємні стани. Разом з тим, спостерігаючи за дітьми, можна виявити тих із них, які гостро переживають стресову ситуацію. Наслідки стресу є помітними у емоційних, поведінкових проявах дітей чи представлені на тілесному рівні.

Нагадаємо, що ПТСР може розвинутися з часом – приблизно через півроку після пережитих травмівних подій. З огляду на це, потрібно бути особливо уважними до дітей, які були очевидцями гострого воєнного конфлікту, зазнали тяжких втрат тощо, і здійснювати профілактику розладу [3, с. 9].

Список бібліографічних посилань

1. Терещук А. Д. "Перша психологічна допомога при гострих стресових станах." *П86 Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія.*
2. Кокун, Олег Матвійович, et al. "Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій." (2015).
3. Кісарчук, Зоя Григорівна, et al. "Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки." (2016).

Одержано 12.04.2022

УДК 159.9:378

Вадим Вадимович БАРКО,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>;*

Вадим Іванович БАРКО,

*доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;*

Володимир Петрович ОСТАПОВИЧ,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>*

ВИМОГИ ДО КЕРІВНИКІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ

Постановка проблеми. Психологічне здоров'я нами розглядається як динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда й суспільства і виступають передумовою орієнтації індивіда на виконання своєї життєвої задачі. Психологічне здоров'я є вищим рівнем прояву здоров'я психічного, воно визначається ціннісно-смісловим змістом розвитку особистості [1, с. 5]. **Метою** статті є висвітлення психологічних вимог до поліцейських менеджерів як до суб'єктів збереження психологічного здоров'я персоналу Національної поліції України (НПУ).

В ході експериментального дослідження, яке тривало з 2019 по 2022 рік, нами вивчався стан підготовленості керівників НПУ до збереження психологічного здоров'я підлеглих. Обстежено більше 500 керівників територіальних підрозділів НПУ з десяти областей держави, при цьому використовувалась спеціально розроблена анкета і психодіагностичні методи: адаптовані українськомовні опитувальники – Індивідуально-типологічний опитувальник (Л. Собчик); Опитувальник Великої П'ятірки (Джон, Науман, Сото); Опитувальник толерантності до невизначеності (С. Баднер), опитувальник структури емоційного інтелекту (М. Манойлова).

Викладення основних результатів. Встановлено, що керівник, перш за все, не повинен бути суб'єктом негативного впливу на душевне благополуччя поліцейських. Також він не повинен мати особистісних деструкцій. Він має бути сильною особистістю з глибоким самоусвідомленням, яка володіє власним емоційним станом і поведінкою, врівноваженою особистістю, здатною успішно розв'язувати організаційні і власні проблеми. Для збереження психічного здоров'я підлеглих керівнику мають бути властиві такі риси, як спокій, рішучість, відкритість, ввічливість, відсутність метушливості, гнучкість розуму й послідовність.

Йому не повинні бути властиві імпульсивність, роздратованість, нестриманість, агресивність.

Встановлено, що з метою попередження виникнення нервово-психічної нестійкості керівник повинен знати причини і ознаки останньої. До основних із них належать: а) невдачі на службі і в особистому житті; б) часті ситуації службової діяльності, які сприймаються як небезпечні для життя і здоров'я; в) хронічна втома і конфлікти; г) низька професійна компетентність, д) сімейні психотравмуючі чинники; е) шкідливі звички. Ознаками нервово-психічної нестійкості поліцейського можуть бути: а) поява втоми при звичайному службовому навантаженні; б) зниження загальної активності; в) послаблення та погіршення пам'яті; г) соматичні симптоми; д) загальмованість мисливих процесів; є) поява негативних емоцій; ж) зниження самоконтролю.

Нами підтверджені дані лонгітюдного психодіагностичного дослідження, вперше проведеного Л. М. Собчик [3, с. 44], яке встановило прогностичну значимість чинників, які виявляють провідні особистісні тенденції. У процесі дослідження виокремлено психодіагностичні критерії для визначення трьох основних непсихотичних типів дезадаптації: невротичної, психопатичної і психосоматичної. Встановлено, що відмінності у проявах дезадаптації поліцейських в значній мірі визначаються базисним типом реагування особистості. Невротичні розлади формуються на базі домінування в структурі особистості конституціональних гіпостенічних рис. Незначні відхилення (надконтроль, песимістичність, підвищена тривожність та інтровертованість) можуть загострюватися і трансформуватися на серйозніші варіанти дезадаптації - іпохондричність, депресивні прояви, фобії та реакції типу ескейпа. Навпаки, поведінкові реакції, властиві психопатичним збудливим особам, виникають на ґрунті гіпертимного типу характеру. Деякі «вкраплення» в загальну структуру цього типу реагування таких рис, як ригідність, замкненість, імпульсивність, екзальтованість в ситуаціях службової діяльності можуть посилюватися і утворювати стійкий патерн експлозивної, експансивно-шизоїдної, агресивно-неконформної або емоційно-нестійкої поведінки. Два типи реагування (гіпостенічний і гіперстенічний) відрізняються варіантами спрямованості агресії: а) інтропунітивний варіант, за якого агресія спрямовується людиною на саму себе; б) екстрапунітивний варіант, коли агресія спрямована на близьке оточення і проявляється у вигляді соціальної дезадаптації.

Враховуючи результати власних досліджень і думку вітчизняних дослідників (М. Корольчука та інших) [2, с. 90], уточнено перелік вимог до керівника, дотримання яких сприятиме збереженню психічного здоров'я підлеглого особового складу: 1. Повага і гуманістичне ставлення до підлеглих; керівник має бути вимогливим, наполегливим, проте обов'язково справедливим і гуманним. 2. Врахування керівником індивідуально-психологічних особливостей кожного підлеглого. 3. Увага до позитивних зрушень в роботі чи поведінці підлеглого, своєчасна оцінка і заохочення працівників, розкриття перспектив. 4. Обережне використання критики і покарань підлеглих, критика має відбуватись віч-на-віч, а заохочення – при всіх. 5. Переважне використання колегіального, а за необхідності – ситуаційного стилю керівництва, надання підлеглим самостійності в діяльності. 6. Організація колективної роботи працівників поліцейського підрозділу, рольовий

розподіл функцій кожного працівника. 7. Створення умов для професійного і особистісного розвитку кожного працівника поліції. 8. Вміння попереджувати і залагоджувати конфлікти у підрозділі, підтримувати сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі. 9. Здатність бути лідером і референтною особистістю, навчати і виховувати підлеглих власним прикладом. 10. Особисте дотримання здорового способу життя і підтримка його вимог в колективі підрозділу.

Висновки. Таким чином, психологічне здоров'я особистості є необхідною умовою її ефективної діяльності загалом і поліцейської, зокрема. Дія несприятливих чинників нерідко зумовлює виникнення в працівників поліції стресів та нервово-психічної напруги, що викликає негативні прояви в поведінці та психіці. Дотримання керівниками поліцейських підрозділів розглянутих у статті вимог сприятиме збереженню психічного здоров'я поліцейських та суттєвому підвищенню ефективності їх професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Забезпечення психологічного здоров'я працівників Національної поліції України: навч.-метод. посіб. / Остапович В. П., Барко В. І., Кирієнко Л. А., Пампура І. І., Барко В. В.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т. П., 2019. 204 с.

2. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / Навчальний посібник: М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна. Загальна редакція М.С. Корольчука. К.: Фірма «ІНКОС», 2002. 272 с.

3. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб. : Издательство «Речь», 2003. 624 с.

Одержано 11.04.2022

УДК 159.9

Юлія Миколаївна БІЛЮЧЕНКО,

*аспірантка кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7404-276X>*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРЕДИКТОРИ ВИНИКНЕННЯ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна є злісним актом агресії та насильства, котрий має трагічні наслідки для здоров'я та життя людини. Психологічні переживання війни людей, які стали свідками жахливих подій, отримали поранення або втратили близьку людину стикаються з різного роду психологічними проблемами. У контексті війни та бойових дій досить часто виникає посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), котрий виступає першочерговим наслідком травматичного досвіду війни. Науці відомі дослідження в яких говориться, що існують фактори виникнення агресії в майбутньому, адже досвід війни досить часто асоціюється з підвищеною насильницькою та агресивною поведінкою. Наприклад, в закордонних працях йдеться, що захворювання ПТСР здатне викликати агресивну поведінку, внаслідок сильного

відчуття гніву та ворожості. Агресивна поведінка в такому випадку виникає як афективна або імпульсивна реакція людини на загрозу або стрес, яку ще називають реактивною агресією. Послідовну та цілеспрямовану реакцію на загрозовий фактор описує проактивна агресія. Дана агресія застосовується людиною заради отримання позитивного результату, наприклад, при соціальному статусі чи схваленні навколишніх. Ми впевнені, що агресія є поєднанням різних форм агресії, з одного боку імпульсивна та не контрольована поведінка, а з іншого свідомо дія, спрямована на досягнення певної мети.

Т. Elbert з колегами досліджували «appetitive aggression». Наводимо оригінальну назву даної агресії, оскільки в вітчизняній літературі не представлено україномовний варіант, який би дослівно передав переклад. Закордонні дослідники сходяться у думці, що «appetitive aggression» виникає внаслідок умисного заподіяння шкоди або насильства іншій особі, при якому агресор отримує задоволення [2]. Дана агресія досить широко представлена у наукових здобутках закордонних вчених. Популярність феномену «appetitive aggression» свідчить про те, що вона не обмежується психопатологічною підгрупою, а є скоріше являється загальною рисою особистості в контексті війни. В умовах війни, говорять дослідники, військові, які беруть активну участь в бойових діях, вимушені діяти агресивно, адже це є складовою їх роботи та обов'язку. Ми розуміємо, що вдавання до агресії є необхідною умовою для виживання в середовищі насильства.

Психології відомі численні роботи, котрі описують предиктори виникнення ПТСР, однак фактори, які сприяють виникненню агресії в умовах військових дій майже не має. Цікавими є праці М. Denov й N. Blanchet-Cohen, котрі вивчали звіти ветеранів, в яких зазначалося, що військові демонструють поступову зміну сприйняття вбивств і звірств: спочатку вони тяжко переживали дані дії, однак через певний час вони звикали й до них [1].

Грунтовні дослідження закордонних дослідників наводять детальний перелік симптомів військової травми та посттравматичного стресового розладу, котрі є безумовними провісниками домашнього насильства. До одного з ключових предикторів виникнення агресії, вчені вважають, варто віднести *вплив насильства у сім'ї* та переживання інших стресових подій [5].

Ми розглядаємо, «appetitive aggression» як адаптивну функцію особистості, котра дозволяє «вижити» в умовах жорстокості. Без перебільшення можемо сказати, що жорстокість у дитинстві збільшує рівень агресії у майбутньому. Ми вважаємо, що ще одним важливим предиктором у виникненні агресії є *досвід перенесених травматичних подій*.

Згідно з науковими джерелами, агресія є розповсюдженою формою поведінки у військовослужбовців, що негативно позначається на їх здоров'ї та загострює психічні проблеми. Звідси, постає необхідність у дослідженні питання виникнення агресії, саме в даній категорії людей, адже своєчасне виявлення та діагностування проблем дозволить надати кваліфіковану допомогу.

J. Hellmuth з колегами досліджували специфіку ПТСР у ветеранів, котрі повернулися з війни. Вчені дійшли висновку, що такі поведінкові реакції як *повторне переживання, уникнення, заціпеніння та гіперзбудження* є прямо чи опосередковано пов'язаними з агресією. Хоча вчені установили, що саме гіперзбудження

найбільш тісно взаємопов'язане з розвитком агресії. До провідних чинників виникнення агресивних форм поведінки, науковці віднесли, гнів й дратівливість, які найчастіше призводили до агресивних спалахів. Вчені констатують, що ПТСР та агресія є підґрунтям у розвитку суїцидальних думок та депресивних станів [3].

Ми вважаємо, що варто розглянути західну теорію алкогольної короткозорості, котра описує зв'язок між вживанням алкоголю, психоактивних речовин і агресією. *Вживання алкоголю* є беззаперечним предиктором агресії, особливо у ветеранів. Представлена теорія припускає, що тривале зловживання алкоголем спричинює до упередженості сприйняття в соціальному пізнанні [7].

В країні, яка знаходиться в умовах воєнного стану, неодмінно мають місце наслідки даних подій. До таких наслідків можна віднести політичну нестійкість та погіршення якості життя людей. Умовно мотивацію до агресії можна розділити за трьома критеріями: ворожа агресія (реактивна) – активація гнівних емоцій, як оборона від уявної загрози; проактивна агресія – направлена на встановлення відчуття переваги, мотивація до матеріальних чи соціальних благ; «*appetitive aggression*» – свідчить про внутрішню винагороду від досвіду залучення агресивних дій. Т. Elbert з колегами пишуть, що проактивна (хижацька) агресія й «*appetitive aggression*» говорять про досвід особистості вчиняти насильство, а також про страх та безпорадність з одного боку, та про позитивне збудження та жагу до агресії з іншого [2]. На думку науковців, «*appetitive aggression*» здатна запустити систему винагород й має потенціал до звикання. Дослідники вважають, вдавання до агресії циклічним процесом, на ґрунті зіставлення травматичних переживань у людини та її агресивними вчинками. Дана модель пояснює симптоми ПТСР, травми у контексті ворожої агресії, а також описує норми насильства, мотивацію до проактивної агресії [6].

Ми впевнені, що травматичних подій та їх наслідків, що загрожують життю людини, неможливо цілковито уникнути. Психологічна література демонструє зв'язок травматичних подій дитинства й схильність до агресивних дій в майбутньому. Так, А. Lee та R. DiGiuseppe емпірично дослідили, що насильство в умовах війни й схильність до агресивних форм поведінки в майбутньому варто детально вивчати. В науковій роботі вчених йдеться, що для ветеранів важливо пройти лікування реактивних форм агресії та гніву [4]. До найбільш широко застосованих терапій відноситься *когнітивно-поведінкова (КПТ)*, яка має ефективні показники. Не менш результативною також є *нарративна експозиційна терапія (NET)*; яка застосовується в судово-медичній реабілітації правопорушників і має за мету, усунути наслідки агресії та ПТСР.

Отже, проблема агресії в умовах збройних конфліктів та військових дій є вельми актуальною науковою проблемою, котра має трагічні наслідки як для суспільства, так і для людини в цілому, будь-то військовий чи цивільна особа. Особливо гострим є питання своєчасного кваліфікованого втручання у перебіг процесу розвитку агресії, що актуалізує нас до подальшого вивчення ключових предикторів агресивних форм поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Denov M., Blanchet-Cohen N. Trajectories of violence and survival: Turnings and adaptations in the lives of two war-affected youth living in Canada. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2016. №22(3). P.236–245.

2. Elbert T., Schauer M., Moran J.K. Two pedals drive the bicycle of violence: Reactive and appetitive aggression. *Current Opinion in Psychology*. 2018. №19. P.135–138.

3. Hellmuth J.C., Stappenbeck C.A., Hoerster K.D., Jakupcak M. Modeling PTSD symptom clusters, alcohol misuse, anger, and depression as they relate to aggression and suicidality in returning U.S. veterans. *Journal of traumatic stress*. 2012. №25(5). P.527–534.

4. Lee A.H., DiGiuseppe R. Anger and aggression treatments: A review of meta-analyses. *Current Opinion in Psychology*. 2018. №19. P.65–74.

5. Nandi C., Elbert T., Bambonye M., Weierstall R., Reichert M., Zeller A., Crombach A. Predicting domestic and community violence by soldiers living in a conflict region. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2017. №9(6). P.663–671.

6. Panasiuk M., Hertz A., Gale-Grant O. Nucleus accumbens dopamine receptor 1 expressing neurons are instrumental in appetitive aggression. *Journal of Neuroscience*. 2019. №39(34). P.6610–6612.

7. Sexton M.B., Davis A.K., Buchholz K.R., Winters J.J., Rauch S.A.M., Yzquibell M., Bonar E.E., Friday S., Chermack S.T. Veterans with recent substance use and aggression: PTSD, substance use, and social network behaviors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2019. №11(4). P.424–433.

Одержано 08.05.2022

УДК 159.942

Юлія Юріївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

СИНДРОМ ПРОВИНИ ВЦІЛЛОГО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ВІЙНИ

Провина є одним із тих психологічних феноменів науковий інтерес до яких посилюється в періоди пошуку відповіді на екзистенційні питання вираження та розуміння психологічного дискомфорту усвідомлення оточуючої дійсності. Почуття провини, яке не є вродженим, а формується соціально, передбачає, що людина карає саму себе за певні, досить часто суб'єктивно нав'язані, неприйнятні прояви. А оскільки нині, коли наше суспільство потерпає від жорстокої та необґрунтованої війни, почуття провини стає одним із варіантів вивільнення внутрішнього напруження особистості в ситуаціях тривоги за своє майбутнє.

Будучи категорією людського існування, провина розуміється як конфлікт «бажаного» (ідеал) і «дійсного» та переживається як невдоволення собою й насколишньою дійсністю [1, с. 126]. Відтак синдром (від грец. σύνδρομον, тобто збіг, скупчення; що означає симптомокомплекс, який складається з типової сукупності внутрішньо зв'язаних симптомів із загальним патогенезом) провини

вцілілого виникає у тих, хто пережив або був свідком травмуючих подій, зокрема російсько-української війни. Це почуття сорому, внутрішнього конфлікту, кризи. Це відчуття несправедливості, болю, коли людина відчуває себе винною за те, що вижила під час військових дій.

Відпочатку термін «синдром провини вцілілого» використовували у відношенні до людей, які пережили Голокост, пізніше поширили на вцілілих після авткатастроф, стихійних лих, епідемій і військових конфліктів тощо.

Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб та проблем, що пов'язані зі здоров'ям, «синдром провини вцілілого» є одним із симптомів посттравматичного стресового розладу. До основних симптомів синдрому відносять: порушення сну, проблеми з харчуванням, головний біль, нудоту і біль у животі, пасивність, втрату мотивації до діяльності, безпорадність, безсилля, відчай, перепади настрою, напади гніву, соціальну ізоляцію тощо. Симптоми можуть посилюватися, якщо особа має травматичний досвід або схильна до тривоги та депресії. Та не всі люди мають відчуття провини, і це також абсолютно нормальна реакція на травму.

Умовно переживання «синдрому провини вцілілого» може бути викликано такими обставинами: 1) тим, що особі вдалося врятуватися, коли інші загинули; 2) тим, що особа не зробила усе можливе, щоб врятувати інших; 3) тим, що інша людина постраждала, надаючи допомогу вцілілому.

Загалом при переживанні «синдрому провини вцілілого» людина відчуває неприємне внутрішнє напруження (емоційний компонент провини), визнає себе винною, має внутрішнє бажання виправити, компенсувати нанесений збиток (мотиваційний компонент провини), усвідомлює наслідки своєї поведінки та робить каузальні висновки (когнітивна складова провини) [1, с. 120]. Разом з тим, синдром провини вцілілого як стан дискомфорту, пов'язаний із порушенням моральних і правових норм, які існують у суспільстві не завжди є об'єктивним відображенням ситуації, у якій опинилася людина. Досить часто «синдром провини вцілілого» нав'язаний поєднанням страху та захисту від аутоагресії з реакцією найближчого оточення, яке є референтним для даної особистості.

Так, О. Царькова опираючись на дослідження Д. Ангера, розглядає провину як двокомпонентну емоцію. Перший компонент – це вербально-оцінююча реакція людини («Я не повинен був робити цього!»), чи каяття. В її основі лежить негативне ставлення до себе, самозвинувачення, пов'язане з усвідомленням або вчиненого проступку, або порушення власних моральних принципів. Визнання своєї провини («неправильного» вчинку), неправоти або зради своїх переконань породжує другий компонент – вегетативно-вісцеральну реакцію з цілою гамою болісних і досить стійких переживань, що переслідують людину: докори сумління, жаль про скоєне, незручність (сором), страх, печаль [2, с. 390]. Таким чином «синдром провини вцілілого», окрім істинного переживання прожитого, може бути маніпулятивним інструментом виправдання своєї поведінки.

Також, як зазначає Е. Робінсон, «синдром провини вцілілого» досить часто ототожнюють з самонакладаючою провинною, коли вигадана провинна, котру людина насаджує на себе, задовольняючи внутрішній сценарій покарання, виступає формою відчуття «винності без провини», за якої людина картає себе за те, що не залежить ні від неї як особистості, ні від її вчинків та поведінки.

Окрім того «синдром провини вцілілого» виступає й механізмом психологічного захисту, коли особистість компенсує свої негативні відчуття у зв'язку з неспроможністю вплинути на події, які відбуваються. Травмуючі ситуації провокують відчуття безсилля, яке стає нездоланим тягарем для особистості, де почуття, когніції та поведінка знаходять свій вияв у переживанні «синдрому провини вцілілого».

Нами узагальнені практичні поради та рекомендації особі, яка переживає «синдром провини вцілілого» як соціально-психологічний феномен війни:

- зрозуміти та прийняти, що війна – це не ваша вина. І хоча причини російського вторгнення безглузді, вони є і ми не відповідаємо за їх наслідки;
- визначити для себе, що можете робити, щоб не відчувати провини;
- робити щось позитивне для себе або для інших, наприклад займатися волонтерською діяльністю, допомогти сусідам, людям похилого віку;
- дозволити собі пережити негативні емоції: слід дати собі час, щоб оплакати загиблих та прийняти ситуацію;
- сумувати, не намагатися показувати радість від свого спасіння, якщо її не відчувати;
- спілкуватися з людьми, особливо з тими, хто відчуває такі самі емоції, обговорювати свої почуття, ділитися відчуттями з тими хто зрозуміє;
- простити себе, відновити позитивний світогляд та рухатися вперед, планувати майбутнє, мати короткострокові та довгострокові плани;
- зрозуміти, що ви хочете зробити, коли закінчиться війна, а головне пам'ятати, що страх, смуток, горе і почуття провини – це нормальна реакція людини на трагічні події, які нині переживає українське суспільство.

Перелік найбільш відомих онлайн-сервісів із психологічної допомоги:

- Чат-бот «Психологічна допомога українцям під час війни» – <https://t.me/PsihologDopomogaWarInUa2022>
- Чат-бот «Як ти?» – <https://t.me/yaktuzaraz>
- Чат-бот «Друг. Перша допомога» – https://t.me/friend_first_aid_bot
- Чат-бот «Марш жінок» – https://t.me/Marshzhinok_bot
- Чат-бот «Psy.for.peace» – https://t.me/Psyforpeace_Bot
- Чат-бот «Open Doors» – https://t.me/odukraine_bot
- Telegram-канал «Психологічна підтримка» – <https://t.me/polltavasupportbot>
- Telegram-канал «Перемога» – <https://t.me/+U83C2OkswW5mYzky>
- Психологічна платформа KAF – bit.ly/3vtDDJA
- Консультаційні центр «Розкажи мені» – <https://tellme.com.ua>
- Консультаційний центр «Порадня» – bit.ly/3swke96

Тож «синдром провини вцілілого» в реаліях війни вивчений недостатньо, що створює необхідність подальшого теоретичного та практичного дослідження даного соціально-психологічного феномену війни. Разом з тим, провини вцілілого, як болюча проблема сьогодення, формує нові завдання перед психологічною практикою та фахівцями ментального здоров'я щодо розробки ефективних та дієвих засобів психологічної допомоги вцілілим людям, що відчувають провини.

Список бібліографічних посилань

1. Коротяєва Л. М. Теоретичні засади відчуття провини як психологічного феномену. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 9. С. 120–128.

2. Царькова О. В. Феномен почуття провини у зарубіжній та вітчизняній психології. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Дод. 2 до Вип. 35, Том I (13): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ: Гнозис, 2015. С. 387–395.

Одержано 28.03.2022

УДК 159.9

Сергій Сергійович БОЙЧУК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2756-5330>

ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ КОРД ПІД ЧАС ВІЙНИ

Високий рівень професійної і психологічної підготовки поліцейських Департаменту «КОРД» та Управління «КОРД» в ГУНП в областях та м. Києві в умовах активної адаптації до умов відкритого протистояння зі збройними силами агресора дає їм можливість ефективно виконувати завдання по відсічі агресії ворога та збереженню територіальної цілісності України.

На підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, Департамент «Корпус оперативно-раптової дії» Національної поліції України та підрозділи Управління «КОРД» в ГУНП в областях та м. Києві здійснюють заходи щодо відсічі загарбницьких дій агресора та забезпечення територіальної цілісності України.

У березні 2016 року перші 37 бійців групи «А» спецпідрозділу КОРД, пройшовши жорсткий відбір та двомісячний курс підготовки, приступили до виконання своїх обов'язків. За підтримки американських партнерів перші спецпризначенці, яких відібрали серед 900 кандидатів, отримали свідоцтва про проходження курсу підготовки. Впродовж двомісячного курсу навчання вони переймали досвід та тактику ведення поліцейських спеціальних операцій Управління боротьби з наркотиками (DEA) Міністерства юстиції США та прикордонного патруля BORTAC. Вісімдесят відсотків навчального курсу склали практичні заняття. До практичної частини увійшли заняття з вогневої підготовки, яка є базовою дисципліною, а також тактики дій в екстремальних умовах, зокрема, у приміщенні та лісовій місцевості. Крім того, кандидати отримали навички снайпінгу, бою на ножах, тактики дій при затриманні злочинців, які використовують авто. Теоретичні заняття включали також вивчення правових засад діяльності поліцейського спецпідрозділу, ознайомлення з кваліфікацією злочинів, проходження психологічної підготовки.

На жаль, війна надала спецпризначенцям КОРД широкі можливості для застосування набутих знань і досвіду. Враховуючи особливості підготовки, тактики дій, озброєння та наявних транспортних засобів, підрозділ в переважній більшості

реалізує спільні дії з іншими спеціальними підрозділами. Безпосередня діяльність підрозділу проводиться в усіх точках зіткнення та реалізується за профільним спрямуванням з використанням наявного арсеналу засобів та максимальної самовідданості кожного поліцейського.

Зокрема, спецпідрозділами здійснювалися заходи щодо звільнення території м. Ірпінь. Дані заходи здійснювалися з попереднім направленням малих снайперських груп на непідконтрольну територію міста з подальшим отриманням інформації та поетапним взяттям під контроль вулиць та районів. Складність виконання даної місії полягала в постійних мінометних та артилерійських обстрілах території з позицій ворога в м. Буча. За час місії мали місце вогневі контакти з ворогом, снайперськими групами за допомогою наявного обладнання проводилися заходи щодо наведення артилерійського озброєння ЗСУ.

Поліцейські КОРД, знаходячись в містах, що були блоковані силами військ країни агресора, здійснювали діяльність на території міст, допомогу населенню, супровід гуманітарних вантажів, евакуацію малих груп цивільного населення, боротьбу з диверсійними групами.

Харківський напрямок відзначився боями на околицях міста з малими групами на легкоброньованій техніці ще на початку збройної агресії, а в подальшому діяльність на ньому стала значно інтенсивнішою після відходу сил агресора від столиці. Снайперські групи підрозділу здійснювали успішні виходи, в ході яких був взятий в полон боєць розвідки військ агресора та здійснено знешкодження цілей живої сили противника. В місті проводиться постійна робота щодо протидії диверсійним групам, а також здійснюється надання допомоги місцевому населенню в умовах постійних ракетних та артилерійських обстрілів.

Як відомо, надмірні емоційні та фізичні навантаження в умовах бойових дій мають серйозні наслідки для якості роботи поліцейського та його загального психологічного функціонування. Сучасні психологічні дослідження доводять, що існує взаємозв'язок між життєздатністю особистості та результатами її професійної діяльності, що знаходить своє віддзеркалення у здатності протистояти надмірному психологічному стресу, характерному для фахівців, виконання службових обов'язків яких відбувається в екстремальних умовах. Тому психологам підрозділу приходиться вживати активних заходів з психологічної підтримки і психологічної допомоги поліцейським.

Війна внесла зміни у звичну діяльність усіх соціальних інститутів України, зокрема, і в діяльність підрозділів Національної поліції. В цілому ґрунтовна професійна та психологічна підготовка поліцейських КОРД забезпечує готовність підрозділу до виконання поставлених службово-бойових завдань, адаптацію до проведення місій в умовах відкритого збройного вторгнення військ Російської Федерації та впевненість в перемозі.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М. Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. Є. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 319 с.

2. Бондарчук М. Т., Саморегуляція психічних станів поліцейських як умова ефективного виконання ними службових завдань. <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/86339/%D0%9C>

3. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських: монографія. Харків : Фоліо. 2018. 424 с.

4. Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18>

5. Ярема Н. Ю., Пампура І.І. Психологічний аналіз професійної діяльності поліції особливого призначення. Психологічний часопис. № 5 (15) 2018. С.252-266.

6. Daniel Lee Davis. An operator's perspective on SWAT teams: the myths, realities, and what it takes. Department of Criminal Justice Texas Christian University. 2020. 85р.

Одержано 24.03.2022

УДК 159.9

Лілія Олексіївна БОНДАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7975-9797>;

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3171-1078>

ПРОСТІР АРТ-ТЕРАПІЇ ДЛЯ ЗЦІЛЕННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

У лютому 2022р. українські родини прокинулись в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України. Українське суспільство було вимушено приймати цей факт, вчитися виживати і вживати заходи різної направленості негайно, без досвіду. На сьогодні понад 11 млн українців були змушені переселитися в безпечніші області країни чи за кордон. Дуже багато людей, зокрема дітей, залишаються в містах та селах, де відбуваються активні бойові дії, також перебувають в окупації, не мають змоги виїхати через загрозу життю або пошкоджену інфраструктуру.

В умовах війни діти є найвразливішою категорією населення. Психологи завжди наголошують на тому, що навіть надання інформації дітям про муки і смерть, тобто травмуючої інформації, потребує ретельного аналізу, виваженості кожного факту, врахування вікових особливостей. Наразі, десятки тисяч дітей в Україні, перебувають у тяжких фізичних умовах, недитячих соціально-психологічних кордонах, вимушено дорослішають, зазнають психічних травм, стають жертвами страшних злочинів проти людяності. До злочинів проти людяності належать тяжкі злочини по відношенню до мирного населення, такі як вбивство,

згвалтування, катування, взяття в рабство та насильницьке переселення. Факти цих злочинів як і сотні інших фактів злочинів російських окупантів проти цивільних людей, зокрема дітей України, вже виявлено.

Все більше дітей мають емоційні проблеми, знаходяться в стані афективної напруги через постійне почуття безпорадності, відсутності опори у близькому оточенні, зовнішні агресивні чинники. Все це призводить до виникнення психотравм.

Психологічною травмою (психотравмою) називають переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання, яке супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю когнітивними змінами та змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади [3, с. 7]. Травматичний досвід, отриманий в дитинстві, впливає на загальний розвиток дитини. Психологічна травма руйнує уявлення дитини про життя, його цінності. В результаті травми в особистості змінюється звична картина світу, зникає довіра до нього (втрата відчуття що світ безпечний та справедливий), деформується система відносин з оточуючими людьми, зникає довіра до дорослих, втрачається позитивна перспектива на майбутнє [3, с. 4].

Найчастіше серед симптомів психотравми ми спостерігаємо несподівані спогади, порушення сну, відмова від їжі, зниження пам'яті, уваги, нав'язливі думки, втрату життєвих перспектив, дратівливість, депресію, загальну тривожність, страхи, порушення спілкування, емоційні сплески, пригніченість, істерики, напади паніки, загострення емоційних чи поведінкових порушень, що були раніше, регресію, труднощі сепарації.

Зазначимо, що не всі діти одного віку однаково реагують на одну й ту саму травматичну ситуацію, її вплив може бути різним. Це залежить, зокрема, від фізичних, соціальних та психологічних особливостей дитини. Отже, і психологічна допомога має бути відповідною.

У сучасній психологічній практиці арт-терапія являється одним з дієвих методів у подоланні психотравмуючих симптомів.

Під арт-терапією, в широкому сенсі, розуміють використання всіх видів мистецтв з лікувальною, корекційною та розвиваючою метою.

До основних напрямків арт-терапії відносять: ізотерапію, ігротерапію, піскову терапію, глинотерапію та тістотерапію, казкотерапію, мандалотерапію, колажування, маскотерапію, метафоричні асоціативні карти, драматерапію, музикотерапію, мультитерапію. Це найбільш розроблений напрямок із величезною кількістю технік, прийомів, методик.

Н. Калька, З. Ковальчук пропонують арт-терапевтичні техніки роботи з емоціями та почуттями, техніки роботи з Я-концепцією, роботи з картиною світу та ціннісно-сисловою сферою, мотиваційною сферою, також техніки роботи з жіночністю та сексуальністю, зі стосунками (дитячо-батьківськими, сімейними, парними), техніки групової арт-терапії [2]. Більшість батьків самі є жертвами військових дій і потребують кваліфікованої психологічної допомоги.

Творчість спонукає не тільки до відбиття у свідомості людини навколишньої дійсності, але і надає можливості її трансформації. Арт-терапія є потужним напрямом психологічної допомоги особистості, це невербальна форма роботи, яка не має обмежень у використанні.

Н. В. Маркова вказує на те, що невербальні засоби часто є єдино можливими для вираження і прояснення травмуючого емоційного стану. А лікувально-корекційні ефекти арт-терапії можуть проявлятися завдяки образотворчій діяльності навіть при відсутності подальшої вербалізації переживань, що пов'язано з дією цілого ряду терапевтичних чинників і механізмів (релаксація, катарсис, розвиток навичок самоорганізації та прийняття рішень, переживання інсайту і ін.) [1, с. 111].

Узагальнюючи, зазначимо, що арт-терапія є ефективним методом у роботі з людьми, що пережили травматичні події чи перебувають в ситуації невизначеності та напруги. Арт-терапевтична робота з дітьми є природною формою корекції емоційного стану, що м'яко зцілює психіку дитини, шляхом налагодження відносин із собою та світом.

Список бібліографічних посилань

1. Маркова Н. В. Можливості арт-терапії у системі комплексної допомоги дітям, які постраждали від локального військового конфлікту // Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький, 2016. С. 110-112.

2. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с

3. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації: методичний посібник. / уклад. Г.Б.Растроста. Суми. НВВ КЗ СОШПО, 2018. 64с.

Одержано 23.03.2022

УДК 111.1:172.1:159.96

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,

доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна є антропологічною катастрофою, яка призводить до дестабілізації соціальних і політичних структур держави та суспільства, поглиблення страху перед радикальним екстремізмом, тероризмом, масовими вбивствами, насиллям. Деструктивні наслідки війни актуалізують проблему безпеки особистості, основу якої становить екзистенційна безпека як базова потреба особистості, основа для переосмислення життя, усвідомлення справжніх цінностей і орієнтирів, актуалізації сил та можливостей для відновлення потенціалу в умовах війни та мирному житті. Концепт безпеки людини (human security), що ототожнює безпеку радше із людьми, ніж з територіями, із розвитком, а не із озброєнням та прагне розглядати ці питання крізь нову парадигму сталого людського розвитку, був представлений ще у Звіті з людського розвитку 1994 р., підготовленому Програмою розвитку ООН (ПРООН) [1].

Наукові дослідження екзистенційної безпеки особистості ґрунтуються на фундаментальних соціально-філософських положеннях, методологічних підходах

щодо побудови інтегрального знання про існування ризиків і загроз в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному аспектах. Безпека особистості як екзистенційна проблема, незахищеність людського буття, тривожність, відчай розкриваються у працях представників екзистенціалізму А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. Хайдеггера, К. Ясперса та ін. В умовах постіндустріального суспільства проблема екзистенційної безпеки актуалізувалася у зв'язку з ризиками, що їх висував до людства прорив у природничих науках та технологіях (Д. Белл, У. Бек, Н. Луман, Т. Гідденс, П. Штомпка, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін.). При вивченні небезпечних факторів є затребуваними також теорії, які вивчають маніпуляції свідомості та поведінки, формування масових фобій. Особливе значення для дослідження екзистенційної безпеки особистості має науковий доробок В. Франкла, який застосовував поняття «екзистенційного вакууму» для позначення відчуття внутрішньої порожнечі, що виникає в людині внаслідок втечі від себе, відмови від життєвих цілей, унікальних смислів, особистісних цінностей. Аналіз культурологічних і соціально-філософських наукових праць засвідчив, що антропогенним джерелом загрози екзистенційній безпеці є людське мислення, позбавлене духовно-моральних і гуманістичних цінностей, які мають бути життєвими пріоритетами особистості.

Можливий також розгляд екзистенційної безпеки особистості з об'єктивної (предметної) та суб'єктивної позицій. Так, вивчення предметної сторони екзистенційної безпеки передбачає її розгляд як суспільного соціокультурного явища з урахуванням концепцій глобальної, міжнародної безпеки та сталого розвитку людства. У суб'єктивній площині екзистенційна безпека може бути схарактеризована як феномен індивідуальної та колективної свідомості, ментальний комплекс характеристик мислення, діяльності та поведінки особистості.

Аналіз наукових праць з огляду на проблему виживання людства дозволив визначити аксіологічний, когнітивний, міждисциплінарний підходи, що акцентують на ключових регулятивах діяльності та поведінки особистості. Так, аксіологічний підхід передбачає наукове осмислення особливостей ціннісних орієнтацій особистості в умовах новітніх воєнно-політичних конфліктів (інформаційні, гібридні війни) [2]. Когнітивна парадигма екзистенційної безпеки є сукупністю ідей, фундаментальних знань, ціннісних установок, методології та зразків розв'язування пізнавальних задач, що складають основу інтегрального знання стосовно визначення шляхів подолання загроз людському існуванню. Нами також враховано дефініцію психологічної безпеки як однієї з умов збереження психічного здоров'я особистості, яка необхідна для успішного подолання зовнішніх і внутрішніх психологічних загроз. Прийнято до уваги й результати експертної оцінки, що засвідчила такі фактори психологічної безпеки особистості в екстремальних умовах, якот: морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій, ціннісно-смісловий аспект, посттравматичне зростання / регрес [3].

З позицій міждисциплінарного підходу, який увібрав теоретичні узагальнення та практичні напрацювання філософів, соціологів, психологів, ми схарактеризували екзистенційну безпеку особистості в умовах війни як адекватний предметним обставинам психоемоційний стан особистості, її суб'єкту ціннісно-сміслову позицію, що зумовлює діяльність і поведінку, визначає внутрішню основу соціокультурних зв'язків, детермінує позитивне ставлення до світу та потенціал

для подальшого розвитку, незважаючи на надмірні страждання, пережиті потрясіння, виснаження ресурсів.

З огляду на зазначене можна виокремити такі виміри екзистенційної безпеки, що відповідають структурі базових потреб особистості. Перший вимір (онтологічний) відповідає прагненню людини до фізичного існування та відображає здатність людини вижити, впоратись з поневіряннями, перемогти смерть, щоб бути. Другий вимір (автентично-особистісний) відповідає прагненню людини залишатися собою, зберігаючи при цьому справедливе ставлення до оточуючих. Третій вимір (комунікаційний) відображає здатність відчувати радість життя, зокрема, «розкіш людського спілкування» у скрутних, небезпечних умовах. Четвертий вимір (аксіологічний) відображає цінності та смисли, потребу в баченні майбутнього та свого існування в ньому.

Тож екзистенційна безпека особистості може бути розглянута в об'єктивному (предметному) та суб'єктивному (особистісному) вимірах. У предметному аспекті екзистенційна безпека особистості пов'язана із системою колективної безпеки та глобального прогресу та розвитку людства, у суб'єктивному асоціюється зі здатністю особи до виживання в умовах війни, почуттям передбачуваності, захищеності, довірою до себе та інших, стійкістю аксіосфери, вірою у справедливість та краще майбутнє.

Список бібліографічних посилань

1. Матвієнко В. М., Ковтун О. Ю. Програма розвитку Організації Об'єднаних націй // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол. Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. 812 с.

2. Калиновський Ю. Ю., Павліченко О. О. Аксіологічна безпека особистості в умовах інформаційної війни: Матеріали Науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (м. Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНУПС імені Івана Кожедуба, 2018. С. 31-33.

3. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методи дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 117-125.

Одержано 03.04.2022

УДК 159

Олена Валеріївна ВОЛИНЧУК,

аспірантка кафедри теорії і методики практичної психології

Державного закладу «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3588-2504>

МЕЖІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ

Психологічний простір особистості характеризується параметрами суверенності тіла, території, речей, соціальних зв'язків, часових звичок та цінностей

(смаків) або їх депривованістю [2]. Психологічні межі виконують функції: вибрання, віддавання, проникну, невпускну, стримуючу та спокійно-нейтральну [1].

Очевидним є те, що суверенність психологічного простору особистості, яка за звичних умов здебільшого характеризується середніми показниками з невеликими індивідуальними відхиленнями, з настанням війни суттєво зміщується в бік депривації.

Всі, хто були змушені залишити своє житло й територію постійного проживання або залишилися на вулиці через втрату домівки, підселились до інших людей, виїхали за кордон, відчувають порушення суверенності території, зазнають депривованості через територіальний конфлікт. Це може виражатися в пригніченому настрої, порушеннях сну, дратівливості, проявах агресії тощо.

Ще складнішими можуть бути наслідки порушення суверенності тіла. Результатом фізичного чи сексуального насилля над жінками й чоловіками, а тим паче дітьми, можуть стати глибокі емоційні травми аж до розвитку посттравматичного стресового розладу, що потребуватиме тривалої психотерапії, яка не гарантує повного одужання чи позбавлення душевного болю. Навіть без розвитку ПТСР такі постраждалі можуть перебувати в тривалій депресії, страждати від емоційних зривів чи суїцидальних настроїв. Схожим чином проявляються наслідки травматизації та поранення людей внаслідок бойових дій на території проживання чи безпосередньої участі в боях. Порушення суверенності тіла виявляється також у неможливості звично й повноцінно харчуватися, відсутності продуктів і навіть води та необхідних для життя світла й газу на територіях з активними бойовими діями.

Гострими можуть бути реакції на порушення суверенності речей. Як тих, хто прийняв до себе переселенців, так і тих, хто живе в метро чи в інших місцях перебування великих груп людей. Ця реакція поглиблюється тим, що зазвичай українці, що ховаються від війни, взяли тільки найважливіше для виживання й ці речі виступають для них дуже цінними не тільки тому, що їх мало, а й через те, що асоціюються з мирним життям у власному домі.

Суверенність соціальних зв'язків порушується неможливістю звичного спілкування з друзями та рідними через від'їзд чи обірвання зв'язку на окупованих територіях або місцях ведення важких боїв. Відсутність необхідного контакту, переживання за здоров'я та життя близьких можуть призводити до станів безсилля, відчаю, постійного страху, тривоги, тривалого дистресу.

Часові звички теж зазнають депривації, оскільки змінюється режим активності й відпочинку, сон переривається звуками сирени й вибухів й необхідністю ховатися від загрози як вдень, так і вночі. За умови переселення у більш безпечну місцевість часто виникає потреба зміни режиму й підлаштування під побут і спосіб життя оточуючих. Це теж викликає дискомфорт, неможливість функціонувати у звичному розпорядку.

Суверенність цінностей (смаків) в умовах війни може змінюватись у двох напрямках: з одного боку, відбувається переоцінка цінностей, глибоке осягнення того, що та хто є найбільш важливим у житті, а з іншого – необхідність підлаштуватись під смаки й звички оточення внаслідок вимушеного переселення в місцевість без активних бойових дій або за межі України.

Таким чином, всі показники суверенності психологічного простору особистості в умовах війни зазнають зсуву в бік депривації через постійний страх травмування чи загибелі, як власної, так і найближчих родичів, дітей, емоційні коливання, вимушений переїзд, потребу жити з чужими людьми й на чужій території, зміну звичного режиму дня, порушення сну й харчування. Це вимагає додаткового психологічного ресурсу, якого в умовах війни ще менше, ніж у мирний час.

З боку функціонування психологічних меж варто відзначити ймовірність підсилення й послаблення деяких функцій, які за мирних умов проявляються більш гармонійно, врівноважено.

Можемо припустити, що функція вбирання поглиблюється потребою постійного ілюзорного контролю над ситуацією шляхом перечитування й перегляду новин з різних джерел, що має наслідком інформаційне перенасичення. Функція віддавання теж підвищується, оскільки спожита інформація має бути розділена й обговорена з оточуючими. І це лише з точки зору сприйняття й осягнення великих потоків інформації. Вбирання може проявлятися як запасання продуктами харчування й речами першої необхідності. При посиленні вбирної функції психологічні межі починають розширюватися. Така ситуація з межами впливає й на проникну й невідпуску функції, які повинні забезпечувати фільтрацію енергії й інформації, щоб вберегти психіку від небезпечних зовнішніх впливів, але за умов війни часто неможливо вберегтися від негативного впливання чужих емоцій, поглядів та фейкової інформації, тому проникність меж стає вищою, незважаючи на наше бажання чи небажання. Водночас за умов обмеженого простору, наприклад, через потребу ховатись у бомбосховищах, психологічні межі, навпаки, звужуються.

Спокійно-нейтральна функція психологічної межі знижує свою здатність утримувати рівновагу через переважання сильних емоцій, таких як страх, гнів, почуття провини перед тими, хто більше страждає чи загинув («синдром вцілілих») тощо. У подібному стані перебуває й стримуюча функція психологічної межі через вболівання за долю країни й співвітчизників, рідних і близьких, наших захисників й водночас сильні негативні емоції до ворога.

Отже, психологічний простір особистості та його межі в умовах війни характеризуються посиленням чи послабленням усіх функцій, розширенням особистісних меж, а в ситуаціях скупчення великих груп людей чи проживанням в чужому домі їх звуженням, а також зміщенням зі стану суверенності в стан депривованості.

Список бібліографічних посилань

1. Леви Т.С. Телесно-энергійный подход к пониманию психологической границы человека. Научные труды Московского гуманитарного университета. 2017. № 2.
2. Нартова-Бочавер С.К., Силина О.В. Психологические границы личности: взросление и культура. М. 2018.

Одержано 09.04.2022

УДК 159.96

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Україна впродовж останніх років, переживає ситуацію, яка виходить за межі звичайного, нормального людського досвіду: інформаційні атаки і військові дії - все це спричинило значне порушення життєдіяльності людей, шкоду їх здоров'ю, великі людські жертви, значні матеріальні збитки і т.д. Таку ситуацію науковці зазвичай класифікують як екстремальну (надзвичайну). Екстремальна ситуація для тих, хто її переживає, може стати кризовою, стресовою, травматичною і викликати відповідно кризу, стрес, психотравму [1, с. 8]. Внаслідок чого гостро постала потреба у соціально-психологічній підтримці і супроводі цілих соціальних груп, а також у психологічній допомозі різним версткам населення.

Одна з найбільш уразливих категорій населення – діти та підлітки, у яких психічна травма, спричинена надзвичайною ситуацією, може істотно порушити весь подальший перебіг психічного розвитку. У зв'язку з цим все більше значення набувають завдання, пов'язані з наданням психологічної та психотерапевтичної допомоги щодо специфіки психотравми та шляхів її подолання.

На думку Світлани Ліпінської (Автор методу Consonance Therapy та співзасновник Consonance Therapy Institute в Варшаві) при роботі з травмою та попередженням ПТСР у дитини важливо проводити роботу на всіх рівнях сприйняття: раціональна свідомість, образне мислення, емоції та тіло.

На раціональному рівні необхідно враховувати наступне:

- пояснювати відповідно віку, про те що відбувається;
- чим молодше дитина, тим говорити простіше та з мінімальною кількістю слів (по суті);
- якщо не пояснювати дитині, не говорити, тоді вона дофантазує або скаже хтось чужий;
- говорити тільки правду про все;
- позитивна риторика, а не фантазії що все буде добре;
- не обіцяти, коли не має гарантії;
- дитина не вміє планувати, погано розвинуто часове мислення, тому говорити про майбутнє, давати надію;
- все, що робить дорослий, озвучувати та пояснювати, питати про почуття та думки дитини.

На емоційному рівні необхідно враховувати наступне:

- діти добре відчують, но їм складно називати емоції;
- батьки або опікуни повинні вміти висловлювати власні емоції, щоб допомогти дитині;

- вміти признавати власні емоції та використовувати позитивну риторичку: мені також страшно, але я думаю як нам вийти з цієї ситуації та запропонувати разом виразити емоцію (гарно знати декілька практик);

- не стидити, не забороняти, не висміювати, не критикувати;
- звертати увагу на зміну настрою в гіпо/гіпер сторону стресу.

На тілесному рівні важливо враховувати наступне:

- конгруентність вербального та невербального;
- проговорити правила фізичної безпеки;
- обнімати, гладити, качати, робити масаж дитині, важлива дрібна моторика;
- емоційно-тілесний контейнер.

Відносно образного мислення (фантазія, спогади, сон) дітей важливо:

- навчити дитину говорити про власні емоції, про сни, думки, про все, що турбує, інакше дофантазує;

- якщо дитина бачила щось страшне, краще спитати що він відчуває, зазначити що Ви завжди його вислухаєте, втішайте;

- допомогти символізувати емоції через гру та творчість (малювати, ліпити, іграшки, виразити через тіло та рух);

- звернути увагу, якщо перестає грати або гра не розвивається, це може вказувати на травматичний стрес, починає грати в смерть, катастрофу краще звернутись до психотерапевта; якщо почали снитися кошмари- говорити, обнімати, втішати.

Врахування всіх рівнів сприйняття допомагають знизити рівень стресу, активізувати внутрішні ресурси дитини, відновити довіру до себе, укріпити життєстійкість та інше.

Також важливою проблемою є соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату, даною тематикою займаються Ю. В. Заманаєва, Р. Кастенбаум, Д. Морган, Т. О. Новікова, В.В.Отрадинська, Р. Г. Стевенсон та інші. Водночас, у сучасному суспільстві бракує культури поминання смерті близької людини, соціально-психологічних технологій розради скорботи дитини, допомоги їй у переживанні горя, і, в той самий час, збереження пам'яті про померлого, всіяке уникання обговорення означеної проблеми призводить до втрати співчуття, появи самотності та гострої травматизації особистості [2, с. 175, 3, с.163-164].

На думку клінічного психолога Ольги Басс-Линчук (Ізраїль), зріле (доросле) сприйняття смерті полягає в розумінні того, що смерть універсальна, кінцева та незворотна. Дитяче сприйняття відрізняється та залежить від віку та стадії розвитку, але важливо дати дитині зрозуміти, що смерть близької людини кінцевий і незворотній. Не давати надії на повернення, хоч би як це було важко. Про це важливо поговорити з одним з батьків дитини. Тому первинна психологічна допомога при раптовій та передчасній втраті близької людини повинна враховувати наступні особливості розмови з дитиною:

- Дитина може горювати, коли вона розуміє і знає, що сталося – обставини смерті - чим вона була викликана, чому її не можна було запобігти.

- Представляючи факти, навіть якщо вони важкі, важливо не брехати.

- Важливо пояснювати відповідно до рівня розуміння дитини, використовувати поняття зі знайомого їй світу.

- Повторюйте факти знову і знову, підкреслюючи кінцівку та незворотність, а також відсутність зв'язку з дитиною (профілактика почуття провини). Чим молодша дитина, тим обмежена її здатність розуміти абстрактні поняття, важливо використовувати конкретну та ясну мову.

- Інформація та знання допомагають відновити почуття контролю.

- Оптимальна ситуація – близька людина доставляє повідомлення. Чітке, достовірне та недвозначне повідомлення.

Важливо :

- Адаптація до віку (і розуміння) дитини.

- Вислуховування питань дітей та відповіді на них.

- Емпатія та чутливість при передачі повідомлення: «я хочу повідомити вам сумну новину».

- Важливо використовувати прямі слова, наприклад слово «помер», «смерть».

- Важливо, щоб дитина відчула, що будь-які почуття в такій ситуації легітимні. Важливо і треба поділитися своїми почуттями.

- Ритуали допомагають впоратися з втратою, можна написати, намалювати, запалити свічку, піти до церкви тощо.

Підтримка дитини, яка втратила близьку людину, потребує мужності та напруження усіх почуттів та сил дорослого, проте є реальною задачею, де кожен може допомогти дитині, яка долає труднощі. Таким чином, психологічна допомога дітям, які втратили одного із батьків або залишилися без батьківського піклування є актуальною та потребує кваліфікованої допомоги фахівців подолати психологічну травму, попередити розвиток психічних розладів, викликаною історією втрати.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. К. : ТОВ “Видавництво “Логос”. 207 с.

2. Томчук М., Яцюк М. Психологічний супровід дітей, які зазнали втрату батьків в умовах рекреації. *Наука і освіта*. 2016. (№9). С.174-176.

3. Горіна О.Т. Психологічні особливості дітей, які залишилися без батьків. The 10th International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development” (March 23-25, 2022) VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. 239 p.

Одержано 23.04.2022

УДК 159.937:94:246.3:159.91

Олена Сергіївна ДАНІЛОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної та клінічної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Дар'я Олександрівна ЛЕЩИНСЬКА,

магістр кафедри практичної та клінічної психології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6151-0774>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ САКРАЛЬНОГО МАЛЮНКА В МЕЖАХ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОГО МЕТОДА В УМОВАХ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Актуальність проблеми. У сучасних реаліях настав час для переосмислення людських цінностей. Вже підростає нове покоління на долю якого випаде відбудувувати життя в Україні. Це можливо робити тільки зі світлими помислами. Саме тому важливо, щоб сучасні діти перенесли ситуацію війни з честю та гідністю та були здатні чинити опір жорстокості та стресу. Зміцнити внутрішній стрижень, надати віру у власні сили та надію на світле майбутнє може допомогти знайомство з християнською культурою, мистецтвом та зайняття творчістю.

Предмет дослідження – психологічні особливості сприйняття сакрального малюнка у рамках психокорекційного метода в умовах сучасних реалій.

Методи дослідження: загальнонаукові методи, метод герменевтики, метод інтроспекції, психолого-історична реконструкція, синтез, узагальнення.

Методики дослідження: шкала явної тривожності для дітей (А.М. Прихожан), проєктивна методика для діагностики шкільної тривожності (А. М. Прихожан), проєктивні методики “Моя сім’я” (Р.Ф. Беляускайте) та “Фантастична тварина” (І. Фурманов), авторська арт-терапевтична методика “Дні творіння” за принципами вальдорфської педагогіки.

Проблемами сприйняття образотворчого мистецтва займалися Р. Архейм та Р. Грегорі. Інтерес до вивчення механізмів психології мистецтва в рамках культурно-історичного підходу простежується в низці досліджень Л.Виготського, С. Рубінштейна, А.Леонтєва, І. Белявського, В.А.Шкуратова, з урахуванням філософсько-богословських концепцій даними проблемами займалися Г. Гадамер, Грановська Р., Григорій Дьяченко, В. Лоський, Е. Н. Трубецький, Л. А. Успенський, У. Екман.

Методологічне розуміння творчого процесу у мистецтві, зокрема, психологічних його аспектів, згідно з концепцією І. Г.Білявського, засноване на визнанні особистості художника як «суб’єкта історії»; твердженні, що естетична діяльність реалізується в мистецтві, є спосіб освоєння дійсності, в якому художник пізнає світ і виражає своє ставлення до нього; у визнанні специфічних особливостей таланту художника втілювати світ у творі мистецтва [1]. Соціальна перцепція згідно думки Білявського І. Г. це система формування думок і вражень про навколишній світ на основі міжособистісних відносин та міжособистісного сприйняття [2].

Творчість – це один з компонентів Духовного розвитку, який доступний кожній людині. Займаючись творчістю, людина піднімається над собою, ”обожнюючи” і власне серце і серце інших [5].

Таким чином сприйняття сакрального мистецтва, як матеріал для історико-психологічної реконструкції виступає феноменом психології та культури. Складність і нерозробленість цієї проблеми пояснює переважання філософсько-богословських досліджень у цьому напрямі, хоча у зарубіжній та вітчизняній психології створено теоретичні умови конкретного емпіричного вивчення даного феномена.

Серед сучасної психологічної думки України проблемою Духовного потенціалу займаються М. Боришевський, М. Савчин, О. Данілова. На думку авторів статті для свого функціонування душа (психіка, особистість) потребують енергії, невичерпним джерелом якої стає Духовна сфера. [3]

У лонгітюдному експерименті розглянено психотерапевтичний вплив сакрального малюнка на розвиток учнів третіх класів [4]. Засновник вальдорфської школи Р. Штайнер називав цей період “Вихід з раю”. Маленька особистість поступово наближається до порога – вихіда з дитинства. Вона починає відчувати свою відособленість від інших, самотність та вперше з’являється розуміння того, що людина смертна. [6] Проблема тривожності та страху у дітей гостро постає в умовах війни. Саме тому цікаво дослідити, як знайомство з православною культурою та заняття художньою творчістю можуть вплинути на показники тривоги, агресії, відношення до оточуючих та навколишнього світу. Загалом у експерименті приймало участь 40 учнів 3 класів. З них 24 особи чоловічої статі та 16 жіночої. На першому етапі дослідження реципієнтам було запропоновано тестування за методикою шкала явної тривожності для дітей (А. М. Прихожан). Результати: дівчата – 50% з нормальним рівнем тривожності, 25 % з декілько підвищеним рівнем тривожності, з явно підвищеною тривожністю відсутні, 12,5 % з дуже високою тривожністю, 12,5 % перевищили показники за шкалою соціальної очікуваності, що може вказувати на недостовірність результатів; хлопчики – 33,3 % з нормальним рівнем тривожності, 16,6 % з декілько підвищеним рівнем тривожності, 16,6 % з явно підвищеною тривожністю, 20 % з дуже високою тривожністю, 12,5 % перевищили показники за шкалою соціальної очікуваності. За проективною методикою для діагностики шкільної тривожності (А. М. Прихожан) кількість тривожних дівчат склала 40%, хлопчиків-55 %. Аналіз малюнків за методикою «Моя сім’я» виявив 30% сімей з високим рівнем дитячо-батьківських відносин, середнім-60 %, низьким-10 %. Серед проблем на першому місці конфліктність у сім’ї, на другому місці – відчуття неповноцінності в сімейній ситуації, на третьому місці – тривожність, на четвертому місці – ворожість в сімейній ситуації. За методикою “Неіснуюча тварина” показники наступні: низький рівень агресії – 30 % реципієнтів, середній рівень агресії– 50 %, високий рівень агресії – 20 %.

Для психотерапевтичної корекції рівня тривожності та агресії, а також для сприяння внутрішньої впевненості та рівноваги було розроблено та застосовано авторську арт-терапевтичну методику “Дні Творіння”. Дана методика побудована на заняттях живописом відповідно до тексту про створення світу з книги

Буття та звертається до образно-метафоричного мислення. Кольори та сюжети малюнків мають глибоке символічне та психотерапевтичне значення. У перший день відділяється світло від темряви, що дає дитині можливість знайти у світло у самій собі. Золотий колір – це колір Божественної Благодаті, а синє-фіолетовий символізує темряву. На другий день відділяються води небесної тверді від вод земної тверді. Це спонукає до волі та рівноваги дитини. Синій – колір спокою. На третій день води відходять і з'являється суша та рослини. Виникає коричневий, що є формотворчим та зелений – символ росту та розвитку. На четвертий день створюються світила. Дитина знаходить орієнтири у темряві. На п'ятий день води та небо наповнюються рибами та птахами, що є невід'ємними від своїх стихій. Формується уявлення про безпечне та підтримуюче оточення. На шостий день Бог створює всіх тварин, та людину по своему образу. З'являється червоний колір – колір тепла, енергії, любові. Дитина, малюючи фарбами дні творіння, сама уподібнюється Творцю. У неї є сили створювати прекрасне своїм задумом та наполегливістю. Вона є частиною світу, що Бог створив з любові для неї, тому і вона має піклуватися про цей світ. Малюнки, створені дітьми за цією методикою впевнені, наповнені яскравими фарбами, гармонійні та образні. Після цього займалися спогляданням та знайомством з православними іконами.

Було проведено повторне дослідження та порівняння результатів для виявлення психокорекційного впливу сакрального малюнка. За шкалою тривожності (А. М. Прихожан) у дівчат нормальний рівень тривожності зріс на 10 %, підвищений рівень тривожності незмінний, явно підвищений рівень тривожності впав на 15 %, високий рівень тривожності впав на 12,5 %, рівень недостовірних відповідей впав на 12,5 %; у хлопчиків нормальний рівень тривожності зріс на 22,7 %, підвищений рівень тривожності впав на 1,6 %, явно підвищений рівень тривожності впав на 1,6 %, високий рівень тривожності впав на 20 %. Низький рівень агресії показали на 40 % більше реципієнтів, середній рівень агресії впав на 20 %, високого рівня агресії не виявлено. Повторні малюнки сім'ї більш конструктивні, яскраво розфарбовані, старанно виконані.

Отримані результати вказують, що після застосування авторської методики "Дні Творіння" та споглядання образів ікон, показники тривожності та агресії у дітей значно зменшилися. Цю методику можна рекомендувати для підтримки душевної та відчуття гармонії безпеки у дітей та формування образу світу, де панує Боже Світло та Благодать, а Добро перемагає Зло.

Список бібліографічних посилань

1. Білявський І. Г. Лекції з історичної психології: навчальне видання. Одеса : Астропринт. 2004. 448с.
2. Білявський І. Г. Соціальна перцепція: навч. посібник до спецкурсу. Одеса: Астропринт, 2000. 116 с.
3. Данілова О. С. , Щерблюк О. І. Духовний потенціал та особистісні якості майбутніх фахівців-психологів (Емпіричне дослідження на базі ОНУ ім. І. І. Мечнікова). Габітус. 2020. Вип. 13. С. 38-41
4. Данілова О.С., Лещинська Д.А. Психотерапевтичний ефект впливу сакрального мистецтва на розвиток особистості в культурно-історичному генезисі. Габітус. 2022. Вип. 35.

5. Савчин М.В. Духовний потенціал людини: навчальне видання: монографія. Вид. 2-ге, пер., доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010, 508 с.

6. Штейнер Р. Педагогическая практика с точки зрения духовно-научного познания человека. М: Парсифаль, 1997. 193 с.

Одержано 11.04.2022

УДК 159.9:316.6

Олена Олександрівна ЄВДОКИМОВА,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>;*

Ірина Сергіївна НЕЧІТАЙЛО,

*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>*

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ДО І ПІСЛЯ ВІЙНИ

Попри те, що різні соціальні та поведінкові науки мають «свої» тлумачення суспільства, концентруючи увагу на тому чи іншому аспекті (згідно специфіки свого предмету), всі ці науки збігаються у тому, що суспільство – це передусім люди, а отже і минуле, і майбутнє суспільства повністю залежить від людей, які його наповнюють, від характеру та якості взаємодій між ними. І якими б потужними і впливовими не були зовнішні чинники, то яким є і буде суспільство залежить тільки від людей, бо люди – це і є суспільство.

Як з психологічної, так і з соціологічної точки зору соціальні дії і взаємодії людей, характер і якість цих (взаємо)дій і соціальної поведінки в смілому залежить від системи цінностей і ціннісних орієнтацій. Саме тому, наприклад, соціологи прогножуючи певні глобальні зміни у суспільстві досліджують, у першу чергу, динаміку ціннісних орієнтацій. Одним з перших дослідження структури ціннісних орієнтації для прогнозування векторів і наслідків соціальних трансформацій запропонував професор Мічиганського університету Рональд Інглхарт. Його методика базується на диференціації цінностей модерного і постмодерного суспільств [1, с. 6].

Європейський вектор розвитку нашої держави передбачає перетворення її на постіндустріальну державу, яка забезпечує принаймні середньоєвропейські стандарти життя.

Згідно з відомою типологією Р. Інглгарта, у ментальності населення розвинутих країн частка «матеріалістів» (орієнтованих на цінності фізичної і економічної безпеки) є не дуже значною. Там переважають «постматеріалісти», зацікавлені комфортом і якістю життя, потребами самореалізації, самоекспресії. Довготривале спостереження за динамікою таких типів в рамках моніторингу Інституту

соціології НАН України «Українське суспільство» свідчить про їх достатню стабільність зі значним зсувом у бік суцільно «матеріалістичних» орієнтацій (60-70 %), мінімальною присутністю «постматеріалістів» (1-2 %), але із суттєвою наявністю «змішаного» ціннісного типу, що комбінє полярні позиції і визначає перспективу розвитку (25-40 %) [2, с. 77].

На думку фахівців ІС НАНУ, більш виразно особливості й динаміка ціннісної ментальності українського соціуму, траєкторії руху ціннісних пріоритетів можуть бути представлені в термінах «ціннісних синдромів», що вказують на значимість різних груп цінностей.

Протягом усього періоду незалежності українське суспільство, як і суспільства в більшості пострадянських країн, залишалося традиційним, із домінуючим ціннісним синдромом «Безпеки», пов'язаним із сім'єю, дітьми і добробутом. Показники цих вітальних цінностей коливалися в межах 4,6-4,9 за 5-бальною шкалою [2, с. 77].

Помітне скорочення орієнтацій жителів України на «просоціальні» і «культурні» цінності (синдром «Соціальний комфорт») відбувалося за рахунок певної девальвації егалітарних, інтернаціоналістських і традиціоналістських установок. Під впливом ціннісної енергетики Майдану 2013-2014 рр. й наступної зовнішньої агресії, їх актуальність наявно зросла до 4,0 у 2016 р. [2, с. 78]

Синдром «Самореалізація» охоплює цінності саморозвитку людини, саморегуляції її здібностей і талантів у різноманітних сферах соціального життя – цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність. Індекс ціннісних орієнтацій цього типу за роки незалежності України підвищився з 3,6 до 4,1 за 5-бальною шкалою [2, с. 78].

Із цінностями синдрому «Демократія» за роки незалежності відбулися найбільш вражаючі метаморфози. Його траєкторія поступово вибудовувалася по висхідній, починаючи з кінця 1990-х років, коли демократичні політико-громадянські цінності суттєво поступалися в значущості всім іншим, при цьому, не претендуючи на особистісне ціннісне кредо (2,9-3,0), поступово насичувалися важливістю і актуальністю і посіли досить близькі позиції до цінностей самореалізації й позитивного соціального самопочуття у 2014-2016 рр. [2, с. 79].

Значне зростання за цих обставин значущості патріотизму, солідаризації, креативного індивідуалізму, активної культурної участі, ревіталізації певних традиційних, національних, історичних та релігійних цінностей – усе це спричиняє розмивання помітної демаркації між базовими ціннісними синдромами, створює на тлі загрозливої небезпеки єдиний ціннісно-смісловий фундамент суспільного життя [2, с. 81].

Всі ці висновки були зроблені фахівцями Інституту соціології НАНУ України далеко до початку війни. Вони висловили свої побоювання, що виявлені позитивні тенденції є усього лише проєкцією у майбутнє. В той же час, результати моніторингу і аналіз динаміки ціннісних орієнтацій населення України свідчить, що саме у кризові періоди і переломні моменти (революції 2004 і 2013-2014 рр.), поряд з перманентним домінуванням матеріальних цінностей у українців актуалізуються ті якості, артикулюються ті цінності, які рухають українське суспільство до постіндустріального майбутнього.

Відомий український соціолог, за фахом психолог, який зараз очолює ІС НАНУ, Є. Головаха у довоєнні часи зауважував на тому, що, дійсно, є позитивні зрушення у ціннісних орієнтаціях українців, але для того, щоб українське суспільство змінилося докорінно, перетворившись на правову державу з розвиненою демократією і потужним громадянським сектором, потрібно, щоб відбулася повна зміна поколінь, а це приблизно років 40. В той же час науковець зауважив, що аналогічний ефект, але в значно коротші строки, може бути досягнений в результаті якось радикальної події глобального масштабу, що буде мати не менш глобальні наслідки [3]. Ця «подія» явилася нам війною з Росією, і немає жодного сумніву, що саме зараз ми всі стаємо свідками і учасниками формування нового українського суспільства.

Повноцінне дослідження населення, аналогічне тому, яке проводив ІС НАНУ, починаючи з 1994 р. не видається можливим під час війни. Тому, на жаль, ми не можемо взяти наявні цінності у якості орієнтиру для прогнозування майбутнього, бо вони нам не відомі. Втім, у якості таких собі «маркерів», які не свідчать прямо, але вказують на наявність позитивних або негативних зсувів на рівні масової свідомості і, зокрема, її ціннісного зрізу можуть виступити наявні настрої у населення України. Отже, розглянемо, які настрої та емоційні стани домінують сьогодні серед українців. За результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведеного 6 квітня 2022 р. [4]¹ за більше, ніж місяць війни, індекс емоційного напруження піднявся з 2.7 до 3.5. Сьогодні кількість тих, хто оцінює свій емоційний стан як дуже напружений або напружений складає майже 50 %. У спокійному емоційному стані сьогодні лише 8 % опитаних, тоді як до війни цей показник коливався в межах 22-26 %.

Наразі, 50 % опитаних намагаються активно вирішувати свої проблеми – для умов війни це показник хорошої адаптації до ситуації та прийняття відповідальності за своє життя на себе. В цілому, конструктивні стратегії поведінки в складних життєвих обставинах притаманні сьогодні 63 % опитаних.

Українці на другому місяці війни демонструють хороший рівень життєстійкості (3.9 з 5). Індекс життєстійкості складається із психологічної стійкості (4.0) та підтримки фізичного здоров'я (3.8). Низький рівень життєстійкості мають лише 2% опитаних [4].

Українці в цьому є достатньо сильними: цікавляться тим, що відбувається навколо (92 %), та мають плани на майбутнє (82 %). Однак втомі не відчувають лише третина, мають повноцінний сон лише 40 %, слідкують за своїм здоров'ям половина. Водночас, нормально харчуються більшість (83 %) [4].

На сьогодні високий рівень виснаження мають лише 2 % опитаних, у 71 % він на середньому рівні, а у 27 % на низькому. Ми здатні швидко адаптуватися і достатньо повноцінно жити, бути активними та дієвими. Виснаження у більшості

---

¹ АУДИТОРІЯ: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність: 1200 респондентів. Метод опитування: САТІ (Computer Assisted Telephone Interviews - телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 2,8%.

проявляється у сумному настрої, зниженні довіри до інших людей, думках про власну безпорадність і що зі ними може статися щось погане [4].

Результати також доводять, що радість та гордість за країну країни найбільше сприяють хорошему психологічному стану.

Якщо у серпні 2021 року 34 % опитаних зазначали, що відчувають гордість за державу (у той час переважала емоція суму щодо України), то сьогодні це відчуття є домінуючим (80 %). Сум щодо України відчувають 32 %, радість – 20 %, страх – 16 %, гнів – 11 %, зацікавленість – 6 % [4]. Емоція гордості за Україну є домінуючою серед усіх респондентів, незалежно від віку чи регіону проживання.

Близько 80 % респондентів тим, чи іншим способом, беруть участь у захисті країни. 45 % респондентів допомагають захисту країни фінансово (у березні 2022 – 39 %). Волонтерством та допомогою людям/військовим займаються 35 %, беруть участь у інформаційному спротиві – 18 %, працюють в критичній інфраструктурі – 13 %, беруть участь в теробороні – 3 %, або як військові – 3 %. Приблизно чверть не мають змоги допомагати [4].

В цілому результати досліджень воєнного сьогодення свідчать про наявність низки позивних ознак, які і є предикторами майбутнього українського суспільства. Українці визначилися остаточно зі своїм політичним курсом, але важливо, щоб цей курс був не тільки у думках, а і у конкретних кроках. Вже згадуваний Є. Головаха, даючи свою оцінку тому, що відбувається зараз в Україні і що це може означати для її майбутнього, наголосив, що «у ці дні завершується формування сучасної європейської нації» [5].

Список бібліографічних посилань

1. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні / [Л. Акуленко, О. Балакірева, І. Волосевич та ін.; Український центр європейської політики]. Київ, 2020. 21 с.
2. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний рівень / [О.Г. Злобіна, Н.В. Костенко, М.О. Шульга та ін.]; за наук. ред. М.О. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.
3. Про політичне майбутнє України, національну ідею, цінність права вибору – матеріали інтерв'ю із заступником директора інституту соціології Національної академії наук України Євгеном Головахою 20 липня 2020 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/btkbc> (Дата звернення – 11.04.2022).
4. Результати загальнонаціональних опитувань «Психологічні маркери війни» та «Україна в умовах війни». Соціологічна група Рейтинг (ratinggroup.ua) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/bteiuy>; <http://surl.li/btejc>.
5. Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною – матеріали інтерв'ю з директором інституту соціології Національної академії наук України Євгеном Головахою 20 березня 2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/btkbx> (Дата звернення – 13.04.2022).

Одержано 09.04.2022

УДК 159.9:355.01

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>

ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ АФЕКТИВНО-ШОКОВИХ РЕАКЦІЯХ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Проблема першої психологічної допомоги при гострих реакціях людини на травматичний стрес не є новою і здавна привертає увагу науковців та практиків. Однак, на сьогодні вона набула особливої актуальності для українського народу у зв'язку із воєнними діями на території України. Воєнні дії відносяться до пролонгованих травматичних ситуацій, коли ризик виникнення посттравматичних стресових розладів, девіацій та розладів особистості є досить великим, що потребує надання адекватної екстреної психологічної допомоги саме на перших етапах впливу травмівної ситуації.

Афективно-шокові реакції розвиваються у людей в результаті надзвичайно сильної одномоментної психотравми. У МКХ-10 такі реакції кваліфікуються як гостра реакція на стрес (F43.0) і відноситься до реактивних психозів [2]. У даному випадку суб'єкт є безпосереднім учасником або свідком трагічних подій, а сила психотравмівного фактору є такою, що може викликати розлад психіки практично у будь-якої людини («нормальна реакція на ненормальну подію»).

Афективно-шокові реакції проявляються або у гіпокінетичній формі - реактивного ступору, коли спостерігається неможливість рухатися, відповідати на питання, нездатність зробити будь-які дії в ситуації, що загрожує життю, «реакція уявної смерті» або у гіперкінетичній формі - реактивного збудження, яке проявляється хаотичною активністю, криком, метанням, панікою, «реакцією втечі» та іншими проявами [2]. Вважається, що переживання травмівної події на рівні архікортексу, із включенням симпатичної нервової системи, є більш сприятливим, ніж реакція «завмирання», коли активується палеокортекс [4]. В обох випадках психотичний стан супроводжується потьмаренням свідомості і наступною частковою або повною амнезією.

При афективно-шокових реакціях відзначається швидка редукція психопатологічної симптоматики (протягом декількох годин) у тих випадках, де усунення стресової ситуації є можливим. У випадках, де стрес триває або за своєю природою не може припинитися, симптоми зазвичай починають зникати через 24-48 годин і зводяться до мінімуму протягом 3 днів [2].

Гостру реакцію на стрес учасників бойових дій описують як бойову оперативну стресову реакцію (combat and operational stress reaction), що є нормальним реагуванням на екстремальну ситуацію, яка, насамперед, проявляється у нездатності виконувати службові обов'язки (покидання поля бою, нез'ясована відсутність та ін.) [6]. Як правило, в умовах військового конфлікту травмівною подією частіше стає та, яку людина переживає вперше (перший бій, перший обстріл, перше враження від загибелі чи поранення тощо).

Необхідність першої психологічної допомоги обумовлена, насамперед, тим, що саме афективно-шокові реакції у будь-якій формі стають причиною загибелі людей, призводять до розвитку гострих стресових розладів, ПТСР, розладів особистості. При цьому статистика показує, що близько 70-80 % людей мають ресурси для самостійного опанування цими станами. Однак, у період воєнних дій цей відсоток значно знижується.

Традиційно під першою психологічною допомогою розуміють сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної психологічної допомоги людям, які зазнали впливу надсильних стресорів. Як правило, її надання не потребує спеціальної професійної підготовки і надається людиною, яка на момент виникнення негативного психічного стану у постраждалого знаходиться найближче [6; 7]. Зокрема, суб'єктом надання першої психологічної допомоги військово-службовцю на полі бою буде його співслужбовець, а суб'єктом надання такої допомоги пересічному громадянину може бути будь-яка людина, яка опинилася «у цьому місці у цей час». Все це обумовлює необхідність просвітницької роботи з боку держави та відповідних установ щодо оволодіння населенням основними навичками екстреної допомоги (наприклад, як це організовано у Ізраїлі).

Більшість спеціалістів у галузі кризової психології єдині в думці, що екстрена психологічна допомога базується на принципах невідкладності, короткостроковості, реалістичності, особистісної залученості професіонала, симптомо - центрованого контролю [1; 3]. До цього можна додати принципи, які рекомендує ВООЗ: захист безпеки, гідності та прав людини, врахування культурних традицій потерпілих, системність, турбота про особисту безпеку та універсальний принцип «не нашкодь» [7]. Така допомога спрямована на стабілізацію психічного стану людини, відновлення попереднього рівня її функціонування, повернення почуття контролю і можливості діяти, запобігання подальшим розладам адаптації [4].

Автори навчального посібника «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи» підкреслюють, що при наданні першої психологічної допомоги внаслідок воєнного конфлікту, потрібно зважати на ряд факторів, що впливають на стан потерпілого, а саме: раптовість події, її тривалість, постійні зміни ситуації, масштаб руйнування після катастрофи, неможливість контролювати своє життя, горе і втрати, моральна невпевненість, поведінка під час травматичних подій [4].

На сьогодні досить ретельно розроблено протоколи надання першої психологічної допомоги при гострих реакціях на стрес. Виділено ознаки основних афективно-шокових реакцій (ступору, паніки, рухового збудження, агресії, страху, істерики, нервового тремтіння тощо), визначено психологічні та організаційні заходи щодо їх подолання, розроблено конкретні техніки та прийоми допомоги при цих станах, представлено рекомендації щодо подальших дій по відношенню до потерпілого [1; 5; 6; 7].

Заслугує на увагу своєю простотою та універсальністю модель МААС'Е, яка розроблена Др. Моше Фархі й яку реалізують у своїй діяльності Міністерство охорони здоров'я та Сили безпеки Ізраїлю. Суть її полягає в реалізації у процесі допомоги принципів «бути разом» (надає людині почуття безпеки), заохочення на прояв ініціативи, якихось дій (відновлення у потерпілого почуття контролю), прості питання, які активують когнітивні процеси та усвідомлення події. На підставі

цієї моделі розроблено заходи першої психологічної допомоги під час бою: встановити первинний контакт, підкреслити причетність, спитати про факти за допомогою простих коротких питань, відновити послідовність подій, дати завдання. Такий підхід допомагає позбутися ознак бойової стресової реакції, які порушують функціонування військовослужбовця – дисоціації, тремтіння, почуття самотності, емоційного затоплення, дезорієнтації, безпорадності.

Таким чином, перша психологічна допомога при афективно-шокових реакціях є необхідним етапом надання допомоги потерпілому під час травматичних подій, від ефективності якої залежить подальше функціонування людини, її життєдіяльність в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Жданова І.В. Психотехніки надання екстреної психологічної допомоги працівниками поліції. *У кн. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб.* / [О. О. Євдокімова, І. В. Жданова, Д. В. Швець та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с
2. МКХ 10 - Міжнародна класифікація хвороб 10-го перегляду. URL: <http://mkb-10.com/index.php?pid=4257> (дата звернення 21.04.2022)
3. Оніщенко Н.В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія Х.: Право, 2014. 584 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. За заг. редакцією Л.Царенко. Том 2. Київ, 2018. 240 с.
5. Перша психологічна допомога. Керівництво щодо роботи. Львів : Видавництво «Друкарські куншти». 2015. 184 с.
6. Протоколи надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям Національної гвардії України в екстремальних умовах діяльності : посібник / О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2018. 40 с.
7. Перша психологічна допомога : посібник для працівників на місцях. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.

Одержано 30.03.2022

УДК 159.9

Олег Анатолійович ЗАРІЧАНСЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший науковий співробітник відділу проблем

інформаційно-психологічного протиборства

науково-дослідного центру Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6934-9521>

АНТИКОРУПЦІЙНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ

Становлення України як незалежної, демократичної держави визначає потребу протидії соціальним явищам, що негативно впливають на розвиток суспільних

відносин і створюють загрозу існуванню принципам, притаманним правовій державі. Одним із таких небезпечних явищ, яке гальмує належний розвиток будь-якої держави, є корупція, адже вона створює серйозні перешкоди в налагодженні нормальних відносин у правовій, економічній, політичній та інших сферах суспільного життя. За умов поширення цього негативного явища у суспільстві виникає соціальна напруга, породжується недовіра громадян до органів державної влади, зокрема до осіб, які її представляють.

Безпосередньому осмисленню корупції як соціального, економічного, політичного, правового явища присвячено праці відомих учених В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Ю. Бауліна, Д. М. Бахрака, Ю. П. Битяка, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Є. В. Курінного, Д. М. Лук'янця, О. Г. Кальмана, М. І. Мельника, В. В. Сташиса, А. О. Селіванова, С. Г. Стеценко, О. В. Ткаченко, С. А. Шалгунової, які внесли помітний внесок у вирішення цієї проблематики.

Проблема корупції як небезпечного суспільного явища стала також предметом наукового аналізу в працях М. Горного, О. Костенка, А. Михненка, Є. В. Невмержицького, О. Панфілової, Г. Сатарова та ін. Спектр досліджуваних ними питань охоплює законодавство про корупцію, прояви корупційних дій у системі державної влади та способи її обмеження, вплив корупції на суспільний розвиток, роль громадянського суспільства в запобіганні та протидії корупції тощо.

Олег Лозинський у своїх дослідженнях акцентує увагу на психології політичної корупції. Автор вивчає амбівалентне ставлення громадян до корупції як соціального явища, визначаючи причиною амбівалентності - негативні і позитивні оцінки громадянами корупціонерів та корупційних діянь. «Громадськість здебільшого негативно оцінює: а) злочинний характер корупційних дій; егоїстичність мотивацій її організаторів; збитки для суспільних інтересів; б) деморалізуючий вплив корупційних дій на її суб'єктів, громадян, політичну культуру; в) зухвало-цинічну демонстрацію корумпованими політиками «порядності». Але за певних умов «громадськість може позитивно оцінювати політичну корупцію та корупціонерів, зокрема: легально діючих політиків, посадовців (представників політичних сил, яких громадяни підтримували на виборах, або безпосередніх керівників), що вдаються до політичної корупції, зокрема з метою лобіювання інтересів окремих регіонів, галузей народного господарства, підприємств, або з метою послаблення тих політичних сил, до ідеології яких громадяни мають негативне ставлення; придатність політичної корупції до швидкого прийняття рішень, та оперативного вирішення практичних проблем (ухвалення законів, урядових рішень, накопичення стартових ресурсів для бізнесу чи політичної кар'єри), як альтернативи довготривалим бюрократичним зволіканням; як спосіб досягнення громадянином особистих інтересів, чи інтересів родичів, друзів (як альтернатива до анонімних суспільних інтересів).

Переважна більшість досліджень корупції зосереджена у площині юридичної відповідальності. Водночас поліморфна структура корупції як явища потребує поліморфної об'єктивізації наукового пізнання та застосування міждисциплінарних підходів. Не викликає сумнівів, що значний попереджувальний потенціал у справі протидії корупції має психологія як мультипарадигмальна галузь знань.

Вчені, які досліджували проблему протидії корупції у психологічному та педагогічному аспектах досить чітко виокремлюють контексти наукового розгляду цього феномену: у ракурсі антикорупційної культури особистості (А. Р. Хамдєєв); антикорупційного світогляду особистості (О. Н. Журавльова), антикорупційної поведінки особистості (Т. М. Безубяк, В. В. Кисельов); антикорупційної правосвідомості особистості (А. А. Чушкіна); антикорупційної компетентності особистості (В. О. Печенкін); антикорупційної стійкості особистості (О. М. Манолова, О. І. Лаптева, О. М. Пастушеня); антикорупційної позиції особистості (Д. О. Рибалкін); антикорупційної спрямованості особистості (О. О. Шапапова) тощо.

Так, О. Н. Журавльова (2010) пропонує поняття антикорупційний світогляд, визначаючи останній як «систему антикорупційних ідей, поглядів, принципів особистості, в яких відбивається негативне ставлення особистості, соціальних груп і всього суспільства до корупційної діяльності». При цьому дана система має бути несуперечливо вписаною у загальну світоглядну картину особистості.

Т. М. Безубяк (2010) виділяє антикорупційну поведінку як різновид соціальної поведінки, що характеризується діями, спрямованими на повсякденну і професійну діяльність в морально-етичних і законних громадських рамках, без прагнення до необґрунтованого особистого збагачення. В. В. Кисельов (2016) також використовує дане поняття в процесі пошуку психологічних детермінант такої поведінки.

Чушкіна А. А. (2011) визначає відповідні якості як різновид правосвідомості – антикорупційну свідомість – тобто сукупність поглядів, уявлень, емоцій, що виражають ставлення людей до корупції. При цьому структура антикорупційної правосвідомості містить «антикорупційну правову ідеологію» і «антикорупційну правову психологію». Це ж визначення пропонує Е. С. Носакова (2012).

В. А. Печенкін (2012) вводить дефініцію антикорупційної компетентності – «системної соціально-психологічної якості особистості; багатовимірного утворення, яке визначається через сукупність психологічних і акмеологічних чинників на суб'єктивному, індивідуально-особистісному, діяльнісному рівнях». Тим не менш проаналізовані дослідниками визначення антикорупційної складової людини не завжди повною мірою здатні відбити весь спектр проявів особистості в її соціально-професійній сфері.

Корупція – це не лише певні діяння, а й система негативних поглядів, переконань, настановлень, спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя. Психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним чинником деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології; нищить духовні та моральні цінності; сприяє поширенню у суспільстві кримінальної психології; змінює мотивацію службових осіб у сфері державного управління, а також громадян у різних сферах соціального життя. (Костенко О. М.) Існування корупції в правоохоронній системі загалом дає підстави вважати її вкрай небезпечним явищем – одним із проявів професійної деформації правоохоронців.

Цілком логічним здається, що для того, щоб побудувати програму формування антикорупційної культури особистості, необхідним є розуміння корупційної

поведінки: її психологічних витоків, джерел, складових. Корупційна поведінка особи є складним соціально-психологічним процесом, де на чинники зовнішнього оточення і специфіку професійної діяльності накладаються особистісні характеристики людини. Відповідно, для визначення напрямів психологічних зусиль із формування антикорупційних настановлень, необхідно визначити основні дескрипти осіб, схильних до корупції. Також важливим є встановлення основних складових процесу розвитку особистості і виявлення місця і ролі в ньому корупційних дескриптів. Кожна особистість розвивається в системі громадських стосунків, у тому числі і в процесі професійної підготовки, і виступає й сприймається як елемент цілісної системи суспільства. При цьому вона також є стійкою системою соціально значущих рис індивіда.

Одержано 24.03.2022

УДК 159.9:364

Людмила Миколаївна ЗАХАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник наукової лабораторії

з проблем психологічного забезпечення та

психофізіологічних досліджень

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВОЛОНТЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасному світі значного поширення набуло волонтерство. Основні види мотиваційної спрямованості волонтерів пов'язані з мотивами морального обов'язку чи морального співчуття.

Наукові дослідження психологів, педагогів, соціологів у цій царині стосувалися вивчення мотивації, спрямованості, соціально-психологічного портрету волонтера, типології волонтерської діяльності, превенції емоційного вигорання волонтерів, менеджменту волонтерської діяльності тощо (Азьмук Н.А., Алексеиченко К.С., Говоруха Н.О., Гончар І., Глиздова А.Ю., Зливков В.Л., Іщенко О.В., Казар'ян П.А., Касперова О.Ю., Коломієць Л.Г., Леонова В.І., Литвиненко І.С., Лукомська С.О., Львовичкіна А.М., Маркова М.В., Матвієнко Л.І., Мекшун А.Д., Мороз Р.А., Острянка Т.С., Панькова О.В., Старик О.В., Трубнікова О.А., Узвенчук В.С., Шевчук О.В.).

Волонтерська діяльність має різні форми: педагогічне волонтерство, цифрове волонтерство, віртуальне волонтерство або онлайн-волонтерство, спортивне волонтерство, психологічне волонтерство тощо.

Психологічне волонтерство не знайшло детального розгляду у наукових працях як окрема форма волонтерства, однак надання волонтерами психологічної допомоги, тим, хто її потребує, є беззаперечним, особливо в умовах війни в Україні.

Психологічне волонтерство (волонтерська психологічна допомога) слід розглядати як професійну трудову діяльність психологів (психотерапевтів) і непрофесійну трудову діяльність волонтерів з числа здобувачів вищої освіти, які навчаються за відповідною спеціальністю (спеціалізацією), та осіб без відповідної фахової освіти. Психологічне волонтерство як волонтерська діяльність є добровільною, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами шляхом надання безоплатних послуг [1; 3].

Волонтери, які надають волонтерську психологічну допомогу, розрізняються: за ступенем професіоналізму (професіонали та непрофесіонали); за соціальним статусом (фахівці та нефахівці); за тривалістю волонтерської діяльності (волонтери, які працюють тривалий проміжок часу; волонтери, які працюють короткий проміжок часу); за досвідом волонтерської роботи (без досвіду; з незначним досвідом; із достатнім досвідом) тощо.

Законодавчо визначено, що здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності забезпечує Кабінет Міністрів України, а її реалізацію – Національна соціальна сервісна служба України [1; 2].

Психологічне волонтерство може здійснюватися у таких законодавчо визначених напрямках здійснення волонтерської діяльності:

- надання волонтерської психологічної допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;
- надання волонтерської психологічної допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації в Україні, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;
- надання волонтерської психологічної допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі збройної агресії Російської Федерації в Україні;
- сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;
- надання волонтерської психологічної допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством.

На основі аналізу положень Закону [1] визначено, що волонтери можуть надавати волонтерську психологічну допомогу індивідуально (про це вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги), а також на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів. Іноземці та особи без громадянства можуть здійснювати волонтерську діяльність лише через волонтерські організації та установи, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті Нацсоцслужби.

Організації, що залучають волонтерів, повинні здійснювати управління процесом психологічного волонтерства: провести оцінку потреби у волонтерах (планування); здійснювати залучення, відбір, навчання волонтерів (підготовче та поточне); організувати підтримку, визнання (заохочення) діяльності волонтерів [4].

Визначення за типом мотивації потенційних кандидатів у волонтери та типу волонтера (волонтер-альтруїст; волонтер-альтруїст, орієнтований на власний саморозвиток; волонтер-альтруїст, орієнтований на дозвілля; волонтер-прагматик; волонтер зі змішаним типом мотивації) дозволить знайти індивідуальний підхід до організації їх волонтерської діяльності та більш довготривалої роботи в організації.

Перша психологічна допомога постраждалим може надаватися волонтерами, які не мають фахової освіти. Саме тому підготовче навчання волонтерів повинно включати ознайомлення із особливостями надання першої психологічної допомоги постраждалим, розгляд моделей надання першої психологічної допомоги та підтримки, засвоєння особливостей телефонного консультування. Волонтери, які не мають фахової освіти, зможуть набути необхідних компетенцій (навички активного слухання; навички оцінювання симптомів; навички управління стресовими реакціями тощо) безпосередньо надаючи першу психологічну допомогу постраждалим. Надання непрофесійної психологічної допомоги (ситуативної психологічної підтримки) абонентам може здійснюватися завдяки волонтерській діяльності консультантів «гарячих ліній» (телефонів довіри) або консультантів телефону довіри.

Поточне навчання волонтерів повинно включати проведення лекцій, майстер-класів, тренінгів (онлайн і офлайн) щодо особливостей надання різних видів психологічної допомоги, з урахуванням сучасних наукових досліджень і практики роботи вітчизняних та іноземних спеціалістів у цій сфері, та категорій осіб, яким така допомога надається. Волонтери з числа осіб, які мають фахову освіту, обов'язково повинні мати супервізійний супровід фахівця, який має підтверджену кваліфікацію.

Організаціям, що залучають волонтерів, слід здійснювати постійний моніторинг та оцінку волонтерської діяльності (позитивне підкріплення у вигляді емоційної підтримки, визнання значимості волонтерської діяльності кожного волонтера (соціальне відзначення волонтерів)).

Список бібліографічних посилань

Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF> (дата звернення 02.04.2022).

Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 02.04.2022).

3. Азьмук Н. А. Волонтерська діяльність як траєкторія реалізації трудового потенціалу в Україні. *Ефективна економіка*: ел. наук. фах. видання. 2019. № 8. DOI : 10.32702/2307-2105-2019.8.31.

4. Трубнікова О. А. Соціально-психологічний зміст менеджменту волонтерської діяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 7. Вип. 22. С. 146-150.

Одержано 22.03.2022

UDC 37.013:376

Martin KALAMKOVIC,

PhD Candidate – Natural Science,

Faculty of Education, University of Novi Sad-Serbia,

Multimedia manager, School for children

with special needs “Milan Petrovic”, Novi Sad

CHILDREN WITH DISABILITIES IN WAR CONFLICTS

According to the CRPD (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*), children with disabilities “include those who have long-term physical, mental, intellectual or sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis”. Children with disabilities are a highly diverse population group. They include children who were born with a genetic condition that affects their physical, mental or social development; those who sustained a serious injury, nutritional deficiency or infection that resulted in long-term functional consequences; or those exposed to environmental toxins that resulted in developmental delays or learning disabilities. Children with disabilities also include those who developed anxiety or depression as a result of stressful life events. Nearly 240 million children in the world today have some form of disability. Most children with disabilities have difficulties in just one functional domain. Psychosocial issues predominate at every age, in some cases in combination with other functional difficulties.

Children are one of the most endangered groups of the population during all war actions. There is a lot of research on this topic. However, few research paid attention to children with disabilities and their problems during the war. During armed conflict, children with disabilities are caught in a vicious cycle of violence, social polarization, deteriorating services and deepening poverty. Global estimates suggest there are between 93 million and 150 million children with disabilities under the age of 15 [5]. Children with disabilities are especially affected when health care and other social service infrastructure deteriorates. To begin with, these children, and their families and caregivers, are more likely than others to be poor and excluded [6]. From all the above, we conclude that children with special needs face problems on several levels: schooling; home life organization; health care.

Schooling. The organization of schools for children with special needs is very specific in the time of peace. Ensuring architectural accessibility, specific working conditions, special equipment for movement, specialized personnel... There is limited research about education in crisis-affected areas – defined by an emergency situation caused by conflict or other types of disasters such as earthquakes, floods or droughts specifically looking at access to school and learning outcomes [1]. During the war, it is

very difficult to meet all these conditions. It is most likely that schools for children with special needs will not work during war conflicts. The question is how to organize the teaching process in such situations. Depending on the level of war operations and the state of the infrastructure, it is possible to organize the following forms of teaching:

1) Reduced school work. Schools should provide a safe space where children can be protected from threats and crises. During the war, many school buildings were either damaged or requisitioned for war use, causing a shortage of suitable places to conduct school lessons. Some of the teachers and parents are engaged in military operations. It depends on the situation in the field whether the work of the school will be performed with reduced personnel and students. The next solution is to relocate the school to another location. If the situation requires it and if students and employees are not safe, the school will be closed and online classes will be started;

2) Online teaching. Conducting online classes requires an IT infrastructure (mobile network or Internet). The organization of online classes for students with special needs is very specific [2, p. 208; 3, p. 257]. Teaching material for this population of children must be very carefully prepared. Children with special needs require special support in the implementation of online teaching. Organizing online teaching requires good infrastructure and IT equipment. Some forms of distance learning can be organized without internet. The question is how much time do parents have to dedicate to their children and online learning?

3) Home teaching. The last step in the teaching process during war conflicts is home teaching. A large number of teachers are needed to organize home teaching. The problem is to provide a sufficient number of teaching staff during war operations. The most important thing in the organization of home teaching is the optimal use of teaching staff. Home teaching requires close cooperation with parents.

Home life organization. Only a few peer-reviewed studies have used first-hand reports from individuals with disabilities as their primary source of data [4, p. 208] collected online reports from 56 key informants with mobility impairments who had suffered a range of natural and man-made disasters. Organizing the lives of people with disabilities in peacetime is very difficult and complicated. During war conflicts all problems multiply. Some of the problems they face are:

- architectural barriers – problems during the evacuation. There is no electricity during war, so the movement of the elevator is impossible;
- personal assistance M many people with disabilities need personal assistance. The question is whether it is possible to provide this service during war conflicts;
- supply of food and water – it should be noted that some people with disabilities have specific dietary requirements. It is necessary to provide food and water for this population.

The key role in solving these problems is played by the local community. Such problems need to be thought about in advance. Volunteer organizations should play a major role in this work. A key thing in such situations is timely preparation of resources and human resources.

Health care. Children with disabilities generally require specific medical care. During war conflicts, this kind of care is impossible to provide. Children with disabilities could be injured as a result of armed conflict or have specific healthcare

needs pre-dating a conflict, including access to certain medication or to other ongoing medical attention or rehabilitation. The solution to this problem is good database of person who need special medical care. In this way a small number of medical staff could take care of a large number of users. A big problem for children with disabilities is their mental state. The goal is to preserve the mental health of children during war conflicts. The family plays a major role in this.

Children and people with disabilities are the most vulnerable part of society. Organizing their lives and schooling during the war is a great challenge. In order for this problem to be successfully solved, many factors of the social community must be included. Planning and preparing for such situations is also very important.

References

1. Burde D., Guven O., Kelcey J., Lahmann H. and Al-Abbadi K., 2015: Education rigorous literature review. *What works to promote children's educational access, quality of learning, and wellbeing in crisis-affected contexts*. Retrieved from London.
2. Kalamković M., Halaši T., Kalamković S., 2011: Mogućnost primene učenja na daljinu u edukaciji dece sa posebnim potrebama, Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji, tema broja: Obrazovanje u koordinativnom sistemu evropskih dimezija, urednik prof. dr Olivera Gajić, Zbornik radova, knjiga 1, Filozofski fakultet, Novi Sad, Odsek za pedagogiju. Pp. 207–235.
3. Kalamković S., Halaši T., Kalamković M., 2013: Učenje na daljinu primenjeno u osnovnoj školi, Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje (Croatian Journal of Education), Vol:15; Sp.Ed.3/2013, ISSN 1848-5189; 1848-5650 (Tisak), ISSN 1848-5197 (Online), ISSN 1848-5650 (Specijalno print izdanje), UDK 371(05), urednik Ivan Prskalo, primljeno: 16. 12. 2011, odobreno: 21. 05. 2012., Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. Pp. 251–269.
4. Rooney C., White G. W., 2007: Narrative analysis of a disaster preparedness emergency response survey from persons with mobility impairments', *Journal of Disability Policy Studies*, 17(4). Pp. 206–215.
5. Thomas E., 2018: Children with disabilities in situations of armed conflict - Discussion Paper, UNICEF Disability Section.
6. UNICEF, 2013: The State of the World's Children Report: Children with Disabilities.

Received 09.04.2022

УДК 159.9

Ігор Володимирович КЛИМЕНКО,

доктор психологічних наук,

Голова Національної поліції України;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-2277>

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Минає сьомий тиждень повномасштабної війни в Україні, а відчуття, що одне нескінченне 24 лютого. Наша боротьба триває. Працівники Національної

поліції України продовжують виконувати свої функції. Отже, деякі результати роботи поліції під час війни:

- отримали й опрацювали понад 1 млн 300 тис. повідомлень від громадян;
- слідчі розслідують майже 6,6 тис. кримінальних проваджень за фактами злочинів, учинених військовослужбовцями РФ та їх пособниками. Слідчі та криміналісти Національної поліції продовжують працювати у звільнених населених пунктах, адже наш обов'язок перед жертвами війни – ретельно зафіксувати кожен доказ злочинних дій російських окупантів.

Крім того, на звільнених територіях ми збільшили кількість патрулів, щоб максимально зачистити сліди ворога та вберегти вціліле майно від мародерів. За реєстровано понад 2,5 тис. майнових злочинів. Більше 700 підозрюваних притягнено до кримінальної відповідальності за крадіжки, грабежі та розбої в умовах воєнного стану. За ці злочини передбачене покарання від 5 до 15 років ув'язнення.

Завдяки посиленим заходам безпеки вдається ефективно виявляти ворожих агентів і симпатиків країни-агресора. На жаль, таких вистачає. За 7 тижнів війни розпочато 227 кримінальних проваджень за колабораціонізм, а також затримано 640 осіб, причетних до диверсійної діяльності.

Специфіка роботи зараз багато в чому залежить від регіону. У гарячих точках основне завдання – евакуація мирного населення та допомога цивільним, які залишилися. І, звісно, найкраще підготовлені бійці Національної поліції у складі приданих сил беруть безпосередню участь у відсічі збройної агресії РФ. На лінії вогневого зіткнення найгостріше відчуваєш ненависть до російських загарбників. Вона буквально витає у повітрі. Підступні ворожі обстріли продовжують убивати мирних українців і руйнувати їхні домівки.

Наші герої міцно тримають стрій. Поліцейські, які працюють на лінії вогню у Харкові, на Донбасі, на півдні, впевнено та ретельно виконують усі поставлені завдання. Документування воєнних злочинів РФ, порятунок місцевих жителів із-під обстрілів, розвезення гуманітарної допомоги населенню – це щоденна героїчна праця наших поліцейських. Вони добре усвідомлюють усі ризики для власного життя і здоров'я, але без вагань слідуєть Присязі – служать і захищають.

Поліцейські в режимі 24/7 посилено забезпечують правопорядок, у тому числі на блок-постах. Нині їх встановлено 785.

Російські військові принесли смерть і розруху в десятки українських міст і сіл. Про жорстокість і звірства окупантів дізнався весь світ. Набули загарбники ще й слави мародерів, які не можуть встояти перед пральною машиною та шоколадною пастою. Російські військові, яких героїзують на батьківщині, показали себе як звичайні розбійники. Наприкінці березня на Сумщині четверо окупантів вдерлися у будинок місцевих мешканців. Під дулом автомата зв'язані господарі розповіли, де ховають гроші. Окупанти забрали в людей понад 150 тис. доларів США. Щастя, що потерпілі залишилися живі. Ворожі військові масово відбирали в українців автомобілі. Часто навіть із життєво необхідною гуманітарною допомогою, яку чекали люди в окупованих містах. Вони безсоромно крали майно українських підприємців. Лише з АЗС на Полтавщині окупанти викрали понад 140 тис. літрів палива. Всі злочини ворогів, у тому числі майнові, поліцейські продовжують ретельно документувати.

Однак, на жаль, користуються ситуацією і наші співвітчизники. Переважно це громадяни із кримінальним минулим. «Кому війна, а кому мати рідна» – приказка саме про них. Покинуті поспіхом домівки людей, які втікали від окупантів, для цинічних мародерів стали золотою жилою. Багатьох крадіїв зупиняють як поліцейські, так і самі місцеві мешканці. І навіть ті, хто встиг втекти із краденим, довго на волі не гуляють – оперативники карного розшуку добре знають свою справу, тому зловмисникам не вдасться залишитися непокараними.

І ми працюємо далі. Розслідуємо, встановлюємо винних та притягаємо їх до відповідальності. Бо ми живемо у правовій державі, і за жодних умов не можна ні на крок відступати від Закону.

Одержано 12.04.2022

УДК 159.9

Євген Сергійович КОВАЛЕНКО,

*начальник Центру морально-психологічного забезпечення
Командування Об'єднаних сил Збройних Сил України,
полковник Збройних Сил України*

СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Бойова обстановка передбачає володіння військовослужбовцями певними навичками: прогнозування ймовірності зміни подій, контролювання власних дій, подолання негативних впливів на хід збройного конфлікту та бойовий дух армії, використання зброї відповідно до національного законодавства та міжнародного гуманітарного права

Міцна військова дисципліна, порядок у військах забезпечуються шляхом суворого свідомого дотримання та виконання всіма військовослужбовцями законів, військових статутів, наказів та розпоряджень командирів.

Правовий нігілізм – це активна протиправна позиція (спрямованість) особистості, яка виявляється у нігілістичному ставленні до права загалом, у переконанні, що його вимоги та заборони мають лише формальний характер, а керуватися слід своїми бажаннями та інтересами. Закон порівнюється з перепорою, яку треба обійти чи подолати. Правовий інфантізм своєю чергою виявляється у незрілості і примітивності правосвідомості, байдужості до права. Він є показником недостатньої правової соціалізації індивіда, тобто неповного засвоєння ним правових норм, цінностей і зразків поведінки у правовій сфері.

Стан злочинів, правопорушень та військової дисципліни у військах України, а також ефективне та своєчасне виконання поставлених військам завдань є нерозривно пов'язаними з рівнем правової культури та правового виховання особового складу.

Суб'єктами правового нігілізму може бути різні соціальні групи. У наших роботах ми вже надавали відомості про стан правопорядку у військах.

Нігілізм може виявлятися у відкритій чи прихованій формах. Відкрите заперечення права притаманне переважно контркультурним та асоціальним групам

та особистостям, найбільш широко проявляється у періоди соціальних змін. Образно кажучи, праву відмовляють у суспільній значущості і радикально заперечують його реалії. У такій формі правовий нігілізм у військовослужбовців українських військ фактично не виявляється.

У військовослужбовців правовий нігілізм зазвичай виявляється у прихованій формі. Його суб'єкти (військовослужбовці) у відкритій формі не заперечують правові реалії. Правовий нігілізм військовослужбовців є системою поглядів, ідей, настроїв, почуттів, у якій право, закони відкрито не заперечуються, та їх значимість стосовно інших соціальних регуляторів знижується. На перше місце виходять цінності дружби, групові інтереси, міркування особистої вигоди тощо. У цьому випадку нігілізм формується спотвореною соціальною дійсністю, у якій певні переваги для індивіда чи групи військовослужбовців забезпечуються неправовими методами (наприклад, нестатутні відносини, корупція, зловживання службовим становищем тощо). Ідеологічним конструктам правового нігілізму передують формування нігілістичних психологічних компонентів.

Психологію «правового нігілізму» можна представити як комплекс уявлень, що відображають заперечення існуючого правопорядку, що не відповідає індивідуальним та соціально-груповим потребам певних соціальних груп та осіб, які виявляють позитивні оцінки до застосування інших соціальних регуляторів (наприклад, вирішення проблем за хабар, підвищення матеріального благополуччя шляхом продажу довіреного майна, присвоєння державних коштів тощо).

Аналіз стану дисципліни та правопорядку у військах свідчить про те, що форми проявів правового нігілізму у військах інші. Вони пов'язані з корупційними проявами, перевищенням службових повноважень, поширенням наркотиків, самовільним залишенням частини. Як конкретні форми правового нігілізму військовослужбовців можуть виступати неправові установки і стереотипи дій військовослужбовців під час виконання правоохоронних завдань чи під час використання службових повноважень. Такі стереотипи виявляються у соціально-значимих професійних установках і переконаннях військовослужбовця. Нігілістична правова спрямованість особи військовослужбовців може бути сформована до служби. Її виявлення – обов'язок командирів, військових комісаріатів, територіальних органів поліції, органів виховної роботи та професійно-психологічного відбору.

Негативна спрямованість та стереотипи антиправової поведінки можуть бути сформовані і у процесі службово-бойової діяльності. Це може бути завищена самооцінка, відмова від визнання власних помилок командиром, приховування порушень, вчинених товаришами по службі, грубість і хамство, негативне ставлення до правових вимог, неповага до власної професії. У період збройних конфліктів, революцій та інших суспільних і державних потрясінь відбувається деформація як правосвідомості, так світосприйняття, суспільних та індивідуальних цінностей та принципів взаємодії індивідів у суспільстві. За таких суспільних потрясінь демократичні принципи та захист основних прав та свобод людини відходять на другий план. Норми моралі поступаються місцем інстинкту самозбереження, неспроможність правоохоронних органів сприяє безкарності, і як наслідок зростанню рівня злочинності.

В умовах ведення воєнних дій проблема правової культури та свідомості людей у військовій сфері є актуальним та затребуваним напрямком дослідження, коли на міжнародній арені об'єктивно відбувається руйнація більшості інституційних та нормативних стандартів, а у внутрішньодержавній політиці встановлюються нові правила правової інтерактивності, тобто зростає ступінь індивідуального поведінкового вибору. Такі специфічні риси професії військовослужбовців, як підвищена відповідальність, надзвичайні моральні та фізичні навантаження, віддаленість місць дислокації, породжують спотворення правової свідомості. Найчастіше, першоджерелом такої деформації є правовий інфантилізм, який виявляється у відсутності комплексу правових знань або їх недостатності, що впливає на появу негативних наслідків. У цьому аспекті слід зазначити, що правовий інфантилізм впливає на виникнення правового нігілізму, який характеризується або неприйняттям правової дійсності, або ігноруванням законодавства і правових норм загалом.

Одержано 12.04.2022

UDC 159.9

Radion COJOCARU,

The 'Ștefan cel Mare'

Police Academy at the Ministry of Internal Affairs,

the Republic of Moldova;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3809-7392>

DRUG TRAFFICKING IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

ABSTRACT:

The effective prevention of drug trafficking, as a transnational phenomenon of great proportions, is indispensably conditioned by the principle of international cooperation, based on the mutual exchange of information between the states of the world, information related to crimes and the national specificity of incrimination, problems which preventive activities face, etc. In this study, the authors addressed some specific issues related to the prevention of drug trafficking in the Republic of Moldova, focusing on the regulatory and criminal indictment of the crimes concerned, the level of drugs related crimes, and finally provide some solutions which can be implemented in the future perspective of developing drug trafficking prevention policies and solving their existing problems. Hoping that authors' observations, findings and conclusions will find applicability in the study of drug trafficking offenses, we await reader's suggestions, being aware that our attempt is a perfectible approach.

Keywords: prevention, crime, traffic, drugs, narcotics, psychotropic substances, precursors etc.

Introduction

Drug trafficking is a criminal phenomenon that poses a serious threat to the health, safety of individuals and societies as a whole in Europe. The use of drugs is one

of the main causes of preventable health and death problems, especially among young people. According to statistical estimates made by the European Commission, in European countries, one person dies every hour due to drug overdose.

There is currently a continuous transformation of the drug market, as well as the emergence of innovative methods and technologies in the field of drug smuggling. In order to implement effective preventive action, it is necessary to coordinate and harmonize the initiatives launched by European states against drug trafficking. European states will only be able to stop the spread of drugs in the context of productive cooperation aimed at preventing and combating this dangerous scourge. Permanent monitoring of drug trafficking and mutual communication of information on good practice in preventing the phenomenon are fundamental principles underlying effective cooperation in the field of drug prevention.

The effectiveness of preventive measures is directly conditioned by the continuous adaptation of preventive measures to the realities deriving from social progress. Back in 2012, the European Economic and Social Committee, as an EU advisory body, concluded that in the medium term a comprehensive and coordinated policy on drug addiction should be developed, covering all issues related to the use of any psychoactive substance ("legal" or "illegal"), so that differentiated policies do not conflict with each other.¹

According to the European Report on drugs, the appearance in Europe of opioid synthetic and of cannabinoid synthetic associated with deaths and acute poisoning, can trigger an accelerated legislative response throughout the European Union. In 2017, five fentanyl derivatives were investigated. These substances were available in many new forms, including nasal inhalers. They have also been found sometimes mixed with other substances, such as heroin, cocaine or drugs, often users not knowing that they are consuming them. The emergence of these heavy drugs, often bought on the Internet, put great pressure on the work of both health and law enforcement services. The substances are easy to transport and hide, and hundreds of thousands of possible street doses can often be obtained from a small volume.²

When developing and implementing anti-drug policies, the special ingenuity of adapting traffickers to preventive policies is to be taken into account. Experience has shown us that if a Member State bans new psychoactive substances, then traders engage in criminal drug trafficking practices in states where the law is more permissive.

The Republic of Moldova, being one of the young European states that arose after the collapse of the Soviet Union, faces many antisocial phenomena, including drug trafficking. These phenomena have a particularly negative impact on public health, and being widespread, create a deep crisis image for a state in a continuous process of transition.

---

¹ Avizul Comitetului Economic și Social European privind Comunicarea Comisiei către Parlamentul European și către Consiliu – Spre un răspuns european mai ferm la problema drogurilor. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52012AE1302>.

² Raportul European privind drogurile, 2018. https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/8585/20181816_TDAT18001RON_PDF.pdf.

It could be mentioned that The Republic of Moldova, as a state member of the United Nations and of the Council of Europe, was given access to more tools and mechanism which aim, in particular, to prevent drug trafficking. These instruments include international and regional legislation to which the Republic of Moldova is a party : the Single Convention on Narcotic Drugs, adopted in New York on March 30, 1961 and amended by the Protocol of Convention Amendment, adopted in Geneva on March 25, 1972; Convention on Psychotropic Substances, adopted at Vena on 21 February 1971; Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, adopted in Vienna on 20 December 1988; Political Declaration on the Guiding Principles for Reducing Drug Demand, adopted at the Special Session on Drugs of the 1988 UN General Assembly, etc.

The principle of international collaboration in the field of drug trafficking prevention is pointed out as a basic principle in the National Anti-Drug Strategy of the Republic of Moldova for the years 2020-2027 and in the National Anti-Drug Action Plan for the years 2020-2022. Thus, international cooperation on this dimension will be achieved by:

1) development of relations with the European Union, ensuring the proper takeover and implementation of the provisions of the community *acquis*, development of partnership relations of national institutions involved in reducing the demand / supply of drugs with similar structures to those of the European Union and Member States to ensure the transfer of data, information, experiences and joint actions, active participation in the activities carried out by the European Union in the fields of preventing and combating drug trafficking and consumption;

2) intensification of relations with other states and international structures involved in the fight against drugs, through the participation of the Republic of Moldova in international forum activities aimed at combating drug trafficking and consumption, intensifying bilateral and multilateral cooperation with countries of origin of drugs or those on illicit drug trafficking routes, the development of partnerships with states with relevant experience in reducing drug demand and supply in order to ensure the transfer of experience;

3) participation in international programs on reducing drug supply and demand, preventing and combating illicit drug trafficking and use, reducing associated effects, treatment and recovery of drug addicts, participation in drug control programs, including adequate information on psychotropic substances used correctly in medicine, launched by international organizations or governmental or non-governmental structures in other states, the active involvement of local communities in international projects;

4) reporting to the platforms of the United Nations and the European Union, to early warning systems about the occurrence and consequences of the use of new psychoactive substances.¹

Trends in the spread of drug trafficking in the Republic of Moldova.

The criminal policy of the Republic of Moldova in the field of criminalization of crimes related to drug trafficking is oriented towards the assimilation of international

---

¹ Hotărârea de Guvern a Republicii Moldova nr. 223/2020 din 10.04.2020 cu privire la aprobarea Strategiei naționale antidrog pentru anii 2020-2027 și a Planului național de acțiuni antidrog pentru anii 2020-2021 Publicat: 17.04.2020 în Monitorul Oficial Nr. 104-105 art. 320.

standards, so that the normative-criminal framework corresponds to the rigors of the global system of prevention of this antisocial phenomenon¹.

According to statistical data, the number of crimes related to illicit drug trafficking registered by the MIA of the Republic of Moldova during the years 2005-2020 is as follows:

- 2005 – 2106 crimes out of the total number of 27,595 crimes;
- 2006 – 2,101 out of 24,767 crimes;
- 2007 – 2,182 out of 24,362 crimes;
- 2008 – 2,126 out of 24,788 crimes;
- 2009 – 1,879 out of 25,655 crimes;
- 2010 – 1,794 out of 33,402 crimes;
- 2011 – 1,657 out of 35,124 crimes;
- 2012 – 1,575 out of 36,615 crimes;
- 2013 – 1,166 out of 38,517 crimes;
- 2014 – 1,268 out of 41,783 crimes;
- 2015 – 1,179 out of 40,302 crimes;
- 2016 – 1,125 out of 41,921 crimes;
- 2017 – 1,218 out of 35,581 crimes;
- 2018 – 1,351 out of 32,035 crimes;
- 2019 – 1,052 out of 31,657 crimes;
- 2020 – 895 out of 26,342 crimes.

The types of drugs that prevail on the territory of the Republic of Moldova are: marijuana - 42.5%, and hemp plants - 28.4% (in 2012); marijuana - 34.9 %, hemp plants - 36.1%, and poppy plants - 10.9 % (in 2013); marijuana - 32.7 %, hemp plants - 25.6%, and poppy plants - 20.5 % (in 2014); marijuana - 42.1 %, hashish / hashish oil - 19.7%, and heroin - 13.1 % (in 2015); marijuana - 42.0 %, hashish / hashish oil - 15.6 %, and poppy plants - 12.0 % (in 2016); marijuana - 34.0 %, poppy plants - 23.0 %, hemp plants - 14.0 %, and hashish / hashish oil - 11.0 % (in 2017); marijuana - 40.0 %, hashish / hashish oil - 18.0 %, hemp plants - 13.0 %, amphetamine – 8 %, and ethnobotanicals – 5 % (in 2018)².

It can be noticed that the geographical location and the favorable climatic conditions in the Republic of Moldova are the primary factor that allow the trafficking and spread of marijuana at the local level. At the same time, there is a weighted increase in trafficking of synthetic drugs, which brings an additional social danger to public health.

Drug trading prices have fluctuated significantly recently. In 2017-2018 the wholesale price continued to remain stable for cannabis, cocaine, amphetamines and Ecstasy pills, while for heroin, it decreased by about 20 % due to the emergence of alternatives, new drugs, which are 3 or even 4 times cheaper than heroin.³

---

¹ Nastas A. and others, *Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri*, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. "Tipocart Print, p. 7

² Hotărârea de Guvern a Republicii Moldova nr. 223/2020 din 10.04.2020 cu privire la aprobarea Strategiei naționale antidrog pentru anii 2020-2027 și a Planului național de acțiuni antidrog pentru anii 2020-2021 Publicat: 17.04.2020 în Monitorul Oficial Nr. 104-105 art. 320.

³ Hotărârea de Guvern a Republicii Moldova nr. 223/2020 din 10.04.2020 cu privire la aprobarea Strategiei naționale antidrog pentru anii 2020-2027 și a Planului național de acțiuni antidrog pentru anii 2020-2021 Publicat: 17.04.2020 în Monitorul Oficial Nr. 104-105 art. 320.

According to the 2019 Report on Illicit Drug Use and Trafficking conducted by the National Agency for Public Health in the Republic of Moldova, there was a decrease in the use of herbal drugs, such as opium and marijuana¹.

The decrease in the consumption of drugs obtained by plant is determined by the increase of the supply of synthetic drugs, a phenomenon that is constantly growing not only on the drug market in the Republic of Moldova but also on the international one.

This situation is shaping up especially in 2019, a year in which 1052 drug trafficking offenses were registered in the Republic of Moldova. Depending on the type of drug, in 2019 were registered the following criminal cases: for ethnobotanical - 217 cases; marijuana - 155 cases; medicinal - 35 files ; sword dog plants - 28 files; amphetamines - 20 files ; MDMA - 19 files; heroine - 8 files; PVP - 9 files; hashish - 6 files; poppy plants - 6 files ; other - 549 files. Of the total number of 1052 cases, only 608 were sent to court.²

On the one hand, there is a decrease towards the end of 2019 of the total number of drug -related crimes, compared to 2018, when 1316 such crimes were registered. On the other hand, there is a discrepancy between the total number of criminal cases registered and the number of criminal cases sent to court. This can be determined by various factors, such as: the existence of gaps and legislative gaps; lack of experience of law enforcement agencies in investigating criminal cases, the object of which is the new generation of drugs; selective justice etc.

Another problem that results from drug crime trends is the use of the media to spread drugs. In the Republic of Moldova, selling drugs online is done by using the applications Telegram VIBER installed on mobile phones, and payment for the drugs purchased is done through electronic payment terminals QIWI and B PAY. As a result of the development of this scourge, the organizers of drug trafficking have taken new measures to improve and secure illegal activities, thus transferring illegal activities from the open online environment (LEGALIZER platform) to the DARKNET environment. It should also be mentioned that recently the illegal activities were transferred to the encrypted HYDRA platform, and the payment for the purchased drugs is made through virtual currencies (BITCOIN, LITECOIN, ETHERIUM, etc.)³.

Regarding the portrait of drug traffickers, it can be mentioned that drug-related crimes are largely committed by people between the ages of 18 and 24 and over the age of 30, mostly males, most often by people who are in their first offense, do not work / do not study (they are not active in social life), but also by those who have previous criminal record. In terms of age, it is necessary to specify that in the age category 18-24 years the trend is growing, in 2017 and 2018 registering a higher number of persons investigated for committing such crimes⁴.

---

¹ Consumul și traficul ilicit de droguri. Raport anual 2019. https://msmps.gov.md/wpcontent/uploads/2020/12/Raport_anual_2019_OND.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Hotărârea de Guvern nr. 223/2020 din 10.04.2020 cu privire la aprobarea Strategiei naționale antidrog pentru anii 2020-2027 și a Planului național de acțiuni antidrog pentru anii 2020-2021. Publicat: 17.04.2020 în Monitorul Oficial Nr. 104-105 art. 320.

The normative headquarters for criminalizing the crimes of drug trafficking in the Republic of Moldova.

After the disintegration of the USSR and the proclamation of the declaration of independence of the Republic of Moldova on August 27, 1991, on the territory of our country continued to be implemented the Penal Code since 1961. Although this Code has been subject to several legislative amendments, many of its provisions no longer corresponded to the realities of the time. Also, a number of provisions did not correspond to the democratic requirements and European standards to which the young state created as a result of the collapse of the great empire aspires.¹

Starting from these premises, not negligible, there was a need for a fundamental reform of the legislation, including criminal law, in the Republic of Moldova. As correctly mentioned in the specialist literature, the main reason was that many provisions of criminal law no longer kept pace with the economic, social and political imperatives of contemporary society. Moreover, they did not keep up with the norms of international law, whose primacy in the Republic of Moldova was declared by the Constitution of July 29, 1994.²

The new Penal Code of the Republic of Moldova was adopted by Law no. 985-XV of April 18, 2002 and entered into force on June 12, 2003. Initially, in the project of the Penal Code of the Republic of Moldova, developed by the Ministry of Justice in 1999, it proposed the introduction of two incriminations aimed at preventing drug trafficking offenses :

1. *Trafficking of narcotics or substances with strong and toxic effect (art . 228) .* The following generic wording of the incriminating rule was proposed: "the production, holding or any operation concerning the circulation of narcotic or strong and toxic products or substances, the cultivation for processing of plants containing such substances, or the experimentation of products or substances with strong effect and toxic, as well as the organization or induction of such products or substances, in certain places, all without this right";

2. *Illegal prescription of narcotic substances or substances with strong and toxic effect (art.229).* This article provided for criminal liability for two criminal acts: in paragraph (1) for "prescription by the doctor, unnecessarily, of narcotic products/substances or substances with strong and toxic effect" and in paragraph (2) for "falsification of a prescription or other ordinance allowing the production of narcotic products or substances with a strong and toxic effect".³

At the time of the adoption and entry into force of the Penal Code of the Republic of Moldova, since 2002, the legislator established criminal liability for three acts related to drug trafficking:

a. *Illegal circulation of narcotic, psychotropic substances or precursors (art. 217 Criminal Code).* The act had the following normative content: "illegal activity

---

¹Secieru S. Politica penală de incriminare a infracțiunii de sustragere sau extorcare a drogurilor sau etnobotanicelor în spațiul ex-sovietic și influența acesteia asupra legislației penale a R. Moldova. Focarele separatiste și impactul lor asupra terorismului contemporan (Materialele conferinței științifico-practice internaționale 16 martie 2017). Chișinău, 2017. p. 306.

² Brânză S., Ulianovschi X. ș.a. Drept penal. Partea specială. Chișinău: Ed. Cartier, 2005, p. 42.

³ Codul penal al R. Moldova. Proiect. Ministerul Justiției. Chișinău: GARUDA-ART, 1999, p. 59.

regarding the circulation of narcotic, psychotropic or precursor substances, i.e. the cultivation of plants containing narcotic or psychotropic substances, the processing or use of such plants, the elaboration, production, manufacture, extraction, processing, possession, storage, release, marketing, distribution, procurement, delivery, dispatch, import, export, destruction of narcotic, psychotropic or precursor substances, subject to control in accordance with the legislation, as well as organization of the consumption of such substances without authorization” ;

b. *Illegal prescription narcotic or psychotropic substances (article 218 of the Criminal Code)*. This incriminating norm provided for criminal liability for two crimes: “illegal prescription by the doctor of narcotic or psychotropic substances and falsification of prescriptions or other documents that allow obtaining narcotic products and substances.”

c. *Organizing or maintaining caves for the consumption of narcotic or psychotropic substances (art.219 Pen. Code)*. The crime consists in “organizing or maintaining caves for the consumption of narcotic or psychotropic substances, as well as making the premises available for these purposes”.

This framework for criminalizing crimes related to drug trafficking was valid until the adoption and entry into force of Law no. 277-XVI of 04.11.2005, which considerably suppressed the number of crimes related to drug trafficking. In total, 9 crimes of this type were provided: illegal circulation of narcotic, psychotropic substances or their analogues without the purpose of disposal (art . 217 of the Penal Code); illegal circulation of narcotics or their analogs with the purpose of disposal (217¹ Penal Code); circulation of illegal for the production or processing of precursor drugs, psychotropic substances or their analogs (217² Penal Code); illegal circulation of materials and equipment for producing or processing of psychotropic substances or their analogs (217³ Penal Code); abduction or extortion of narcotic or psychotropic substances (art.217⁴ Penal Code); the illegal public consumption or the organization of the illegal consumption of narcotic, psychotropic substances or their analogues (art.217⁵ Penal Code); and the intentional illegal introduction into the body of another person, against his will, of narcotic, psychotropic substances or their analogues (art.217, Penal Code); rewriting traffic violation or illegal drug or psychotropic substances production(Art.216 Penal Code .), organization or maintenance of caves for the consumption of narcotic or psychotropic substances (art.219, Penal Code).

By the Law for amending and supplementing some legislative acts no. 193 of 28.07.2016, the scope of criminalization of offenses related to drug trafficking in the criminal law of the Republic of Moldova was extended essentially to substances other than drugs, plants that contain analogies, such as mixtures that contain drugs and ethnobotanical products. Therefore, both the name and the normative content of these crimes have been modified as follows:

- illegal circulation of drugs, ethnobotanicals or their analogues without the purpose of alienation (art.217 Penal Code);
- illegal circulation of drugs, ethnobotanicals or their analogues for the purpose of alienation (art. 217¹ Penal Code);
- illegal circulation of precursors for the purpose of producing or processing drugs, ethnobotanicals or their analogues (art. 217² Penal Code);

- illegal circulation of materials and equipment intended for the production or processing of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art. 217³ Penal Code);
- theft or extortion of drugs or ethnobotanicals (art. 217⁴ Penal Code);
- illegal public consumption or organization of illegal consumption of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art.217⁵ Penal Code);and
- the intentional illegal introduction into another person's body, against his will, of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art. 217⁶ Penal Code);
- illegal prescription or violation of drug circulation rules (art. 218 Criminal Code);
- organization or maintenance of caves for drug or ethnobotanical consumption (art.218 Penal Code).

Depending on the legal nature and the incriminating sphere, drug trafficking offenses in the criminal legislation of the Republic of Moldova can be classified into two categories: actual drug trafficking offenses, ethnobotanicals or their analogues and offenses that facilitate or create conditions for drug trafficking, ethnobotanicals or their analogues.¹

Offenses of trafficking with drugs, ethnobotanicals or their analogues.

To the category of actual drug trafficking offenses, ethnobotanicals or their analogues can be attributed:

- a. illegal circulation of drugs, ethnobotanicals or their analogues without the purpose of alienation (art.217 Penal Code);
- b. illegal circulation of drugs, ethnobotanicals or their analogues for the purpose of alienation (art.217¹ Penal Code).

Pursuant to art. 217 and 217¹ Penal Code of the Republic of Moldova, the legislator provides criminal liability for drug trafficking - so that drugs, which are the subject of crimes, are put into circulation illegally, thus endangering social relations that are conditioned by the protection of public health.

Art. 217 from the Penal Code criminal liability is established for two offenses. The first consists in the illegal circulation of plants containing drugs or ethnobotanicals [art.217 par. (1) Penal Code.], and the second consists in the actual illegal circulation of drugs, ethnobotanicals or their analogues [art.217 paragraph (2) of the Penal Code], in both cases the deeds are to be committed **without the purpose of alienation**. The deed described in art.217 par.(1) Penal Code, consists in *the illegal sowing or cultivation of plants containing drugs or ethnobotanicals, the processing or use of such plants, committed in large proportions and without the purpose of alienation*. In the case of art.217 paragraph (2) Penal Code, the deed is committed by *producing, preparing, experimenting, extracting, processing, transforming, procuring, storing, dispatching, transporting drugs, ethnobotanicals or their analogues, committed in large proportions and without the purpose of alienation*.

Identically, for art.217¹ Penal Code the legislator incriminates two criminal acts. The first consists in the illegal circulation of plants containing drugs or ethnobotanicals [art.217 par. (1) Penal Code], and the second - the actual illegal circulation of drugs or

---

¹ Nastas A. and others, Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. "Tipocart Print, p.111

their analogues [art.217 par. (2) Penal Code], In both cases being committed **for the purpose of alienation**. In art.217¹ paragraph (1) Penal Code, it provides for criminal liability *and emanation or cultivation of plants containing drugs, processing or use of such plants without authorization or sowing or cultivation of plants for production ethnobotanical, committed for the purpose of disposal* . In the case of art.217¹ paragraph (2) Penal Code is stated criminal liability for *production, preparation, experimentation, extraction, processing, processing, purchasing, storing, shipping, transportation, distribution or other illegal operations with drugs or analogues thereof, committed with the intention of alienation or alienation of illegal drugs or their analogues* .

Based on this incriminating model, the local legislator gave expression to a legal individualization for drug trafficking acts. The legislator, of course, considered that the illicit trafficking of the mentioned substances, oriented towards their alienation, presupposes an increased prejudicial degree compared to the same deed committed without such a scoop. For such reasons, the crimes incriminated in art.217¹ Penal Code are sanctioned more severely in comparison to those punished by the provision of art.217 Penal Code.¹

The purpose of alienating drugs is a sign of a subjective nature, which is the basis for the distinct incrimination of the facts provided in art.217 and 217¹ Penal Code. The legislator considers that the illicit trafficking of registered substances aimed at their alienation presupposes an increased degree of harm compared to the same act committed without such a purpose. For such reasons, the deed incriminated in art.217¹ Penal Code is sanctioned more severely in relation to the one punished in art.217 Penal Code.

The harsher sanctioning of the incriminated crime at art.217¹ Penal Code derives from the fact that the trafficker seeks to alienate the drugs, thus introducing them into the illegal circuit. The pursuit of such a finality poses an increased danger to the deed, as the actions of spreading drugs facilitate their consumption, which poses a greater danger to social relations that condition the protection of public health.

For the existence of the crime, it is mandatory that the actions incriminated in art.217¹ paragraph (1) and (2) are committed for the purpose of alienating drugs, ethnobotanicals or analogues as well as the plants that contain them.²

The qualification of the deed based on art.217¹ Penal Code must be based on sufficient evidence that the perpetrator pursued the purpose of disposing of the said plants or substances.

In one case, the Supreme Court (hereinafter SCJ) Moldova concluded: "*If the trial by trial court did not identify the person who the drugs should have been transmitted to, convicted's actions are going to be classified on the basis of art.217 paragraph (2) of the Criminal Code, as the illegal circulation of narcotic substances, committed in large proportions and without the purpose of alienation*".³

---

¹ Nastas A. and others, *Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri*, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. "Tipocart Print, p. 43.

² Nastas A. and others, *Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri*, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. "Tipocart Print, p.51.

³ Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova din 01.09.2009.

It can be observed that the crime incriminated in art.217¹ Penal Code was not detained due to the non-identification of the person to whom the narcotic substance was to be alienated. However, when identifying the purpose of the alienation, the totality of the circumstances in which the criminal act was committed must be taken into account and evaluated, so that the decision is not unequivocally based on only one of them. However, the legislator does not establish the condition that the mentioned substances are actually alienated, but conditions the crime of the presence at the time of committing the crime of such a purpose, regardless of whether or not it was actually achieved. Knowing the person to whom the drugs are to be traded is only one of the evidences that facilitate the establishment by the law enforcement bodies of the intention to alienate them. This derives from interpretative guidance of Supreme Court Plenum Decision of 26.12.2011 *With regard to the practice court for enforcement of the law criminal that regulates the movement of drugs, ethnobotanicelor or analogues thereof and the precursor* " The intention to dispose of the substances mentioned is the desire of people plan which triggers actions in this regard, such as: procuring, preparing, storing, transporting them, placing them in a convenient packaging for alienation or concluding an appropriate agreement with the consumer, etc"¹.

For example, the existence of the purpose of alienation may result from the preparation by the subject of special packaging, proportionate to the dose of the drug.

In this case, it was noted: "AB, on a day and circumstances not established by the criminal investigation body, came into possession of the psychotropic substance - methamphetamine, which he kept and transported illegally. On 14.08.2008, on the territory of CPS Botanica, Chisinau municipality, during the on-site search of the model car "VW-Golf- 4", with registration number (...), Which was in use and possession AB, in the front door, on the left, was found a package of transparent polyethylene, inside which were three packages of foil, containing white substance and which, according to the expert report is a psychotropic substance - methamphetamine, unused in medical purposes, with a mass of 1.3 g . He also, in circumstances and for a period of time not established by the criminal investigation body, came into possession of the psychotropic substance - methamphetamine, which he kept illegally, for the purpose of alienation. On 14.08.2008 in the garage no. (...) from the municipality of Chisinau rented by the latter, following the search, 2 polyethylene boxes with white substance content weighing 273.28 g and 65 packages of white foil with foil were found and seized with a mass of 48.09 g, which according to the expert report is a psychotropic substance - methamphetamine, not used for medical purposes, with a mass of 321.37 g "².

With reference to this case, the SCJ rightly concluded: "The court of first instance as well as the court of appeal reclassifying the actions of the defendant from

---

¹ Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova *Cu privire la practica judiciară de aplicare a legislației penale ce reglementează circulația drogurilor, ethnobotanicelor sau analoagelor acestora și a precursorilor* nr. 2 din 26.12.2011. http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=251.

² Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova din 06.07.2010.

the provisions of letter d) paragraph (4) art.217¹ CP in those of letter b) paragraph (4) art.217 CP did not make an argumentative conclusion”¹.

Offenses that facilitate or create conditions for the trafficking of drugs, ethnobotanicals or analogues.

From the category of their crimes which facilitate or create conditions for drug trafficking, ethnobotanicals or analogues are: the illegal circulation of precursors for the purpose of producing or processing drugs, ethnobotanicals or their analogues (art.217² Penal Code); illegal circulation of materials and equipment intended for the production or processing of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art.217³ Penal Code); theft or extortion of drugs or ethnobotanicals (art.217⁴ Penal Code); illegal public consumption or organization of illegal consumption of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art.217⁵ Penal Code); the intentional illegal introduction into the body of another person, against his will, of drugs, ethnobotanicals or their analogues (art.217⁶ Penal Code); illegal prescription or violation of drug circulation rules (art. 218 Criminal Code); establishing or maintaining dens for drug use or ethnobotanicals (article 218 of the Criminal Code) .

The above-mentioned crimes are characterized by the fact that their commission does not involve drug trafficking itself, but are committed in connection with drug trafficking. In other words, by committing them, favorable conditions are created or criminal activities directly aimed at drug trafficking are facilitated.²

This category includes, for example, the crime of *illegal circulation of precursors for the purpose of producing or processing drugs, ethnobotanicals or their analogues* incriminated in art. 217² of the Penal Code, according to which it constitutes a crime: production, preparation, processing, experimentation, procurement, storage, dispatch, transportation, alienation or carrying out any other operations with precursors for the production or processing of drugs, ethnobotanicals or their analogues.

The basis of establishing criminal liability for such an act lies the need to implement international standards by which the Contracting States undertake that in addition to the measures to prevent the activities of drug trafficking, should be undertaken measures to prevent activities that create conditions for traffic, including the transportation of substances from which they are derived.

Thus, in accordance with the Single Convention on Narcotic Drugs of 30.03.1961, art.2 point 8): “The Parties shall do everything in their power to take measures of supervision, as far as possible, with regard to which are not indicated by this Convention but which may be used for the illicit manufacture of narcotic drugs”³.

At the same time, the obligation to punish the crime considered, especially when committed to produce drugs derived from the provisions of Article 3 para. (1) 20.12.1988 UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances: "Each party shall take the necessary measures to establish the nature of criminal offenses, in accordance with its national law, when committing the

---

¹ Ibidem.

² Nastas A. and others, Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. ”Tipocart Print, p. 55.

³ Convenția unică asupra stupefiantelor din 30.03.1961. În vigoare pentru Republica Moldova din 16 mai 1995. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=117944&lang=ro.

manufacture, transport or distribution of the substances listed in Tables I and II which the person engaged in these activities knows should be used in or for the illicit cultivation, production or manufacture of narcotic drugs or psychotropic substances”.

In the same sense, the crime of *illegal circulation of materials and equipment intended for the production or processing of drugs, ethnobotanicals or their analogs* incriminated in art.217³ Penal Code According to the incriminating text, the crime consists in : production, manufacture, procurement, storage, dispatch, transmission, transport or alienation of materials or equipment intended for the production, preparation or processing of drugs, ethnobotanicals or their analogues or cultivation of plants containing these substances.

Drug traffickers show great ingenuity in the production, preparation and especially in experimenting with new drugs. In fact, the technological progress that is unique and, at the same time, indispensable to contemporary society creates the possibility of carrying out these criminal practices by using materials, equipment or machinery specially designed to obtain these substances. The uncontrolled circulation of recorded materials, equipment and machinery creates favorable conditions for drug trafficking, which made it necessary for the legislator to intervene in order to incriminate this fact.

International standards should not be neglected either. In accordance with Article 13 of the UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, the Parties shall take such measures as they deem appropriate to prevent the trade and diversion of materials and equipment for the production or manufacture of narcotic drugs and psychotropic substances; and will cooperate for this purpose.

Conclusions, identified problems and perspective solutions.

The criminal norms enshrined at the current stage in the Criminal Code of the Republic of Moldova, which provide for drug trafficking offenses, are the result of a concept of re-evaluation, updating and adaptation of criminal policy in the field of preventing illicit drug trafficking to international policies and standards. The continuous concern of the legislator of the Republic of Moldova in the direction of improving these criminal norms is plausible and appreciable. Drug trafficking is a phenomenon that is constantly changing, which implies a correlative and a continuous evolution of the existing criminal norms in the field.

Therefore, the development and improvement of criminal norms and other legal norms designed to prevent drug trafficking must be the evolutionary principle by which the legislator would keep pace with the multiple metamorphoses involved in drug trafficking activities. In this sense, we consider that at the moment an additional effort is required to examine these criminal rules dedicated to the criminalization of drug trafficking, which will determine, on the one hand, whether they correspond to the level of quality required by the principle of legality of criminalization in art. 7 of the European Convention on Human Rights, and on the other hand, if the scope of application of these rules includes the multitude of dangerous activities likely to be carried out by traffickers.

The statistics in Moldova show an evident rate of growth in the consumption of synthetic drugs, especially ethnobotanicals, in comparison with drugs obtained from

plants. This should determine as a priority objective of the police bodies the detection of smuggling channels and the detection of specific networks for the circulation of synthetic drugs. In addition, the criminal law of the Republic of Moldova makes it absolutely necessary to re-evaluate the criminal rules on trafficking in ethnobotanical products, so that criminal liability for trafficking in ethnobotanicals is incriminated separately from drug trafficking (narcotics, psychotropic drugs, analogues and mixtures thereof).

In the Republic of Moldova there is a frequent use of the application of *online* payments as a method of drug trafficking and payments for purchased drugs. It is an indisputable reality that the growth rate of information technologies is used in the most ingenious way by drug traffickers. We are currently witnessing a process that has already become irreversible - the illegal circuit of drugs and paying for them online. Certainly, in the future, drug traffickers will fully explore the spread of drugs through the use of the media. This method ingeniously used by traffickers is the result of the information technology revolution that is currently taking place around the world. The use of information technologies in drug trafficking brings multiple benefits to traffickers: low risk of detention; indirect involvement; reduced efforts and expenses, etc. Of course, this trend requires extra effort from law enforcement agencies towards development and implementation of an algorithm specifically investigating drug trafficking committed through the use of the online environment.

Therefore, it is absolutely necessary to train specialists in the investigation of drug trafficking crimes committed through the use of information technologies. Furthermore, in terms of preventing criminality, it would be an appropriate idea criminalize acts of drugs trafficking committed by using information technologies .

References

1. Avizul Comitetului Economic și Social European privind Comunicarea Comisiei către Parlamentul European și către Consiliu – Spre un răspuns european mai ferm la problema drogurilor. <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/RO/TXT/?uri=CELEX%3A52012AE1302>. (Visited on: 01.04.2022).
2. Brânză S., Ulianovschi X. ș.a. Drept penal. Partea specială. Chișinău: Ed. Cartier, 2005, p. 42.
3. Codul penal al Republicii Moldova. Proiect. Ministerul Justiției. Chișinău: GARUDA-ART, 1999, p. 59.
4. Codul penal al Republicii Moldova. Chișinău: „Cartea S.A.”, 2002.
5. Consumul și traficul ilicit de droguri. Raport anual 2019. https://msmps.gov.md/wpcontent/uploads/2020/12/Raport_anual_2019_OND. (Visited on: 01.04.2022).
6. Nastas A. and others, Încadrarea juridică a infracțiunilor privind traficul ilicit de droguri, Chișinău: S.n., 2020, Tipogr. ”Tipocart Print
7. Convenția unică asupra stupefiantelor din 30.03.1961. În vigoare pentru Republica Moldova din 16 mai 1995. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=117944&lang=ro. (Visited on: 01.04.2022).
8. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova din 01.09.2009.
9. Hotărârea Plenului Curții Suprem de Justiție a Republicii Moldova Cu privire la practica judiciară de aplicare a legislației penale ce reglementează circulația

drogurilor, etnobotanicelor sau analoagelor acestora și a precursorilor nr. 2 din 26.12.2011. http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=251. (Visited on: 01.04.2022).

10. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova din 06.07.2010.

11. Hotărârea de Guvern nr. 223/2020 din 10.04.2020 cu privire la aprobarea Strategiei naționale antidrog pentru anii 2020-2027 și a Planului național de acțiuni antidrog pentru anii 2020-2021 Publicat : 17.04.2020 în Monitorul Oficial Nr. 104-105 art. 320.

12. Raportul European privind drogurile, 2018. https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/8585/20181816_TDAT18001RON_PDF.pdf (Visited on: 01.04.2022).

13. Secrieru S. Politica penală de incriminare a infracțiunii de sustragere sau extorcare a drogurilor sau etnobotanicelor în spațiul ex-sovietic și influența acesteia asupra legislației penale a R. Moldova. Focarele separatiste și impactul lor asupra terorismului contemporan (Materialele conferinței științifico-practice internaționale 16 martie 2017). Chișinău, 2017.

Radion Cojocaru, PhD, Assoc. Prof.,

Director of the Doctoral School 'Criminal Sciences and Public Law',

Academy 'Ștefan cel Mare' of MIA, research interests: criminal law,

qualification of offences, criminology. E-mail: radioncojocaruu@gmail.com

Rezumat. *Prevenirea eficientă a traficului de droguri, ca fenomen transnațional de proporții, este în mod indispensabil condiționată de principiul cooperării internaționale, bazat pe schimbul reciproc de informații între statele lumii, informații care se referă la infracțiuni și specificul național de incriminare, tendințele de răspândire, problemele cu se confruntă activitatea preventivă etc. În acest studiu autorul a abordat unele aspecte specifice legate de prevenirea traficului de droguri în Republica Moldova, nuanțând sediul normativ-penal de incriminare al infracțiunilor vizate, nivelul criminalității de droguri, ajungând ca în final să ofere unele soluții ce pot fi implimentate în perspectiva dezvoltării politicilor de prevenire a traficului de droguri și rezolvării problemelor existente la moment. Cu speranța că observațiile, constatările și concluziile autorilor își vor găsi o aplicativitate în studiul infracțiunilor privitoare la traficul de droguri, așteptăm sugestiile cititorului, fiind conștienți că încercarea noastră este un demers perfectibil.*

Cuvintele cheie: *prevenire, infracțiune, trafic, droguri, stupefiante, psihotrope, precursori etc.*

Резюме. *Эффективная профилактика нарко-трафика, как транснационального явления больших масштабов, непременно обусловлена принципом международного сотрудничества, основанного на взаимном обмене информацией между государствами мира, сведениями, касающимися преступлений, и национальной спецификой криминализации. профилактическая деятельность. В данном исследовании автор рассмотрели некоторые специфические аспекты, связанные с предотвращением незаконного оборота наркотиков в Республике Молдова, уточнили нормативно-уголовный аппарат криминализации целенаправленных*

преступлений, уровень преступности, связанной с наркотиками, и, наконец, предложили некоторые решения, которые могут быть реализуются в перспективе разработки политики по предотвращению незаконного оборота наркотиков и решения текущих проблем. С надеждой на то, что наблюдения, выводы и выводы авторов найдут свое применение в изучении преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, мы ждем предложений читателей, понимая, что наша попытка является совершенствуемым подходом.

Одержано 14.04.2022

УДК 159.9:355.271:618.2-084](477)

Кристина Анатоліївна МАЛЄЄВА,

*аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ,
керівник MADONNA Family Club*

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУПРОВОДУ ВАГІТНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вагітність, пологи, материнство є досить складними, але дуже та важливими соціальними питаннями. Тисячі вагітних жінок сьогодні опинилися у надскладних стресових умовах життя – умовах воєнного стану в Україні. Наші спостереження та особисте спілкування з вагітними показали, що деякі з них вимушені знаходитись у бомбосховищах, дехто зміг евакуюватися, переїхати до більш безпечного місця або виїхати за кордон. Але навіть ті, хто мав можливість виїхати, все одно і зараз продовжують знаходитися у тяжкому емоційному стані, мають високий рівень тривоги, поганий настрій, пригніченість, невпевненість, погане самопочуття, порушення сну, неконтрольований токсикоз, прояви екстрагенітальних патологій, загострення хронічних хвороб, панічні атаки та інші психосоматичні розлади.

Опитування показало, що більше половини вагітних жінок (переважно із першою вагітністю) не вважають безпечним переїзд за кордон порівняно з перебування в Україні з чоловіком. Вони підкреслюють недоцільність роз'єднання родини, вказують на емоційні страждання, безпорадність та незахищеність, якщо поруч немає чоловіка. На великих термінах вагітності, жінки вагаються їхати, бо усвідомлюють складнощі пересування, стреси у дорозі, ризики, пов'язані із перериванням вагітності або передчасними пологамі. Ситуація ускладнюється тим, що вагітні не мають чіткої правової інформації щодо пологів, оформлення новонародженої дитини у гарячих точках чи при вимушеній евакуації в інше місто або країну.

Немаловажним питанням є неможливість забезпечувати себе самостійно у випадках, коли чоловік є єдиним годувальником в родині. Це сприяє додатковому рівню стресу, поганому самовідчуттю та емоційній пригніченості. Нажаль, на сьогодні ми не маємо законодавчих актів, які забезпечують можливість супроводу чоловіком вагітної жінки за кордон або звільнення його від мобілізації, навіть якщо вагітність третя і сім'я має двох дітей до 16-ти років. Жінки, які виношують

дитину, вважають її життя вартим уваги, у переважній більшості сприймають малечу, як живе дитя, повноцінну живу людину, особливо коли діло стосується третього триместру та передпологового терміну. А державою дитина вважається дитиною тільки після живонароджуваності. У вичерпному списку осіб, які не підлягають на сьогодні в Україні мобілізації також не зазначаються єдині годувальники сім'ї. Кожна жінка відчуває безпорадність перед перспективою залишитися одною без засобів існування у чужій країні з маленькими дітьми, тим паче із новонародженою дитиною. Це питання виявляється доволі складним, але ми вважаємо доцільним розглянути його на рівні Кабінету Міністрів України. Українські жінки, з якими нам доводиться спілкуватись, вважають це за незахищеність державою, що провокує у них безпорадність, недовіру, образу та страх за майбутнє своїх дітей. Багато хто із вагітних жінок продовжує кожен день шукати підтримку від закону, сподіватися на зміни у законах мобілізації та виїзду за кордон чоловіків.

Частіше за все питання консультування вагітних під час війни стосуються їх самопочуття на фізичному рівні: тяжкого затяжного токсикозу першої та другої половини вагітності, підвищеного тону мати, порушення сну, занадто активних або пасивних рухів малюка тощо. В той же час, більшість із таких жінок перебували у важкому емоційному стані. Однак, після того, як жінка опинялася у сприятливих для життя умовах, рівень стресу та тривожності помірно згасали, налагоджувався сон, апетит, знижувалися неприємні симптоми, що спостерігалися раніше.

Акушери-гінекологи відмічають зростання кількості патологічних пологів саме під час воєнних дій, що провокуються тривогою, страхом за своє життя та життя дитини, панікою, неконтрольованою хаотичною поведінкою.

Досить часто жінки, які знаходяться у небезпечних умовах воєнного стану в Україні замислюються над перериванням вагітності або над відстрочуванням зачаття на невизначений час. Це об'ємне демографічне питання для подальшого життя нашої країни. Акушери-гінекологи, з якими ми маємо змогу спілкуватися, виказують велике занепокоєння з цього приводу.

Важливим етапом підготовки до пологів і материнства в цілому є відвідування школи відповідального батьківства у будь-якому комфортному форматі, здобуття доречних доказових знань, професійної психологічної підтримки, налаштування на позитивний настрій на пологи, на грудне вигодовування та інше. Це сприяє гармонійним фізіологічним пологам, знімає надлишок стресу у матері, вчить її правильній та безпечній взаємодії з малечою. На сьогодні у гарячих точках нашої країни не має можливості проводити такого роду навчання очно у класах, пологових будинках, жіночих консультаціях та приватних центрах. Але такі заклади, як наприклад сімейний центр MADONNA (м. Харків) продовжує свою діяльність онлайн безкоштовно для вагітних жінок, допомагаючи відволіктися і налаштуватися на найважливішу жіночу місію – виношування та народжування дитини. Спеціалісти центру мають унікальний досвід сьогодення, знають основні болісні питання, з якими до нас звертаються майбутні матері. А вагітні вказують на нагальну потребу у психологічних та правових знаннях, які стають вкрай необхідними у період воєнного стану.

Отже, вважаємо доцільним приділити достатньо уваги питанню психолого-правового супроводу вагітних в умовах воєнного стану, тому що саме вагітність та пологи мають довгострокові наслідки для майбутнього покоління України.

Одержано 22.03.2022

УДК 316.6

Ольга Геннадіївна МАРЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ПРОТИДІЇ ВОРОЖОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОМУ ВПЛИВУ

Агресивній війні, яку російська федерація розв'язала проти України, передували тривалі та масштабні заходи інформаційно-психологічного характеру. Так, характеризуючи наслідки бучанської трагедії, міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба звернув увагу на те, що жахливі події спровокувала багаторічна російська пропаганда, яка розпалювала ненависть і дегуманізувала українців, плекала відчуття російської переваги та закладала підґрунтя для звірств. Політик закликав науковців з усього світу досліджувати, що призвело до трагедії.

На наше переконання, інформаційно-психологічне протиборство є особливо актуальним у латентній або гібридній (неконвенційній) фазах війни, оскільки воно відбувається переважно у віртуальному просторі, де наслідки та результати не постають у матеріально-наочному вигляді. Окрім того, основними дієвими суб'єктами інформаційно-психологічного впливу виступають не військовослужбовці, а цивільні особи, а саме представники засобів масової інформації, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації.

Метою інформаційно-психологічного впливу є поширення ідей пропагандистського характеру, контролювання розвитку ситуації, інформаційний тероризм у вигляді хакерських атак, інформаційної блокади та ін. Теоретичним підґрунтям інформаційно-психологічного протиборства є певні закони, закономірності та принципи. Так, закони відображають істотні, відносно сталі зв'язки та відношення, що діють в інформаційному просторі. Прикладом може слугувати формула для обчислення міри інформаційного вмісту, яку свого часу вивів Шеннон. Величина I називається власно інформацією (англ. *self information*) або несподіваністю (англ. *surprisal*) повідомлення. Її числове значення може бути оцінено за формулою: $I = - \sum_{i=1}^N p_i \log_2 p_i$, де p_i – ймовірність i – тої, N – їх кількість. За закономірність йдеться, якщо повторювані зв'язки, відносини інформаційно-психологічного протиборства в кількісному відношенні виражені слабкіше. Особливістю законів і закономірностей інформаційно-психологічного впливу є те, що, на відміну від законів і закономірностей природи, вони проявляються через діяльність людей, тому мають явно виражений відбиток суб'єктивного фактору. На основі дії законів і закономірностей, практичного досвіду інформаційно-

психологічної діяльності формують принципи її реалізації, в яких виражається єдність об'єктивного і суб'єктивного аспектів, оскільки принцип – це правило, за яким визначаються як дії суб'єкта, що він їх проваджує задля досягнення мети, так і конкретні об'єктивні умови, за яких ці дії реалізуються.

Проілюструємо теоретичну основу інформаційно-психологічного протиборства на прикладі дії його основних законів, закономірностей і принципів. Так провідними є закони визначальної ролі політичних цілей, залежності процесу та результату інформаційно-психологічної діяльності від економічних, соціально-політичних, науково-технічних, військових можливостей протиборчих сторін тощо. Універсальний характер має закономірність, що відображає кількісно-якісні характеристики та зв'язки інформаційно-психологічного впливу (рівень підготовленості, злагодженість дій суб'єктів інформаційно-психологічної діяльності в часі та просторі та ін.), які зумовлюють форми, способи та ефективність організації інформаційно-психологічної діяльності. Серед специфічних принципів інформаційно-психологічного впливу виокремимо такі, що стосуються зосередження сил у вирішальному місці та у вирішальний момент, усебічної завчасної підготовки сил та засобів та ін. Зазначені принципи реалізуються в конкретних формах і способах ведення інформаційно-психологічного протиборства, які об'єднує принципова методологія багатолікої та багаторівневої омані, брехні, повтору, спеціального структурування інформації, її колажування та дозування. Більш складними формами інформаційно-психологічного впливу є побудова міфів, паралельних моделей світу, безпосередні підривні інформаційні акції. Інформаційна зброя здатна руйнівню впливати на свідомість, ментальну сферу, логічні структури і зв'язки, утруднюючи можливість правильних висновків і адекватних оцінок.

Зрозуміло, що ефективність психологічного впливу пропагандистських технік і технологій є найбільшою в разі некритичного сприймання інформації реципієнтами, відсутності бажання аналізувати реальний стан речей. Зазначене актуалізує критичне мислення як процес цілеспрямованих, саморегулюючих міркувань особистості, що супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою подій, поясненням їх в смисловому, емоційному, моральному, історичному аспектах, на яких ґрунтується прикінцеве судження. Так, в інформаційно-смисловому аспекті процедури критичного мислення запобігають когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу. В інформаційно-емоційному аспекті – критичне мислення запобігає руйнації емоційного життя, непропорційного зміщення акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяє збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності. В інформаційно-моральному сенсі людина, яка здатна мислити критично, зберігає непохитними засвоєні норми моралі, адекватні уявлення про добро і зло. В історичному аспекті критичне мислення допомагає людині зберегти національні коріння, запобігає втраті колективної пам'яті, виробленої культурно-соціальним буттям, трансформації аксіологічної системи координат.

Тож, вироблення критичного стилю мислення, яке передбачає формування рефлексивно-оцінної розумової діяльності, спрямованої на пошук і актуалізацію світогляду, світосприйняття, життєвих цінностей і «вибудовування» їх ієрархічності,

забезпечує запобігання негативним наслідкам ворожого інформаційно-психологічного впливу.

Одержано 29.03.2022

УДК 159.9

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9420-2847>;

Марина Олександрівна ГОРОШКО,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

В даний час феномен волонтерства все частіше стає об'єктом дослідження в різних галузях наукового пізнання. Добровільна діяльність і особливості її впливу на розвиток особистості, а також детермінуючі цю діяльність фактори вивчаються у психології, соціології, педагогіці та ін.. Допомогати без жодної винагороди, за покликом душі, вкладати всі сили, час і талант щоб бути корисним – все це про волонтерство.

Як суспільний рух волонтерство виникло на Заході, а першими волонтерами були самаритяни, які надавали допомогу всім, хто її потребував. Більш упевнено можна говорити про виникнення феномену волонтерства вже із середини ХІХ століття. 1859-й вважається роком виникнення волонтерського руху у світі. Саме в той період Анрі Дюран, відомий французький письменник-журналіст, вражений наслідками кривавої битви при Сольферіно, запропонував створити Червоний Хрест – організацію, яка би працювала на волонтерських засадах і надавала першу медичну допомогу полоненим і пораненим. Принципами, сформульованими Анрі Дюраном, керуються волонтерські організації всього світу [4, с.609].

Світовий рейтинг благодійності сформовано за допомогою трьох складових: грошові пожертви, волонтерський рух та допомога нужденним [1, с.54]. Про визнання нашою державою волонтерського руху як підвалини громадянського суспільства та збільшення його ролі в Україні свідчить прийняття Верховною Радою у 2011 р. Закону України "Про волонтерську діяльність". Згідно цього Закону: "волонтерська діяльність - добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги... Волонтерська діяльність є формою благодійництва" та "ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, безкорисливості, неприбутковості" [2, с.1], а "волонтер - фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку і здійснює волонтерську діяльність на добровільній та безоплатній основі" [2, с.7].

Волонтерство – це організований і керований процес участі людей у діяльності державних уповноважених органів влади в різних недержавних організаціях

і установах. Перш ніж стати волонтером кандидат проходить спеціальну підготовку. Процес складається з таких етапів:

1. Проведення агітації, залучення громадян до волонтерської роботи (рекрутування). З цією метою соціальна служба через засоби масової інформації, листівки, оголошення, рекламну продукцію запрошує бажаючих до участі у волонтерських програмах.

2. Проведення співбесіди, інтерв'ю з кандидатом, під час яких відбувається знайомство із соціальними працівниками, соціальною службою, програмою соціальної допомоги, до якої залучається кандидат, отримується основна інформація про нього, з'ясовуються мотиви участі у волонтерській роботі.

3. Підготовка до волонтерської роботи. Проведення курсів, тренінгів, семінарів, на яких волонтери отримують основні знання, оволодівають основними вміннями і навичками соціальної роботи з різними цільовими групами і категоріями населення. Термін проведення навчання, зміст навчальних програм, їх інформаційна насиченість залежать від віку кандидатів, їхньої участі в інших волонтерських програмах, загально-культурного рівня. Навчання волонтерів в соціальних службах для молоді здійснюється у таких напрямках: соціально-реабілітаційна робота, попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі (робота з молоддю та підлітками, котрі перебувають у кризовому стані чи схильні до суїциду; робота з молоддю, схильною до девіантної поведінки; підтримка та розвиток соціально дезадаптованої молоді) тощо [3, с. 364].

4. Організація волонтерських груп, реалізація волонтерської роботи. На цьому етапі вона здійснюється відповідно до певної соціальної програми, плану роботи у групі, графіка волонтерської допомоги.

Волонтерська робота може бути постійною у тому випадку, коли волонтер згідно з графіком роботи працює певний час у визначені дні в соціальній службі чи організації третього сектору; тимчасовою — за викликом соціальної служби за попередньою домовленістю про вільний час, який волонтер може присвятити такій роботі. Взаємовідносини із соціальною службою визначаються на основі контракту (усного або письмового) чи угоди. Керує роботою волонтерів соціальний працівник чи супервізор.

5. У разі припинення роботи волонтерської програми — припинення участі волонтерів у добровільній допомозі чи їх переведення в інші програми [3, с.350].

Волонтерська діяльність - це невід'ємна частина сучасного суспільства. Волонтерство як феномен являється важливим конструктом у сучасному суспільстві. Процеси глобалізації, еволюція розвитку технологій сприяють все більшому набуттю значимості та важливості волонтерської діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Капська А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / за ред. А.Й. Капської. К. 2001. 140 с.

2. Про волонтерську діяльність: Закон України / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 42. С.435.

3. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Т98 Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 574 с. ISBN 978-966-346-350-6.

4. Українська людина в європейському світі: виміри іден-тичності: навчальний посібник/кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. ТС Смовженко, д-ра філос. наук, проф. ЗЕ Скринник.К.: УБС НБУ, 2015.609 с.

Одержано 12.04.2022

УДК 159.9

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9420-2847>

ПРОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЖІНОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Девіантна поведінка людини має суттєві відмінні ознаки від гармонії та норми, різноманітна за структурою, типами та клінічними формами. Існує багато критеріїв оцінки нормативності, гармонії та девіацій поведінки людини. Одним з таких критеріїв є гендерний (статевий) критерій. Він означає, що деякі типи, форми і структура девіантної поведінки вважають атрибутом виключно чоловічого або жіночого стилів поведінки, що відхиляються, інші можуть меншою мірою залежати від статевої приналежності людини.

Девіантну поведінкою у науковій психологічній літературі розуміють як систему вчинків чи окремі вчинки, котрі суперечать прийнятим у суспільстві соціальним нормам (правовим, моральним) чи нормам психічного здоров'я. Однак, з одного боку, війна в суспільній свідомості сама по собі відноситься до ряду явищ, що відхиляються від норми. При цьому як норма виступає світ. З іншого боку, на сьогоднішній день дуже слабо сформульовані і не знайшли абсолютно-го поширення положення про норму поведінки на війні.

Девіантну поведінка необхідно відмежовувати від аномальної поведінки. Аномальна поведінка пов'язана із відхиленням від норми психічного здоров'я. Якщо психічно хвора людина, переважно, не усвідомлює можливі згубні наслідки своєї поведінки, то девіант у більшості випадків усвідомлює свої дії та їх можливі наслідки, але з різних причин (боягузтво, байдужість, пошук особистої вигоди та ін.) робить девіантний вчинок.

Готовність людини до девіантних вчинків по-різному пояснюється представниками різних наукових традицій та шкіл у психології. Представники біогенетичного підходу пояснюють її несприятливою спадковістю. Прибічники психоаналізу пов'язують причини девіацій з дефектами раннього розвитку особистості, апологети біхевіоризму - з вадами соціального навчання тощо. Зазвичай, істину слід шукати у інтеграції позицій прибічників тих чи інших наукових підходів. Швидше за все, у девіації виявляються як дефекти особистісного розвитку, і помилки виховання, поєднані з несприятливою ситуацією [1, с. 142].

Девіантна поведінка досліджується в багатьох теоріях. Більшість відомих вітчизняних соціологів, зокрема Є. Змановська, Н. Комарова, І. Пеша відзначають

необхідність проведення системних і спеціальних заходів на різних рівнях суспільної організації: загальнодержавному, правовому, громадському, економічному, медикосанітарному, педагогічному, соціально-психологічному. При розгляді девіантної поведінки треба звернути увагу на роботи Ч. Бернарда, М. Бламберга, М. Вебера, Р. Лайкерта, А. Маслоу, Н. Дж. Смелзера, Х. Хекхаузена, у яких аналізується поведінка людей у різних сферах життєдіяльності.

До основних типів девіантної поведінки можна віднести алкоголізм, тютюнопаління, наркоманію, суїцид, проституцію тощо. Кожний тип жіночої девіантної поведінки має свою специфіку. Особливість пияцтва та алкоголізму як девіантної поведінки в тому, що ці явища виступають як каталізатор, що сприяє прояву інших видів соціальних відхилень: злочинності, адміністративних правопорушень, самогубств, аморального поводження й ін.

Виділяють основні ознаки жіночого алкоголізму:

- зростання кількості жінок, хворих на алкоголізм;
- відносна швидкість, порівняно з чоловіками, темпів зростання алкогольної залежності й великі труднощі, пов'язані з лікуванням;
- причини жіночого алкоголізму: самотність, особиста невпорядкованість, схильність до імітації та індукції,
- прийняття чоловічих форм поведінки, клімактеричні розлади, сексуальні дисгармонії) [2, с. 140].

Проституція – це форма девіантної поведінки, що проявляється в безладних, знеособлених, позашлюбних статевих стосунках, здійснених за плату. Розрізняють чоловічу (жиголо) і жіночу (повія) проституцію; дорослу і дитячу проституцію. Найбільш вивченою є жіноча проституція. При цьому суб'єкт (жінка) стає товаром, а її тіло - об'єктом купівлі-продажу. Таку поведінку жінок за класифікацією О. В. Змановської віднесемо до девіантної (відхильної) [2, с. 147].

Варто розрізняти різні типи жіночої поведінки. О. В. Змановська сформулювала відмінні риси різних поведінкових феноменів. Розглядають основні види соціальної поведінки, котрі притаманні жінкам:

1. Нормативна поведінка («стандартна») – відповідає соціальним нормам, характерна для більшості людей, викликає схвалення оточення і призводить до нормальної адаптації.

2. Маргінальна (межова) поведінка – знаходиться на крайній межі соціальних норм, розмиває і розширює межі норм, викликає напруження у людей довкола.

3. Нестандартна («ненормативна») поведінка – виходить за рамки прийнятих у конкретному суспільстві в конкретний час норм, властива меншій кількості людей.

4. Патологічна поведінка – відхиляється від медичних норм, проявляється у формі конкретних симптомів, знижує продуктивність і працездатність особистості, викликає співчуття або страх оточення [3, с.20].

Список бібліографічних посилань

1. Коломієць А. І., and В. А. Оверчук. "Жіночі девіації: варіанти соціальної поведінки." *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*. (2021): 141-143.

2. Маслійчук В. "Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині в 80-90-х рр. XVIII ст.(за матеріалами повітових судів Харківського намісництва)." *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії* (2005).

3. Святненко І. О. "Девіації в українській гендерній культурі: соціосистемологічний аспект." *Грані* 20, № 6 (2017). 17-22.

4. Лапан Т. Д. "Репрезентація збройного конфлікту на сході України в жіночих біографічних інтерв'ю." *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна* 11 (2017): 159-172.

Одержано 16.03.2022

УДК 159.9

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,

*старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9420-2847>;*

Людмила Василівна ЧЕРНУХА,

*студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

З початку свого існування людське суспільство перебуває у безперервному розвитку і, мов спіткаючись, на кризі вдається до крайньої точки власної колективної жорстокості – війни. Надзвичайно згубливим для людства є той факт, що воєнні конфлікти - це водночас невід'ємне частини людського життя з практично парадоксальною метою.

На такому колосальному тлі соціальної деструктивності людині властиво вдаватися до пошуку власної ролі у воєнному суспільстві. Люди змінюються, змінюють цілі, спеціальності, мрії, адже чим більша скрута, тим сильніша притосувальна активність. Переважаючи більшість людей стикається з питанням щодо наслідків цих й життя у нових, післявоєнних реаліях.

Перш ніж звертатись до аналітичних розглядів багатослоєвих розміркувань щодо післявоєнного часу, раціональніше біло б поглянути на власну тисячолітню історію, яка несе в собі іноді більше відповідей аніж запитань. Ні для кого не секрет, що від найдавніших часів українська нація підпадала під найжорсткіші тортури, кожна з яких полишила по собі свій відбиток на колективній підсвідомості та соціокультурному розвитку. До прикладу, за часів козацької слави, яка вела по собі постійні повстання, й як було зазначено в роботі-характеристиці Гійома Боплана – «надзвичайно цінять й люблять свою свободу, чим й відзначаються в нескінченній боротьбі за неї...», в результаті залишило по собі в більшості людей свідому й різку незгоду й протидію несправедливості, незважаючи на найскладніші умови [2, с. 34].

Інші, не менш яскраві приклади історичного перелому в психологічній сталій нації, особливо виражені в розумінні рівня життєвого статку, де сприйняття

максимальної забезпеченості родини часто переважає власні інтереси й реалізацію, заробітчани, емігранти. Та не тільки соціально-економічні чинники в купі з складним політичним поприщем можуть накладати відбитки, чи не найчорніша сторінка нашого існування - голодомор, попри численні заперечення його, було прописано їдучими чорнилами в нащадках того покоління: культура їжі, худа статура, як ознака що до аномалії, страх голоду – фактори, котрі хоч і опосередковано, але впливають на життя і сьогодення сучасник українців. Перераховані чинники лише підкріплюють актуальність піднятого питання, таких важливих й не дивлячись ні на що непередбачуваних можливих наслідків для нашого колективного несвідомого.

Наразі за подібної причини культурно-історична частина соціальної активності значно підвищена, адже сакральність мистецтва як ніщо інше передає відчуття від пережитого досвіду певного періоду. Одна нота чи мазок пензлика може викликати у людини більше відчуття катарсису й обізнаності, аніж будь-які слова чи офіційна інформація. Такий важливий культурний сплеск часто недооцінений, але ніколи не буває не поміченим. Цей феномен вже варто віднести до дуже тривалого й ключового наслідку за даного конфліктного періоду.

Тільки за останні 2 світові війни в Європі відношення до багатьох речей кардинально змінилось. Перша світова війна надала ціною мільйонів життів сплеск технологічного та культурного прогресу, і ненадовго, але залишила надію на нове майбутнє. Друга світова спалахнула новим вогнищем на тілі континенту та віддала свої жахи на сторіччя, але чи була гідним уроком помилок - невідомо. Не винятковим стає приклад переломних подій 2014-го року був нанесений смертельний вирок для занадто молодій державі - військова окупація, яка практично дорівнює зневірі й поразці, на здивування реакція стала прямо протилежно. Тогочасне суспільство створило одне з найсильніших волонтерських рухів й потужнішу армію.

Найсвіжіші видавництва передбачають, що рівень IQ в Європейських державах в результаті даного конфлікту збільшиться на декілька одиниць, що стане зовсім іншим переломним моментом прогресу [3, с.50]. Вимушена перебудова всієї складової громадського порядку, політичної та економічної уваги, зміщення фокусів на військову силу та продовження будівництва вільного й нового демократичного світу [1, с.78].

Сучасне українське суспільство вже знаходимося в процесі творення наслідків для української нації. Якою б тяжкою й звивистою історія не була, які вирок не доводилося б виносити, людська суть просто в житті, адже не наслідки творять народи, а народи творять наслідки.

Список бібліографічних посилань

1. Яремчук Оксана Василівна, and Оксана Васильевна Яремчук. "Етнокультурна міфотворчість українців." 2014.
2. Г. Л. де Боплан. Опис України. Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ, 1990. 34 с.
3. Кириченко, В. В., О. М. Савиченко, and Ян Сардаковський. "Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення." *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти і родини в умовах війни* (2018): 43-57.

4. Посвітак О.А. "Становлення психології сім'ї як галузі наукових знань у ХІХ–ХХ столітті: соціально-політичний аспект." *Medzinárodná vedecko-practická konferencia «Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty»*, Sládkovičovo, Slovak Republic (2017). С. 28-29.

Одержано 21.03.2022

УДК 159.9:316.6

Ірина Сергіївна НЕЧТАЙЛО,

*доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>;*

Олена Володимирівна МИЛОСЛАВСЬКА,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9448-0193>*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИСТРЕС НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Стрес є неспецифічною захисною реакцією організму на сильні зовнішні подразники, на небезпеку, являє собою універсальний механізм, завдяки якому живі істоти адаптуються до змін в оточуючому середовищі. Саме адаптація є біологічною функцією стресу. Як особливий психофізіологічний стан стрес забезпечує захист організму від загрозливих і руйнівних впливів, як психічних, так і фізичних. Попри те, що стрес слід вважати нормальною реакцією здорової людини на сильні зовнішні подразники, здатність адаптуватися не є безмежною, більш того, різні індивіди і групи можуть відрізнятися своїм адаптаційним потенціалом. Втім, коли людина стикається із занадто інтенсивним і тривалим зовнішнім впливом (неочікуваним, шокуючим, таким, що має різко негативний характер та/або який ще жодного разу в житті не видавалося переживати), функціональних можливостей протидії організму, як правило, не вистачає. Для опису і пояснення такого феномену директором Міжнародного інституту стресу в Монреалі Г. Сальє було запропоноване термін «дистрес». Якщо більш конкретно, то вчений пропонує розмежовувати позитивні і негативні функції стресу, для чого вводить додаткові поняття: еустрес (конструктивний стрес) і дистрес (еструктивний, руйнівний стрес). Під впливом еустресу відбувається максимальна мобілізація внутрішніх ресурсів особистості, що ж стосується дистресу – то цей стан є безумовно шкідливим для людини [1, с. 37].

Дистрес розвивається в результаті тривалої неможливості задовольнити фізіологічні потреби (відсутність повітря, їжі, води, тепла), вкрай неприємних, загрозливих змін в житті (насильство, війна тощо), незвичних, невідповідних умов життя (вимушене переміщення у наслідок війни або стихійного лиха тощо),

пошкоджені організму, хвороби, травм, тривалого болю, тривалих негативних емоцій. Стан дистресу слугує причиною дисфункціональних і патологічних порушень, він запускає в організмі руйнівні процеси, які супроводжуються значним погіршенням психофізіологічних функцій. Як правило, дистрес виснажує всі резерви адаптації (як «поверхневі», так і «глибинні») та нерідко переходить в психічні хвороби: психоз, невроз тощо [2, с. 78].

С. Дембицький у своїй статті, присвяченій соціологічній концептуалізації психологічного дистресу, пише про певні медіативні ресурси, які дозволяють пом'якшити або повністю нейтралізувати вплив стресорів. Він зазначає, що у якості таких можуть виступати мережі міжособистісних взаємодій, до яких включений індивід і які є потенційним ресурсом його підтримки: сім'я, друзі, колеги, сусіди, громадські організації...» [3, с. 40].

Немає жодного сумніву, що війна утворює безліч значних зовнішніх подразників, що запускає цілу низку чинників дистресу. Більш того, оскільки війна охоплює всіх громадян суспільства, яке її переживає, дистрес набуває масових ознак. Коли переважна більшість населення країни знаходиться у стані дистресу, це має значні негативні наслідки не тільки на індивідуальному, але і на загальносоціальному рівні. Тому під час війни, як і у повоєнний період, особливої актуальності набуває не тільки психологічне, але й соціологічне вивчення психологічного дистресу, в тому числі й медіативних ресурсів.

З огляду на вищезначене, не абиякий інтерес представляють результати соціологічного дослідження психологічного дистресу населення України, проведеного після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Вже згадуваним вище С. Дембицьким – заступником директора, провідним науковим співробітником відділу методології і методів соціології Інститут соціології Національної академії наук України – розроблено тест для вимірювання психологічного дистресу (SCL-9-NR), який був використаний дослідницею і аналітичною компанією Factum Group у якості структурної частини інструментарію соціологічного опитування. Опитування проводилося у березні-квітні 2022 р. і базувалося на підході онлайн панелей, використовувалася квотна вибірка для повторення за рядом параметрів характеристик міського населення України. Розмір вибірки склав 485 осіб. На фейсбук сторінці «Академічна соціологія» С. Дембицьким представлено ряд графіків, що демонструють стан психологічного дистресу в різних групах [4; 5]. Аналіз інформації, зосередженої у графіках дозволяє зробити наступні висновки:

1) рівні психологічного дистресу відрізняються в залежності від кількості осіб, що спільно проживають у родині. Нормальний рівень дистресу більшою мірою характерний для сімей з двох або трьох осіб (52,3 та 47,1% відповідно). Зі збільшенням кількості осіб у родині, збільшується відсоток осіб з високим рівнем дистресу. Так у родинях з 6 і більше осіб високий рівень дистресу зафіксовано у 40 % випадках, при тому, що 30 % мають підвищений рівень і 30 % – нормальний;

2) рівні психологічно дистресу дещо відрізняються в залежності від наявності дітей: респонденти, які не мають дітей більшою мірою схильні проявляти нормальний рівень дистресу (48,3 %, у порівнянні з 40,2 % – серед тих, хто має дітей);

3) рівні психологічного дистресу помітно відрізняються в залежності від наявності роботи. Майже половина працюючих респондентів мають нормальний рівень дистресу (47,9 %), при цьому високий рівень характерний для 23,3 %. Для порівняння, близько 33 % непрацюючих респондентів мають нормальний рівень дистресу, а високий рівень характерний для 38,3 %;

4) цілком очікуваним і закономірним є те, що рівень психологічного дистресу зростає в залежності від того, яку частку доходу респонденти використовують на речі першої необхідності (їжу, оплату житла/комунальних послуг): чим більшою є ця частка, тим вищим є рівень психологічного дистресу;

5) рівні психологічного дистресу відрізняються в залежності від статі. Результати дослідження свідчать про те, що для жінок більшою мірою характерним є високий рівень дистресу. Так, тільки для 35,4 % жінок, у порівнянні з 54,5 % чоловіків, характерний нормальний рівень дистресу. Високий рівень дистресу зафіксований у 36,5 % жінок і тільки у 16,2 % чоловіків. Окрім того, жінки схильні до більшої виразності (постійності прояву) таких симптомів дистресу, як: відчуття напруженості або збудженості (25,1 %, у порівнянні з 11,3% – у чоловіків); відчуття того, що почуття легко зачепити (24,7 %, у порівнянні з 6,8 % – у чоловіків); легка досада або роздратування (22,8 %, у порівнянні з 7,2 % – у чоловіків).

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що певними соціальними медіаторами, які деякою мірою пом'якшують вплив стресорів є невелика за чисельністю сім'я, високий дохід і наявність роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / пер. с англ. М. : Медгиз, 1960. 254 с.

2. Пилипака Ю. І., Романюк В. Л. Стрес як загальний адаптаційний синдром та психічне здоров'я особистості. Психологія: реальність і перспективи. 2016. Вип. 6. С. 177–182.

3. Дембицький С. С. Вивчення психологічного дистресу в соціологічних дослідженнях: історія та методологія. Український соціум, 2018, № 1 (64). С. 37–48.

4. Академічна соціологія URL: <http://surl.li/cbuqr> (Дата звернення 29.05.2022).

5. Дембицький С. Вимірювання психологічного дистресу URL: <http://surl.li/sbirw> (Дата звернення 29.05.2022).

Одержано 27.03.2022

УДК 159.9:355

Оксана Петрівна НІКІТІНА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології

Харківського національного університету

міського господарства ім. О. М. Бекетова,

практичний психолог громадської організації

«Центр соціально-психологічного супроводу “Добробут”» (м. Харків);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4028-1321>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Війна має катастрофічний вплив на здоров'я та добробут націй. Дослідження показали, що конфліктні ситуації викликають більше смертності та інвалідності, ніж будь-яке серйозне захворювання. Війна руйнує громади та сім'ї і часто порушує розвиток соціальної та економічної “тканини” націй. Наслідки війни включають тривалу фізичну і психологічну шкоду дітям і дорослим, а також зменшення матеріального та людського капіталу. Смерть у результаті воєн – це просто “вершина айсберга”. Інші наслідки, окрім смерті: бідність, недоїдання, інвалідність, економічний/соціальний занепад і психосоціальні захворювання тощо.

Серед наслідків війни одним із найзначніших є вплив на психічне здоров'я мирного населення. Розуміння психологічного впливу війни на цивільних є важливим, оскільки війни змінюють відносини суспільства з майбутнім. Умови війни породжують спогади та рани, які “переживуть” самі війни. Їхні образи та звуки зберігаються в мистецтві, економіці, політиці та особистому житті протягом кількох поколінь [3].

Дослідження в цілому свідчать про те, що жінки страждають більше, ніж чоловіки. Інші вразливі групи – діти, люди похилого віку та інваліди. Показники поширеності є пов'язаними зі ступенем травми та наявністю фізичної та емоційної підтримки [2].

Під час війни відбуваються колективні та індивідуальні зміни у сприйнятті, мисленні та поведінці [4, 5]. Війна – це серйозне випробування для людини. Оскільки вона постійно знаходиться на межі життя та смерті, поруч гинуть та страждають люди, порушується звичний уклад життя. За умов того, що людина може померти будь-якої хвилини, змінюється її система ставлень: до себе, до інших, до світу в цілому, відбувається модифікація (“кристалізація”) системи цінностей, “відсікається” все другорядне. Її минуле життя проходить перед очима, а майбутнє постає невизначеним і людина починає цінити кожен момент поточного життя.

Через розкриття метафори “війна як вчитель” у циклі просвітницьких лекцій видатної представниці Харківської школи психології – доктора психологічних наук, професора Т. Б. Хомуленко [1] дається психологічний аналіз змін життєдіяльності мирної людини, яка несподівано опинилась на “полі бою” через російське широкомасштабне вторгнення в Україну, що віроломно почалось 24.02.2022 р.

Осмилюючи цей новітній досвід військового часу (“wartime experience”) через розуміння унікального впливу війни у якості “ментора”, “фасилітатора”,

“коуча”, “психолога”, “тренера” на психологію цивільного населення, дослідницею розкриваються зміни, що протікають у системі відносин особистості, її мотиваційно-ціннісній сфері, поведінкових актів, особливостях повсякденного життя тощо. Так, війна, виконуючи “функцію просвітителя”, вимушує людину задавати собі питання: “Що є таке ця війна?” і дає можливість обрати власну відповідь. Нею може стати, наприклад, “Це є військовий напад Росії і оборона України своєї території” або “Це війна сил Світла та Темряви”.

Останнє, своєю чергою, може стати тим простором, у межах якого відбуватиметься пошук відповіді на нове запитання: “Що зі мною відбувається у цій війні? Чи це лише погане? Чи є щось гарне? Що робили (роблять) інші люди, які “успішно пройшли” війну, концтабір, полон тощо?”. Як “ментор” війна постає своєрідним “дзеркалом”, що дає людині змогу розібратися, хто справді постає її другом, а хто є ворогом. Вона дисциплінує людину і стає площиною життя, яке буде сприйматись або зі смиренністю, приреченістю або ж з переходом на інший рівень, рівень трансформацій життєдіяльності, поглядів, міркувань тощо.

“Війна як вихователь” коректує систему цінностей людини і на перший план виходить саме життя у його буденному вигляді. Унікальною цінністю постає пробудження “МИ” на противагу “ВОНИ”. Поряд з цим, ціннісне насичення отримує значущість діалогу, мирного життя. І це витікає з розуміння впливу війни на психологію людини через “функцію фасилітатора”. Як “коуч” війна “нагадує” про нагальну потребу віднайти сенс життя, його унікальну спрямованість. І це може стати основою для успішного проходження цього нелегкого, стресового періоду життя. А конструктивні здобутки такого проживання можуть стати основами для майбутнього етапу життєвого шляху. Як “тьютор” війна “вчить” людину жити по-новому: роботи щось незвичне для свого звичайного життя (економити, прибирати, допомагати іншим, засвоювати технічні новинки тощо).

Як “тренер” війна мотивує до життя, до перемоги, формує навички самоорганізації, першої медичної допомоги, самозахисту, психологічної самопомоги. Вона формує звичку бути уважним, обережним. Як “гарний психолог” війна допомагає виявити внутрішні конфлікти (“внутрішні війни”) та розв’язати їх.

Таким чином, існування та життєдіяльність людини в умовах війни є унікальним досвідом формування нового світогляду, перегляду моральних цінностей, зміни базової системи ставлень, формування нової системи мотивації до життя та нових навичок і звичок, необхідних для виживання в складних життєвих умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Неформальна освіта здобувачів та колег / Кафедра психології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2022. – Режим доступу: <https://m.facebook.com/groups/488030022514574/permalink/671122157538692/> (дата звернення 8.04.2022). – Назва з екрана.
2. Murthy R. Srinivasa. Mental health consequences of war: a brief review of research findings / R. Srinivasa Murthy, Rashmi Lakshminarayana // World Psychiatry. – 2006. – 5(1). – P. 25–30.

3. Orkideh B. The Psychological Impact of the Iraq War / Orkideh Behrouzan. – 2013. – Mode of access: <https://foreignpolicy.com/2013/04/23/the-psychological-impact-of-the-iraq-war/> (viewed on April 6, 2022). – Title from the screen.

4. Rochelle L. Frounfelker. Living through war: Mental health of children and youth in conflict-affected areas / Rochelle L. Frounfelker, Nargis Islam, Joseph Falcone, Jordan Farrar, Chekufa Ra, Cara M. Antonaccio, Ngozi Enelamah, Theresa S. Betancourt // International Review of the Red Cross. – 2019. – 101 (911). – P. 481–506.

5. Vetter S. Understanding Human Behavior in Times of War / Stefan Vetter // Military Medicine. – November 2007. – Volume 172. – Issue suppl_2. – P. 7–10.

Одержано 08.04.2022

УДК 330.322.051

Тетяна Олексіївна НІКОЛАЙЧУК,

PhD (економічні науки), магістр правознавства,

ДУ «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України» (м. Одеса);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6268-7723>

ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВІ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ ПІСЛЯВОЄННОГО СТАНУ

Військова агресія та вторгнення військ Російської Федерації (далі – РФ) в Україні зумовили численні перетворення у суспільному, економіко-соціальному, політичному та нормативному полі. Розповсюдження такого суспільного феномену, як девіантна поведінка в умовах війни може негативно вплинути не тільки на власне особистість, але й також на оточуючих, та, навіть, економічне благополуччя всього регіону. Формування дієвих інструментів боротьби з девіантною поведінкою в умовах військового стану та післявоєнного часу є запорукою відновлення інститутів громадянського суспільства та ринкової економіки України.

Як слушно зазначають, такі дослідники, як Лоуренс О. Гостін, Леонард С. Рубінштейн, військова агресія з боку РФ зумовлює руйнування не тільки такої критичної інфраструктури, як лікарні, заклади реабілітації та оздоровлення [1]. Відсутність звичних умов викликає у людей відчуття тривоги, а неможливість отримати послуги медичного характеру – відчуття агресії, особливо коли мова йде про необхідність надання медичної дороги дітям.

Еміль Еденберг зазначає, що в умовах військової агресії, важливим методом боротьби з психологічною втомою, депресивними нападами та способом оскарження політичних наративів РФ є практики креативного та художнього розвитку особистості [2].

Анна Фурньє стверджує, що військовий конфлікт між РФ та Україною перебуває у стані замороженої агресії (“frozen conflict”) вже багато років, оскільки

психологічні настанови українців, як молоді нації не співпадають з радянськими настроями громадян РФ [3].

Кетрін Ваннер вважає, що емпатійна підтримка післявоєнного часу є дуже важливим засобом боротьби з суспільними девіаціями персонального та колективного характеру [4].

Враховуючи різні позиції сучасних дослідників та науковців, щодо інструментів боротьби з різними формами поведінкових девіацій, варто виділити найуразливіші категорії нанесення на нашу думку:

- військовослужбовці та військовозобов'язані (відповідно п. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [5]);
- поліцейські (відповідно до Закону України «Про національну поліцію України» [6]);
- співробітники МЧС України (відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. № 1052 [7]);
- лікарі та молодший медичний персонал, співробітники невідкладної медичної допомоги (відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19.03.2018 № 504 [8]);
- члени територіальної оборони міст (відповідно до Закону України «Про оборону України» у редакції 01.04.2022 № 2158-IX [9]);
- державні службовці (відповідно до Закону України «Про державну службу» у редакції від 01.01.2022р. № 1928-IX [10]).

Оскільки комплексна терапія боротьби з поствійськовими проблемами психологічного характеру поєднуватиме у собі не тільки реабілітаційно-медичні інструменти, форми лікування традиційної медицини, виникає потреба розширення форм психологічного релаксу та перезавантаження. Об'єкти природно-заповідного фонду України можуть стати поліфункціональними територіями, які поєднуватимуть у собі можливості психологічного релаксу та медитації, розважальні заходи, що спрямовані на отримання позитивних емоцій, вражень (так звані послуги вражень) [11] (Рис. 1)

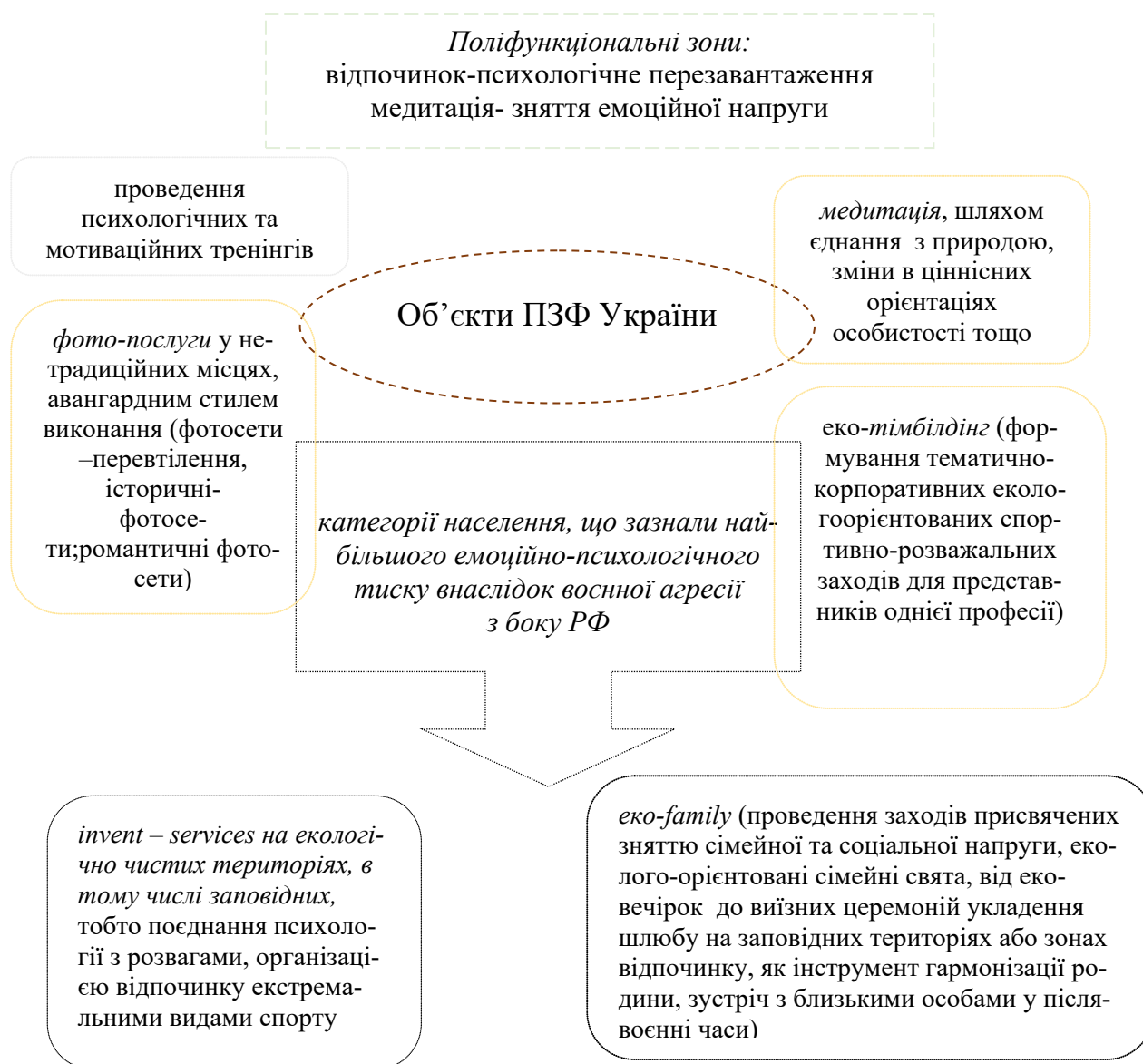

Рис. 1. Місце об'єктів ПЗФ України у системі післявоєнної терапії боротьби з суспільними девіаціями

Джерело: власна розробка автора

Список бібліографічних посилань

1. Gostin L.O., Rubenstein L.S. Attacks on Health Care in the War in Ukraine: International Law and the Need for Accountability. *JAMA*. 2022. URL: <https://jamanetwork.com/journals/jama/articleabstract/2790921>. doi:10.1001/jama.2022.6045.

2. Emil Edenborg Creativity, geopolitics and ontological security: satire on Russia and the war in Ukraine. *Postcolonial Studies*.2017. Vol. 20:3. PP. 294-316. URL:<https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F13688790.2017.1378086>. doi: 10.1080/13688790.2017.1378086.

3. Fournier A. From Frozen Conflict to Mobile Boundary: Youth Perceptions of Territoriality in War-Time Ukraine. *East European Politics and Societies*.2018.Vol.1. PP. 23-55. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=902576>.

4. Wanner C. Empathic care and healing the wounds of war in Ukraine. *Emotions and Society*. 2021. Vol. 3(1). PP. 155-170(16). URL: <https://www.ingentaconnect.com/content/bup/eas/2021/00000003/00000001/art00009>. <https://doi.org/10.1332/263169021X16139626598365>.
5. Про військовий облік і військову службу: Закон України від 25.03.92 № 2232-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. ст.386. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
6. Про національну поліцію України: Закон України від 02.07.2015. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
7. Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п#Text>.
8. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19.03.2018 № 504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-18#Text>.
9. Про оборону України: Закону України від 06.12.1991 № 1932-XII у редакції 01.04.2022 № 2158-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст.106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
10. Про державну службу: Закону України від 10.12.2015р. № 889-VIII у редакції від 01.01.2022р. № 1928-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. ст.43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
11. Ніколайчук Т. Інноваційні форми послуг вражень у сфері господарської діяльності. *Науковий Вісник МДУ. Серія Економіка*. 2021. № 8 (3). С. 46-59. URL: <https://economics-msu.com.ua/uk/article/innovatsiyni-formi-poslug-vrazhen-u-sferi-gospodarskoyi-diyalnosti>. [https://doi.org/10.52566/msu-econ.8\(3\)](https://doi.org/10.52566/msu-econ.8(3)).

Одержано 12.04.2022

УДК 159.922.1

Євген Вікторович ПІДЧАСОВ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5057-4828>;*

Надія Ігорівна ЧЕПЕЛЄВА,

*викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2101-9571>*

СТРЕСОВІ СТАНИ ДИТИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Регуляція людиною своєї активності займає одне з центральних місць у загальному контексті суб'єктного підходу до вивчення психіки людини (Н. А. Бернштейн, О. А. Конопкін, М. Й. Боришевский), вміння особистості управляти своїм

станом і поведінкою в різних напружених ситуаціях є важливим показником її зрілості [1]. Воєнна психологія має справу, в першу чергу, з проблемами адаптації суспільства, соціальних груп, особистості до стану війни та виведення із стану війни й адаптації до мирного життя. Ці, якісно відмінні від традиційного мирного життя, перехідні стани ще на початку ХХ століття були позначені Вільямом Озером терміном – воєнний стрес. Навіть дорослим людям складно впоратися з усвідомленням того, що розпочалася війна, зберегти стабільний психологічний стан, а дітям тим паче, бо вони все своє маленьке життя звикли вірити у підтримку дорослих, їх доброту, стабільність.

Щодо дітей, то для них під час воєнного стресового стану, більше ніж у мирних умовах, важливою є так зване відчуття «захищеності», що часто зустрічається в психологічній літературі. Її пов'язують із поняттями «безпека», «довіра», «упевненість», «психоемоційна стабільність», «задоволеність», «суб'єктивна комфортність», «суб'єктивне /психологічне благополуччя». Це загострюється певною парадоксальністю ситуації – з одного боку схвильованістю батьків безпекою дитини, з іншого, фактична втрата уваги з боку батьків, у зв'язку з концентрацією їх на травмуючій ситуації, на забезпеченні виживання сім'ї.

На думку психологів стресовий стан виникає навіть у немовлят, чинником якого є стресовий стан батьків. У межах різних психологічних теорій адаптації (Е.Еріксон, Е. Фромм, А. Адлер, А. Маслоу, В. Франкл, Г. Сельє, Т.°Титаренко) пристосованість пов'язують з рядом факторів, зокрема, психоемоційною стабільністю, задоволеністю, відсутністю дістреса, компетентністю [2], які як раз недостатньо сформовані у дитячому віці.

Під час воєнних подій кожному з батьків важливо пам'ятати, що для дитини дуже важливо отримувати від батьків підтримку подібну до настання стресогенних чинників, бути впевненими в тому, що старші знають, що робити і можуть їх захистити. Інакше у дитини на глибинному рівні може зафіксуватися у пам'яті картинка негативних подій, побачена під час війни. Вона знову і знову представлятиме найстрашніші моменти того, що сталося (наприклад, поранених людей або людини, що напала на нього). Діти, які пережили психотравматичну подію, часто замикаються у собі, втрачають інтерес до занять, які раніше їх цікавили, спілкування. Події воєнного часу, можуть стати причиною паузи в їх особистісному розвитку. Наслідком хронічного стресу для дитини під час війни можуть стати не тільки психічні і психологічні розлади, а й хронічні захворювання (системи травлення, серцево-судинної, опорно-рухової систем тощо), зниження загального рівня імунітету, спричинених умовами та психосоматичними реакціями. Для того, щоб допомогти дитині і не травмувати її власними переживаннями, необхідно привести себе в максимально стабільний психологічний стан. Для цього важливо реалізовувати такі психологічні, фізіологічні й організаційні компоненти: спати за будь-якої можливості, адже нестача сну рано чи пізно призведе до нервового зриву. Якщо не виходить заснути, то потрібно постаратися поставити телефон на беззвучний режим, відключити інтернет, лягти, заплющити очі і зосередитися на власному диханні, можна почати згадувати якісь приємні події в минулому з вашого життя. Для нормалізації психічного стану важливо помірно їсти і пити, навіть якщо не хочеться, потрібно пити маленькими ковтками, оскільки вода

виводить з організму гормон стресу. Завантажувати себе роботою, що відволікає від негативних думок, найкраще тут, як не дивно звучить, допомагає буденна робота по дому і за професією, яка здійснюється на основі напрацьованих автоматизованих навичок, не вимагає зосередження і напруження, але в той же час займає увагу і час.

Важливо пам'ятати, що всі події нашого життя мають початок, а отже, і кінець. Тому необхідно допомогти собі, а також нашим дітям перенести негативні події найбільш м'яким чином. Тому у цей нелегкий період важливо показати дитині, що ви розумієте серйозність її переживань, здатні її підтримати і дати раду ситуації, що склалася, знаєте інших людей, які перебували в аналогічній ситуації і впорались. Потрібно створювати атмосферу безпеки: частіше обіймати дитину, розмовляти з нею про її почуття та переживання на її мові (рівні). Важливо говорити про страх, гнів і ділитися тим, що під час війни це нормальне почуття, яке присутнє в кожній людині. Якщо є можливість, то ефективним буде дивитися фотографії та відео з вашого минулого життя з дитиною, пригадувати приємні події і планувати мирне майбутнє.

Найголовніше пам'ятати, що зараз для всіх батьків є дуже важливе завдання – зберегти наше майбутнє покоління та максимально подбати про здорову психіку наших дітей.

Список бібліографічних посилань

1. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003.
2. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник К.: В.Д. Професіонал, 2004. 304 с.
3. Варлакова Є. О. Роль і місце родин в адаптації та реабілітації учасників АТО // Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : тези доп. міжвідомчої науково-практичної конференції. Ч. 1 (Київ, 30 берез. 2016 р.). Київ: Національна акад. внутр. справ, 2016. С. 80–83.
4. Gurvits TV, Gilbertson MW, Lasko NB, et al. Neurologic soft signs in chronic posttraumatic stress disorder. Arch Gen Psychiatry. Feb 2000;57(2):181-186.

Одержано 10.04.2022

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

ПОЛІЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОФЕСІЙНІ СТРЕСОВІ ФАКТОРИ

Без перебільшення діяльність поліції є складною в багатьох аспектах, а в умовах війни тим паче. Поліцейські вимушені виконувати свої обов'язки, постійно наражаючись на небезпеку, оскільки вони мають справу з постійними

насильницькими ситуаціями, такими як мародерство, злочинність, терористичні акти тощо. Дані небезпечні обставини, вимагають від поліцейського повсякчасної готовності застосувати зброю, що саме по собі є ситуацією, що травмує. В умовах війни, поліції доводиться мати справу, з різного роду воєнними злочинами, на кшталт, сексуальне й фізичне насильство стосовно жінок, дітей та мирного населення взагалі. Все це завдає болісних переживань, травм та надзвичайного стресу поліцейським. Хоча науково доведено, що особистість працівника поліції є психологічно стійкішою до різного роду стресу на відміну від інших верст населення, однак науковці впевнені, що тривала дія стресових факторів має катастрофічні наслідки для їх психічного стану та здоров'я в цілому.

Поліція відіграє вирішальну роль у боротьбі зі злочинами, котрі мають місце в період воєнних дій, адже вони вимушені бути більш пильними та готувати швидко відреагувати на злочин, не зважаючи на небезпеку потрапити під обстріл чи отримати поранення. Ми вважаємо, що діяльність в даних умовах може призвести до розвитку хронічного стресу у поліціантів. Поліцейські частіше від інших страждають від наслідків хронічного стресу, що вимагає від науковців пильної уваги до даного питання. Проблеми з психічним здоров'я поліціантів пов'язані з нестабільними графіком роботи, завантаженістю та насильством, що провокує виникнення посттравматичного стресового розладу.

Науковці K. Menard й M. Arter визначили, що поліцейські є в групі ризику, тому в наслідок надмірного стресу частіше потерпають від депресивних станів та схильні до самогубства [1]. Подібна тенденція завдає шкоди стійкості офіцерів поліції, що істотно впливає на якість виконуваних обов'язків, особливо в умовах війни, котрі висувають підвищені вимоги до широкого спектра правоохоронних послуг. Імовірні післявоєнні наслідки викликають особливе занепокоєння, оскільки це може негативно вплинути на психічне здоров'я поліціантів. Безумовно, що поліція не може себе цілковито убезпечити від стресу. В умовах воєнних дій, поліція є «вагомою службою», котра повинна продовжувати свою діяльність та реагувати на виклики, навіть в той час, коли ведуться активні бойові дії.

Ще у 2010 році L. Slocum вказував, що негативний минулий досвід та перенесений стрес здійснюють істотний вплив на здатність людини опиратися стресовим факторам в майбутньому [2]. Можна припустити, що поліцейські, котрі вимушені працювати в умовах війни, будуть менш готові протистояти новим стресовим факторами, що негативно відбивається на їх діяльності. Тобто, діяльність поліції в умовах війни, активних бойових дій та при постійних обстрілах, припускаємо, будуть зменшувати готовність поліцейських справлятися з іншими стресами, які притаманні їх професії.

Простіше кажучи, боротьба з вимогами та невизначеністю, пов'язаними з війною, сама по собі є джерелом стресу, але також явно посилює інші стресові фактори, які можуть вплинути на психічне здоров'я. Наприклад, справлятися з непокірним громадянином стає все складніше через загрозу потрапити під обстріл тощо. Таким чином, робота поліції в умовах воєнного стану потенційно впливає на стресостійкість поліцейських і в інших сферах їх життя, наприклад, в сімейній сфері, що посилює потребу поліцейських у розвитку навичок самоуправління стресом та отриманні кваліфікованої допомоги для стабілізації психічного здоров'я.

Цікавою є думка М. Moon та С. Jonson, котрі відмічають, що стрес у поліцейських зворотно пов'язаний з їх відданістю справі, тобто ті, хто відчуває більше стресу, пов'язаного з діяльністю, менш віддані своїй професії [3].

І собі S. Wolfe з колегами пишуть, що невизначеність у діяльності є визначним фактором, котрий впливає на задоволеність поліцейських роботою, що може зобразитися на стійкості поліціантів та їх відданості справі [4].

Звідси, в умовах війни, дуже важливе, сприятливе ставлення та підтримка з боку керівництва, адже це здатне підвищити задоволеність роботою. Науковцям та практичним психологам залишається з'ясувати, чи призведе війна до збільшення плинності поліцейських кадрів, оскільки імовірність цього є доволі високою, через надмірний стрес та вигорання офіцерів поліції. Необхідна розробка відповідних програм, які будуть направлені на корекцію стосунків на робочому місці та позитивно впливатимуть на психічне здоров'я поліцейських.

S. Bishop з співавторами припустили, що збільшення організаційних факторів може призвести до неправомірної поведінки з боку поліції, котрі повинні неухильно дотримуватися стандартів етичної поведінки в будь-якій ситуації [5].

В умовах війни, ми впевнені, що кількість організаційних стресів збільшиться, адже зростає невизначеність та варіативність поліцейських протоколів. Перед поліцією стоїть важливе завдання – забезпечити захист та безпеку громадян, оскільки вони є представниками влади та її законів.

Вивченням програм щодо опановування стресів займався E. Staub. Вчений аналізує програми для поліцейських, котрі направлені на превентивні заходи щодо порушення службової етики та покращення самопочуття поліцейських [6]. Головна мета подібних тренінгових програм, з точки зору науковця, це заохотити поліцейських до втручання у разі порушення службової етики з боку колег, адже поведінка одного поліцейського може негативно зобразитися на відношенні до поліції взагалі, підірвати довіру суспільства та скомпрометувати. Закордонні тренінги фокусується на добробуті поліцейських, з метою стимулювання розвитку просоціальних механізмів [7]. Запропоновані тренінги є багатонадійними й можуть дійсно допомогти поліцейським підвищити опірність до стресу, які викликані війною. Однак, це потребує детального вивчення та апробації на українській вибірці поліцейських.

Інші закордонні програми покращення психічного здоров'я поліції базуються на інших, не менш ефективних методах, таких як медитація, йога, терапія. Дані програми доволі часто є об'єктами критики, оскільки загальноприйнята культура поліції відлякує поліцейських шукати зовнішньої допомоги та підтримки. Звідси, найбільш розповсюдженими та рекомендованими програмами є такі, котрі націлені на розвиток позитивних навичок у поліціантів. Для ефективної боротьби зі стресом в умовах війни, керівництву поліції необхідно максимально зменшити стрес на особовий склад, а поліцейським – визначити індивідуальні стратегії подолання стресових ситуацій.

Психологічна стійкість до стресу у поліцейських – це здатність опиратися, пристосовуватися та відновлюватися після негараздів і стресів, а також вміння повертатися до позитивного стану психічного здоров'я та добробуту за допомогою стратегій подолання. Ми вважаємо, що в умовах сьогодення необхідна програма з

розвитку стійкості у поліцейських, яка потребує цілісного підходу з урахуванням потреб тіла, розуму й духу. Поліцейські в умовах війни зазнають різноманітних небезпечних для життя випадків. Це має згубний вплив на їх особистість, що призводить до цілого ряду проблем у майбутньому. В умовах війни, це дуже складно зробити, оскільки травматична обставина не є окремою подією, а являється щоденним стресовим фактором, який тривалий у часі, в якому стійкість допомагає підтримувати здорову психозбережувальну поведінку. Своєчасна психологічна підготовка поліцейських має вирішальне значення у підвищенні стійкості до стресу та зменшення його наслідків у майбутньому, що актуалізує потребу в подальших наукових розвідках в окресленому напрямку. Перед науковою спільнотою постає виклик – запропонувати ефективний інструментарій профілактики стресових розладів у працівників поліції внаслідок воєнних дій.

Список бібліографічних посилань

1. Menard K.S., Arter M.L. Police officer alcohol use and trauma symptoms: Associations with critical incidents, coping, and social stressors. *International Journal of Stress Management*. 2013. № 20. P. 37–56.
2. Slocum L.A. General strain theory and the development of stressors and substance use over time: An empirical examination. *Journal of Criminal Justice*. 2010. №38(6). P.1100–1112.
3. Moon M.M., Jonson C.L. The influence of occupational strain on organizational commitment among police: A general strain theory approach. *Journal of Criminal Justice*. 2012. № 40(3). P.249–258.
4. Wolfe S.E., Rojek J., Manjarrez V.M., Rojek A. Why does organizational justice matter? Uncertainty management among law enforcement officers. *Journal of Criminal Justice*. 2018. № 54. P.20–29.
5. Bishopp S., Worrall J., Piquero N. General strain and police misconduct: the role of organizational influence. *Policing: An International Journal*. 2016. №39(4). P.635-651.
6. Staub E. Preventing violence and promoting active bystandership and peace: My life in research and applications. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. 2018. №24(1). P. 95–111.
7. Staub E. Witnesses/bystanders: The tragic fruits of passivity, the power of bystanders, and promoting active Bystandership in children, adults, and groups. *Journal of Social Issues*. 2019. № 75(4). P.1262–1293.

Одержано 10.04.2022

УДК 159.9:378

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

кандидат психологічних наук,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії

психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Динамічні зміни сучасного суспільства, ведення активних військових дій на території України обумовлюють появу нових вимог до підготовки працівників правоохоронних органів із врахуванням особливостей дистанційного навчання. Період навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами є особливо значущим у становленні особистості: криза самоусвідомлення (дорослості), оволодіння повним комплектом соціальних ролей, формуванням стійких особистісних утворень, що згодом визначатимуть життєву позицію вже дорослої людини. Тому актуальність реалізації комплексу заходів психопрофілактики у закладах вищої освіти зі специфічними умовами обмовлена як кризовими явищами у суспільстві, так і віковими особливостями розвитку особистості для формування готовності майбутнього працівника правоохоронних органів до діяльності в екстремальних умовах, під час дії військового стану, в умовах надмірного стресового навантаження тощо.

Проблему методичного забезпечення психопрофілактичної роботи в органах системи МВС загалом, та у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання зокрема, досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Д. Александров, В. Андросюк, В. Барко, Д. Горбенко, Ю. Ірхін, В. Казміренко, В. Криволапчук, І. Клименко, В. Лефтеров, І. Охріменко, О. Тімченко, О. Хохліна, С. Яковенко та інші. Внесок у дослідження даного питання зробили й такі зарубіжні вчені, як М. Бентон, А. Воллмер, М. Мескон, В. Позняков, М. Свон, Л. Столяренко та інші. Проте, незважаючи на високий інтерес до теми психопрофілактичної роботи в у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання та значну кількість праць, систематизація форм, методів і засобів є недостатньо розробленою.

Психопрофілактична робота в органах системи МВС зосереджена на соціально-економічних, правових, організаційних, службових, психологічних, педагогічних та медичних заходах, спрямованих на збереження, зміцнення і відновлення психологічного благополуччя та здоров'я працівників, попередження виникнення соціально-психологічної та особистісної дезадаптації. Кожен орган системи МВС України, які здійснює психологічне забезпечення, реалізує власні заходи психопрофілактики, враховуючи специфіку поставлених перед ним завдань.

Організація психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання здійснюється відповідно до Наказу МВС № 88 від

06.02.2019, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04 квітня 2019 р. за № 348/33319 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських».

Відповідно до зазначеного Порядку, психопрофілактична робота щодо об'єктів системи психологічного забезпечення *у закладах вищої освіти зі специфічними умовами, які здійснюють підготовку поліцейських* – це комплекс організаційних, психологічних, просвітницьких заходів, що проводяться з метою підтримки оптимальної працездатності курсантів (слухачів), зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників освітнього процесу, збереження їх психологічного та фізичного здоров'я.

Цей напрям реалізується шляхом комплексу психологічних, діагностичних, просвітницьких, практичних заходів та передбачає проведення цільових психодіагностичних досліджень, експрес-діагностики, консультування, заходів психокорекції, функціонування психотренінгових комплексів, кімнат психологічної саморегуляції, сприяння в організації та проведенні психологічної реабілітації.

Психопрофілактична робота у закладах вищої освіти зі специфічними умовами включає:

- проведення цільової психологічної діагностики, експрес-діагностики для виявлення у курсантів (слухачів), несприятливих психоемоційних станів, що заважають (або ускладнюють) навчання, знижують загальну працездатність, негативно позначаються на їх фізичному та психологічному стані;

- здійснення індивідуального психологічного консультування курсантів (слухачів) для розв'язання їх психологічних проблем, вирішення конфліктів та налагодження процесу ефективної комунікації з оточенням;

- здійснення психологічної корекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних, емоційних станів, для підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів), розширення їх поведінкового діапазону та підтримки психологічного здоров'я;

- організацію роботи в групі психологічної допомоги та підтримки, проведення комплексних заходів психологічного спрямування з курсантів (слухачів);

- забезпечення проведення сеансів психологічної релаксації в кімнатах психологічної саморегуляції для профілактики наслідків впливу несприятливих стрес-факторів;

- проведення групових форм і методів психопрофілактичної роботи з курсантами (слухачами), у тому числі тренінгів з актуальної тематики;

- психологічне супроводження процесу адаптації курсантів (слухачів) до нових умов освітнього процесу [1].

Для реалізації такого комплексу психопрофілактичних заходів у психологічній практиці наявний широкий діапазон методів, прийомів, способів, технологій та різних форм роботи. Здійснюючи вибір того чи іншого методу важливо зважити усі показники розвитку особистості і обрати той інструмент, що допоможе

оптимізувати життєву активність курсанта (слухача), навчить його опанувати психоемоційний стан і допоможе змінити деструктивні стратегії поведінки [2].

Також варто враховувати кваліфікацію і професійні вміння психолога. Зауважимо, що діяльність практичних психологів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами має комплексний характер, який зумовлює підвищені вимоги до їх компетентності, досвіду та методичної оснащеності. Психолог має особливий професійно-службовий статус, пов'язаний з наявністю спеціального звання, підпорядкуванням та субординацією. Його робота, гуманістична за сутністю, прикладна за методами і завданнями, здійснюється у специфічних умовах. Саме це обумовлює поєднання в їх діяльності типових ознак цивільних психологічних служб та ознак, обумовлених специфічною метою і видом праці у закладах освіти зі специфічними умовами навчання.

Таким чином, напрямок психопрофілактичної роботи у закладах вищої освіти зі специфічними умовами, має на меті підтримку оптимальної працездатності курсантів (слухачів) зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників їх діяльності та збереження психологічного та фізичного здоров'я.

Список бібліографічних посилань

1. Наказ МВС № 88 від 06.02.2019, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 04 квітня 2019 р. за № 348/33319 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-1>

2. Доценко В. В. Розвиток стресостійкості правоохоронців закладів освіти зі специфічними умовами навчання. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності закладів вищої освіти МВС України та Національної поліції України*. 2019. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/15531>

Одержано 29.03.2022

УДК 159.98:615.8

Людмила Володимирівна П'ЯНКІВСЬКА,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9086-271X>*

СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ ДІЇ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО МЕТОДУ EMDR

Війна – страшна катастрофа для українців. Вона породжує величезну кількість горя і страждань, які спричиняють порушення психологічного здоров'я особистості, її міжособистісних стосунків та життєдіяльності у суспільстві. Щодня інтенсивно збільшується кількість осіб, які потребують якісної психологічної допомоги. Такі сучасні реалії життя вимагають і від фахівців-психологів, котрі

раніше не мали практичного досвіду роботи у кризових ситуаціях, потрібних знань щодо розуміння особливостей функціонування травмованої особистості, володіння необхідними, дієвими методами і прийомами надання психологічної допомоги. Саме тому, актуальності набувають технології втручання одразу після травми або кризи для зменшення гострих стресових реакцій у людей та повернення їх до нормального функціонування. Однією з ефективних сучасних технологій є *EMDR*.

Психотерапевтичний метод *EMDR* (*Eye Movement Desensitization and Reprocessing*) дослівно перекладається як десенсибілізація та репроцесуалізація (опрацювання) рухом очей, є ефективним інтегративним методом, що об'єднує у собі низку терапевтичних підходів і комбінує їх з рухами очей чи іншими видами двосторонньої стимуляції для адаптивної переробки травматичної інформації мозком людини. Цей метод також ще називають «білатеральна стимуляція півкуль мозку» [1].

У часи війни метод *EMDR* набирає соціальної значущості й актуальності у практичній діяльності психолога. Проаналізуємо сучасні бачення науковців щодо окресленого питання.

Інтегративний метод *EMDR* був відкритий 1987 року доктором Ф. Шапіро, який ґрунтується на моделі адаптивної переробки інформації. З погляду *EMDR* першорядною основою клінічної патології вважаються спогади про дискомфортний чи травматичний досвід особистості, які дисфункціонально зберігаються. Їх переробка й інтеграція у великі адаптивні мережі спогадів сприяє трансформації та відновленню функціонування систем.

Тривалі клінічні дослідження *EMDR*-терапії сприяли широкому визнанню цього підходу для ефективною психотерапії психічної травми. Зокрема, П. Девідсон та К. Паркер, за результатами власних досліджень, констатують, що психотерапевтичний метод *EMDR* еквівалентний впливу інших когнітивно-поведінкових методів лікування [2]. Дж. Біссон та М. Ендрю також аргументують ефективність методу і вказують на необхідності його застосування для осіб, які страждають на посттравматичний стресовий розлад [3].

Слід особливу увагу акцентувати на рандомізоване дослідження низки зарубіжних учених серед ветеранів бойових дій. Науковцями встановлено, що за 12 сеансів *EMDR* у 77,7 % досліджуваних із множинною травмою усунуто посттравматичний стресовий розлад. Цей ефект зафіксований також упродовж подальших спостережень за ветеранами бойових дій [4]. Б. Ротбаум указує, що за три 90-хвилинних сеанси *EMDR* у 90 % жертв зґвалтування усунуто посттравматичний стресовий розлад [5].

Науковці Ф. Вандерс, М. Серра та А. де Йонг, досліджуючи поведінкові проблеми дітей, випадково розподілили їх на чотири сеанси *EMDR* та *CBT*. Ними виявлено, що обидва методи мали значний позитивний вплив на поведінкові проблеми дітей та їх самооцінку, але група, що пройшла *EMDR* продемонструвала значно більші трансформації [6]. Результати досліджень І. Фернандеса демонструють, що застосування методу *EMDR* сприяло зменшенню або ремісії симптомів посттравматичного стресового розладу в дітей, постраждалих від землетрусу, та полегшило їм переробку травматичного досвіду [7].

Детальніше зупинимось на самому описі методу. Основними рисами *EMDR* є використання білатеральної стимуляції, зокрема біполярного руху очей з боку в бік, почергових постукувань (поплескувань або дотик) руками або послідовної аудіальної стимуляції, що задіюється у стандартизованих процедурах і протоколах для роботи з усіма аспектами мережі спогадів, обраної як мішені.

Під час сесії *EMDR* переробка травмувальних спогадів головним чином відбувається за рахунок швидкого налагодження інтрапсихічних зв'язків між емоціями, відчуттями, інсайтами і спогадами, які виникають. Цей процес розглядається як налагодження зв'язку між спогадом-мішенню та адаптивною інформацією, що допомагає людині рухатися вперед, проходячи через необхідні стадії афекту й усвідомлень.

Досліджуваний психотерапевтичний метод є восьмифазовою терапією й складається із стандартного трикомпонентного протоколу та процедур, які полегшують всебічну оцінку ситуації й допомагають у роботі з клієнтом. Восьмифазовий протокол є так званою інструкцією психотерапевту під час роботи з поточними травмувальними подіями особистості. Він складається із таких фаз, як:

1. Збирання анамнезу. Під час сеансу психотерапії психотерапевт безпосередньо нагромаджує загальні психологічні дані про особистість, приділяючи особливу увагу її поточним сильним і проблемним сторонам, травмувальним подіям, ситуації «тут і тепер» та позитивним цілям у майбутньому.

2. Підготовка. На цій фазі психотерапевт спрямовує людину на переробку травмувальних спогадів, устанавлюючи терапевтичний альянс, а також проводить психологічну підготовку з урахуванням його проблем. Він також пояснює механізм впливу *EMDR* й навчає особливостям методу, щоб посприяти клієнту в підтриманні «подвійного фокусу уваги» під час серії сесій.

3. Оцінка. На цій фазі психотерапевт допомагає людині прояснити деталі спогадів-мішеней, включаючи центральну картинку, поточну негативну та бажану позитивну когніції, емоції, фізичні відчуття на момент «тут і тепер» і проводить деякі базові вимірювання за шкалами.

4. Десенсибілізація. Психотерапевт «слідує» за клієнтом, керуючи переробкою (сенсорна, когнітивна, емоційна та соматична) його минулих травмувальних спогадів або поточних подій-мішеней. На більш пізній стадії також опрацьовуються позитивні сценарії поведінки майбутнього. На такій фазі метою є зниження занепокоєння до максимально низького рівня та сприяння особистісному зростанню.

5. Інсталяція. Психотерапевт допомагає людині виявити бажане на цей момент позитивне переконання про себе щодо відпрацьованого спогаду, а також сприяє його посиленню та інтеграції цих спогадів у мережі адаптивних.

6. Сканування тіла. Психотерапевт допомагає потерпілій особі виявити та переробити будь-які залишкові соматичні відчуття, намагаючись досягнути повного соматичного дозволу.

7. Завершення. Психолог чи психотерапевт надає людині зворотний зв'язок про сесію та очікування після її закінчення. Постраждалому пропонується вести короткі записи про психологічні реакції між сесіями. За необхідністю психотерапевт може використовувати релаксаційну техніку для стабілізації стану людини перед закінченням сесії.

8. Повторна оцінка. Психотерапевт оцінює стан постраждалого на початку наступної сесії та у період між сесіями, звертаючи особливу увагу на ефективність проведених терапевтичних втручань, а також для виявлення інших аспектів, які потенційно потребують додаткової переробки. Отриману інформацію психотерапевт використовує для визначення наступного кроку (ів) у курсі терапії.

Особливу роль у стандартизованому протоколі відводиться релевантним спогадам/сценаріям минулого, що заклали основу для поточних проблем чи патологічних станів, тривожних ситуацій у теперішньому часі та тригерах, з якими необхідно працювати окремо, щоб стабілізувати стан людини, а також для інтеграції позитивних сценаріїв та спогадів в адаптивнішу поведінку в майбутньому. Психотерапевтичні сесії *EMDR* тривають доти, доки травмувальні спогади та емоції не будуть зменшені або перестануть викликати негативні навантаження у людини.

Отже, проведений теоретичний аналіз досліджуваної проблематики вказує на те, що *EMDR* є досить ефективним науково доведеним та обґрунтованим інтегративним психотерапевтичним методом. Він містить у собі елементи, які сумісні з іншими різноманітними підходами. У психотерапії *EMDR* центральне місце займає тіло людини, проте когнітивний, емоційний та поведінковий аспект зберігають свою значущість. Головною перевагою методу є те, що він може використовуватися і як у короткостроковій, так і у довгостроковій, інтегративній психотерапії з людиною. *EMDR* використовує восьмифазовий, триступінчастий (минуле, сучасне, майбутнє) протокол, метою якого є звільнення клієнта від впливу травмувального досвіду та для нормалізації стану психічного здоров'я. Можна стверджувати, що він є ефективним психотерапевтичним методом надання психологічної допомоги людям, які постраждали від військового конфлікту в нашій державі.

Список бібліографічних посилань

1. EMDR – десенсибілізація та репроцесуалізація рухом очей. URL: <http://childrenhealth.center/development/therapy/emdr/> (Дата звернення: 18.04.2022).
2. Davidson P. R., & Parker, K. C. H. Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) : A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2001. 69, P. 305–316.
3. Bisson J., & Andrew M. Psychological treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD). *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 2007, Issue 3. Art. No.: CD003388. DOI: 10.1002/14651858.CD003388.pub3.
4. Carlson J., Chemtob C. M., Rusnak K., Hedlund N. L., & Muraoka M. Y. Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): Treatment for combat-related post-traumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 1998. 11, P. 23–24.
5. Rothbaum B. A. controlled study of eye movement desensitization and reprocessing in the treatment of post-traumatic stress disorder sexual assault victims. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 1997. 61, P. 317–334.
6. Wanders F., Serra M., & de Jongh, A. EMDR Versus CBT for Children With Self-Esteem and Behavioral Problems: A Randomized Controlled Trial. *Journal of EMDR Practice and Research*. 2008. 2, P. 180–189.

7. Fernandez I. EMDR as treatment of post-traumatic reactions : A field study on child victims of an earthquake. *Educational and Child Psychology. Special Issue : Therapy*. 2007, 24, P. 65–72.

Одержано 12.04.2022

УДК 159.9

Катерина Олександрівна РЕЗНІК,

аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОЗУМНОСТІ З ІНШИМИ ПСИХОЛОГІЧНИМИ КОНСТРУКТАМИ

Вченими-психологами досліджувалася наявність концептуальних зв'язків психологічної розумності з такими психологічними конструктами, як алекситимія, емоційний інтелект [1], самосвідомість [2] і усвідомленість. І в низці робіт дійсно було продемонстровано наявність позитивних зв'язків з ними шкал психологічної розумності.

Алекситимія проявляється в низькому рівні диференціації та вербалізації емоцій, які не виконують адекватно сигнальну функцію (не сприяють ефективній комунікації) [3]. Було продемонстровано, що психологічна розумність є властивою, до певної межі протилежною алекситимії. Не можна, тим не менш, говорити про те, що це прямо протилежні властивості: алекситимія, на відміну від психологічної розумності, включає в себе також показник складності у вербальному вираженні емоцій.

Усвідомленість є одномоментним, відкритим, безоцінним сприйняттям реальності. На думку деяких авторів важливий момент схожості між змінними усвідомленості та психологічної розумності, полягає в тому, що в обох випадках мова йде про пряме і безоцінкове сприйняття. Основний аспект, що пов'язує емоційний інтелект і психологічну розумність, - здатність відстежувати почуття та емоції.

Взаємозв'язок емоційного інтелекту, самосвідомості та усвідомленості зі складовими психологічної розумності вивчалася в роботі I. Nyklicsek и J. Denollet [цит. за 4]. Були продемонстровані значущі позитивні кореляції шкали зацікавленості (шкали ПР) з рефлексією (як компонентом усвідомленості), особистими самосвідомістю і увагою до почуттів (як компонентом емоційного інтелекту). Шкала доступності внутрішнього досвіду (другий компонент ПР) позитивно корелювала зі шкалами емоційного інтелекту і негативно - з усіма шкалами алекситимії. Це підтверджується результатами досліджень психологічної розумності психологів M. Veitel, E. Ferrer, J. J. Secero, які показали, що рівень усвідомлення та потенціал для зміни вище в осіб з більш високою психологічною розумністю [3].

Психологічна розумність негативно пов'язана з нейротизмом і позитивно - з екстраверсією [4]. Психопатія негативно пов'язана з емоційним інтелектом і шкалами психологічної розумності [3].

Н. R. Conte зі співавторами показали позитивний зв'язок психологічної розумності з такими особистісними характеристиками, як соціальність, наполегливість, автономність, і негативну - з пасивністю, депресивністю і конфліктністю [3].

Люди з високим рівнем психологічної розумності також повідомляють про низьку самооцінку, яка може бути обумовлено підвищеним рівнем самосвідомості або більш реалістична самооцінка. Психологічна розумність пов'язана із соціальною тривожністю, і люди з високим рівнем психологічної розумності більш схильні залишатися спокійними та уважними в надзвичайних ситуаціях [3].

Виявлено, що самоспрямованість і психологічна розумність впливають одна на одну. Особи, які самоспрямовані - особистісно зрілі. У самоспрямованість включена здатність керувати своєю поведінкою, щоб відповідати поточній ситуації, щоб відповідати індивідуально обраним цілям і значенням. Також висловлюють думку про те, що психологічна розумність пов'язана з приростом здатності справлятися і зменшувати рівень особистого дістресу [4].

Був виявлений негативний зв'язок психологічної розумності з прокрастинацією. Психологічна розумність в цьому контексті визначалась як здатність до розуміння поведінки і мислення, поведінки і почуттів. Це відкритість для нових ідей, в той час як прокрастинація відома як ірраціональна тенденція відкладати завдання, поки індивід не відчує дискомфорт. Було доведено, що психологічна розумність значно негативно корелює з рівнем прокрастинації. Що показує, чим вище рівень психологічної розумності, тим нижче рівень прокрастинації. Особи з високою психологічною розумністю цікавляться і розуміють не тільки значення і мотивацію емоцій (афективні аспекти), думки (когнітивні аспекти) і поведінку (мотиваційні аспекти), а й відносини між ними. Це означає, що вони володіють багатьма психологічними сильними сторонами, такими як доступ до своїх почуттів, готовність спробувати зрозуміти себе та інших, переконати себе в обговоренні своїх проблем, а також інтерес до змісту і мотивації своїх власних думок та інших, почуття і поведінку, і здатність до змін.

К. J. Trudeau, R. Reich показали, що психологічна розумність пов'язана з психологічним благополуччям, і те, що студенти психологи мають більш високий рівень психологічної розумності, ніж студенти соціальних наук [3].

К. Owens, T.A. Prout у своєму дослідженні вивчали взаємозв'язки психологічної розумності з тривогою і стилем прихильності. Високий рівень тривожності і стиль прихильності корелюють з низьким рівнем психологічної розумності. Психологічна розумність негативно асоціювалася зі соціальною тривожністю. Можливо, через те, що людина з високою психологічною розумністю менш схильна до ризику виникнення соціальних ситуацій, які можуть викликати стрес у людей з високим рівнем тривоги. Друга можливість полягає в тому, що ті, хто відчуває більш низькі рівні занепокоєння, краще екіпіруються, тому що у них є великі доступні ресурси часу, енергії та думок, щоб оцінити себе і оточуючих. Здатність передбачати і розуміти дії і слова інших людей є ключовим компонентом психологічного мислення. Ті, хто не відчуває занепокоєння, можуть краще вивчити свої почуття і розглянути альтернативні перспективи [3].

A.U. Razvaliaeva, T.V. Kornilova виявили, що емоції і емоційна самооцінка залучені в регулюванні когнітивних стратегій прийняття рішень в умовах

невизначеності. Що свідчить про те, що психологічна розумність впливає на стратегії прийняття рішень в умовах невизначеності [2].

М.А. Shill у своїх дослідженнях виявив, що жінки за шкалою зацікавленості в значенні і мотивації своєї поведінки і інших, мають більш високий рівень психологічної розумності і оцінюють себе вище, ніж чоловіки, але нижче за шкалою користі від обговорення власних проблем з іншими [4]. Передбачається, що люди, зацікавлені в своєму внутрішньому світі, мають бути толерантними до невизначеності, пов'язаної з плином цих внутрішніх психологічних процесів. Крім того, люди, які характеризуються високою психологічною розумністю, мають гарні здібності до інтеграції досвіду, що веде до інсайтів [2].

Можна зазначити, що психологічна розумність це властивість суб'єкта, яка проявляється в здатності усвідомлювати емоції, почуття, поведінку свою та оточуючих, прагнення до розуміння їх причин та готовність і прагнення до змін. Вона є особливим видом особистісного інтелекту.

Список бібліографічних посилань

1. Mayer J. D., Panter A. T., Caruso D. R. Test of Personal Intelligence 1.4 (TOPI 1.4) Manual. 2014 - <http://personalintelligence.info/wp-content/uploads/2014/09/TOPI-1.4-Manual-Distr-Ver-2015-01-23.pdf>

2. McCallum M. Piper W. Psychological mindedness: A contemporary understanding- New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, 1997. - P. 133-167

3. Conte H. Ratto R., Caruso D. R. The Psychological Mindedness Scale: Factor structure and relationship to outcome of psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Research and Practice*. - 1996. - № 5. - P. 250-259.

4. Conte H. The Psychological Mindedness Scale: Factor structure and relationship to outcome of psychotherapy / H. Conte, R. Ratto, D. R. Caruso // *Journal of Psychotherapy Research and Practice*. - 1996. - № 5. - P. 250-259.

Одержано 29.03.2022

УДК 159.922.761:616.89-008.434(075.8)

Юлія Валентинівна РІБЦУН,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу логopedії

Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2672-3704>

ПОДОЛАННЯ ЗАЇКАННЯ У ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

«Вічний мир може бути досягнутий, і потрібно, щоб завжди були люди, які б невпинно декларували цю величну мету. Але покликані проголошувати її тільки ті, хто справами довів, що готовий життя віддати за втілення цієї мети» – цю думку німецького письменника єврейського походження Ліона Фойхтвангера у повній мірі відображає діяльність Збройних Сил України, які постали на захист територіальної цілісності нашої держави, державної незалежності, прав і свобод громадян України.

24 лютого 2022 р., у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, Указом №64/2022 Президента України Володимира Зеленського було введено воєнний стан. «Про введення воєнного стану в Україні» народні депутати затвердили 300 голосами. На засіданні 15 березня Верховна Рада ухвалила Закон про затвердження Указу Президента України №133/2022, згідно з яким строк дії воєнного стану в Україні продовжено до 25 квітня 2022 р.

Як зазначає Генеральний прокурор України Ірина Венедіктова, станом на 10 квітня 2022 р. з початку війни загинуло понад 177 дітей і більше 336 отримали поранення. В новинах ООН у рубриці «Глобальний погляд на Людські долі» було розміщено інтерв'ю з екстреного засідання Ради безпеки. Американський дипломат, представниця США при ООН з 2021 р., посол Лінда Томас-Грінфілд, посилаючись на дані ЮНІСЕФ, повідомляла, що «українські діти були серйозно травмовані насиллям і руйнуваннями. Вони стали свідками стількох подій, що переставали говорити. Фізичні та психологічні рани цієї війни залишаться надовго». Діти різного віку зазнали психологічних травм, що призвело як до повного зникнення мовлення – мутизму, так і до заїкання.

Заїкання – поліморфний розлад мовлення, порушення комунікації у вигляді дискоординації плавності, ритму, виникнення окремих запинань, повторів ряду звуків і складів унаслідок мовленнєвих судом через перенапруження чи стреси. Заїкання більше проявляється в самостійному, значно менше – у відображеному (повторному індивідуальному промовлянні) та спряженому (одночасному спільному промовлянню двома особами вербального матеріалу) мовленні.

При заїканні спостерігається часте неусвідомлене використання так званих хитроців (вивертів), тобто прийомів, що застосовуються з метою досягнення чи уникнення чогось. *Мовленнєві хитроці*, або емболи – одноманітні, багаторазово повторювані упродовж мовлення частини лексем або цілі слова («так-так», «ну», «ось», «як сказати» тощо), короткі словосполучення, які іноді можуть бути асемантичними («пуць», «ень», «кіка»). Такі мовленнєві стереотипії, котрі видозмінюються лише за рахунок мімічних або пантомімічних реакцій, найчастіше вставляються при труднощах у доборі потрібних лексем, перед складними для вимови звуками ([б], [п], [д], [т], [н] тощо) чи словами. *Рухові хитроці*, або супутні рухи – надмірні, часто химерні міміко-жестикulatoryнні рухи, що використовуються при маскуванні запинань. Рухові хитроці можуть бути різноманітними: заплющування очей, роздування крил носа, кивки головою, стискання кулаків, притупування, розкачування.

Найчастіше у дітей фіксуються наступні форми заїкання: а) *клонічне* – характеризується короткочасними повтореннями першого складу чи звуку слова («те-те-телефон»); б) *рецидивуюче* – розлад, який з'являється повторно після тривалого періоду вільного плавного мовлення без запинань; в) *тонічне* – проявляється сильними тривалими скороченнями м'язів і супроводжується раптовими паузами, після яких відбувається ніби вибух повітря із напруженим промовлянням слова («м... машина»); г) *хвилеподібне* – виражається то в посиленні, то в послабленні прояву розладу, але повністю ніколи не зникає. Потрібно пам'ятати, що заїкання знаходить своє вираження не лише в усному мовленні, а й на письмі у вигляді неохайного, дискоординованого почерку із сильним натисканням на

ручку чи олівець, розтягуванням слів за рахунок повторення складів, літер, їх фрагментів.

В умовах воєнного стану постійно наявні безпосередня загроза життю та здоров'ю людей, можлива втрата близьких, фізичні травми. Незважаючи на те, що стійкість і вміння долати труднощі закладені у наших генах, в умовах війни фактори стресу можуть призвести до непоправних втрат у психіці людини. Особливо це стосується дітей із вразливою центральною нервовою системою, яка характерна для заїкання. Щоденні незначні стреси у зазначеної категорії дітей посилюються хронічними травмуючими стресами війни.

Переважає більшість дорослих досить швидко пристосовується до нової ситуації (бомбосховища, переїзду тощо), їх крайній ступінь страху скороминучий. На відміну від дорослих, у дітей із заїканням, внаслідок порушеної нейропластичності, кожен новий вибух чи канонада, чергове місце перебування щоразу створює нову реальність, до якої дитина не в змозі адаптуватись. Дитина із заїканням може бути пасивною та мовчазною і водночас піддаватись сильним емоціям, вона має значні проблеми зі сном, який досить часто супроводжується енурезом, втрачає орієнтацію в часі та просторі, регресує, навіть до втрати вже сформованих навичок, паралізується страхом, що, своєю чергою, ще більше погіршує стан її мовлення.

У травматичній пам'яті дітей із заїканням у 80-90% фіксуються картинки, у 10-20% – слова та звуки, у 5-10% – запахи та тактильні відчуття, при цьому щоразу дитина лякається незнайомих звуків, запахів чи зорових образів, що викликають негативні асоціації, знову і знову розповідає про пережиту травматичну подію, неусвідомлено багаторазово поступається в дидактичних чи малорухливих іграх, таким чином демонструючи свою слабкість і неспроможність. У дитини із заїканням спостерігаються тривожна поведінка, дратівливість, простежується поведінковий спектр від депресії до агресії. Таку дитину переслідують постійні передчуття розлуки з рідними, страх перед незнайомими людьми, фіксуються соматичні скарги, які не мають органічної природи; у геометричній прогресії збільшується проблема комунікації як з дорослими, так і з однолітками (М. Боро, Г. Олійник, І. Пінчук, Ю. Рібцун, І. Франкова, А. Щолокова, Р. Юрова, Arieh Y. Shalev, Kerry J. Ressler та ін.) [1].

Відразу після травматичних подій дитині із заїканням потрібно надати, за можливості, фахову психологічну допомогу, проконсультувати у невролога та логопеда, адже марно перші кілька годин і перші дні мають назву «золотий час», або «вікно можливостей». Саме цей період має вирішальне значення, коли можна запобігти виникненню подальшого загострення. Тільки-но заїкання з'явилося, вводять «режим мовчання» – спілкування пошепки зводить нанівець виникле нервово-перезбудження і нормалізує стан мовлення. Репродуктивне відображення мовлення, виконання нескладних логоритмічних вправ, уникнення психоемоційного напруження та інформаційного навантаження сприятиме виходу з гострої фази заїкання [2].

Якщо доступ до фахівців обмежений, батьки можуть самостійно виконувати з дитиною із заїканням нейропсихологічні вправи, спрямовані на розвиток функціональних блоків мозку (О. Лурія) та компенсацію мовленнєвих порушень.

Упродовж перших трьох днів доцільно виконувати вправи: а) на стабілізацію та активізацію психоемоційного стану; б) дихальні та окорухові, масажу і самома-сажу для регуляції тону; розтяжки (профілактика «заморожування травмою»); в) на стимулювання енергопостачання психомоторики та мовлення (розгальмо-вування); г) на пригадування своїх базових потреб («я хочу»). Все це забезпечує перший функціональний блок головного мозку (стовбур мозку та підкіркові структури), який формується ще внутрішньоутробно та повною мірою дозріває переважно до трирічного віку.

Упродовж місяця після травматизації доцільно проводити дитині із заїкан-ням психологічний стрес-менеджмент і надалі працювати з нею над розвитком другого функціонального блоку головного мозку, який забезпечує прийом, пере-робку, зберігання та відтворення інформації. Цей блок фізіологічно формується у віці від 3 до 7 років і цілеспрямована робота з його активізації додаватиме дитині впевненості у власних силах, у т. ч. і з подолання мовленнєвого порушення («я можу»). Тут стануть у нагоді вправи: а) з розвитку слухових функцій та операцій, фонематичних процесів; б) на взаємозв'язок аналізаторних систем; в) на різні види гнозису (зоровий, слуховий, тактильний, соматогнозис); г) з удосконалення просторових уявлень; д) мовлення.

Через місяць після переживання стресу внаслідок воєнних дій дитині із заї-канням рекомендована травмоцентрована терапія та активізація третього функ-ціонального блоку мозку шляхом повернення (вироблення) часового поперед-нього (плануючого), поточного (операційного), кінцевого (підсумкового), прос-торового зорового, слухового, тактильного і кінестетичного контролю. Фізіоло-гічно цей блок мозку формується з 8 до 18 (20) років і забезпечує планомірне роз-гортання активної свідомої психічної діяльності. Вправи цього блоку, ігри з правилами допоможуть дитині із заїканням поступово нормалізувати стан корот-кочасної пам'яті (утримання та виконання інструкцій, програми дій), відновити довільну увагу, повернути відповідальність за свої вчинки та слова, змогу про-гнозувати, організувати, активізувати, регулювати та оцінювати результати своєї діяльності («я повинен»), у т. ч. й мовленнєвої («я впевнений»).

Сподіваємось, що вчасно використані соціальні, психологічні та освітні чинники впливу спільно з роботою команди фахівців і батьків допоможуть дітям із заїканням опанувати правильним плавним мовленням і назавжди забути про жахіття війни. Щоб такий вплив був максимально дієвим, 9 квітня 2022 р. Мініс-терство соціальної політики України та Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні уклали Меморандум про співпрацю щодо забезпечення за-хисту прав дітей, які постраждали через війну.

Список бібліографічних посилань

1. Рібцун Ю. В. Психолого-педагогічний супровід дітей із заїканням // Пе-дагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Т. 2. Вип. 79. Запоріжжя : КПУ, 2021. С. 72-76.

2. Юрова Р. А., Вітер Т. Г., Казьміна А. І., Щолокова А. В. Методичний по-сібник із подолання заїкання (для логопедів, учителів, батьків, осіб, які мають за-їкання) : навч. видання. К. : Центр патології мовлення, 2007

Одержано 10.04.2022

UDC 378.091.12;159.9-051; 378:37.014.3:339.138

Daria SUPRUN,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor of the department of Special Psychology and Medicine,

Faculty of Special and Inclusive Education

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4725-094X>

PROFESSIONAL MOTIVATION TO PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN IN THE WARTIME

Our life was divided into «before the war» and «during the war». Time has stopped. There is no understanding that it is already spring, March. The main feeling of this war is chaos and an absolute misunderstanding what and for what is happening. Because the war seemed absolutely unreal, it seemed absolutely impossible and so absurd, ridiculous that everything that happened on it just caused a feeling of some kind of unreality – you don't believe that this is actually happening in the 21st century

A separate question is children. The contrast between childish joy and war is striking. This is what holds, what inspires hope for a bright and peaceful future, even against the background of uncontrollable anxiety for the safety of their lives.

New standards of support requires a new orientation purposes, principles, content, methods, evaluation obtained knowledge according to defined educational qualification characteristics of specialists, skills to solve typical problems and their application in practice. Thus, the interpenetration of knowledge of methods and theories and their practical application becomes so important. Therefore there is a necessity of forming a new generation of psychologists that can provide expert help for children in wartime.

Intensification of different processes in conditions of war in Ukraine actualizes the problems of specialists' motivation directly involved in the organization and providing the effective functioning of the inclusive support environment. At the same time, as practice shows, we have the need to determine the degree of future specialists' training aimed to work with children in the conditions of war, according to professional and motivational component [4, c. 29]. So, this concept requires a new orientation purposes, principles, content, methods, evaluation obtained knowledge according to defined educational qualification characteristics of specialists, skills to solve typical problems and their application in practice in wartime.

In government documents on national education policy defined priority content ideas of personality education: the ideas of freedom, equality, national and personal dignity; formation of hard work, mutual aid and self-discipline; attitude to life and the lives of others as the highest value. Scientists of the National Pedagogical Dragomanov University gained considerable experience with practical implementation in students' and listeners' educational process of the theoretical foundations of various education areas [3, c. 59].

Content tasks of education are defined with humanistic position in the «Convention on the Rights of the Child» and «Declaration of Human Rights». Article

29 of that Convention stated that the education of the child shall above all be directed to: development of the personality, talents, mental and physical abilities in full volume; development respect for human rights and fundamental freedoms and the principles enshrined in the UN Charter; development respect for parents, cultural identity, language and national values of the country in which the child is living, the country of origin and for civilizations different from own; preparation of the child for responsible life in a modern society in the spirit of understanding, peace, patience; development of respect for nature.

Expansion of international relations and integration into the European community, the need to find constructive ideas to solve problems of optimization and intensification of professional competencies in wartime – the objective reality. Considering the internationalization of education as an aspect of the global space of higher education, it is necessary to outline the European choice to help in our research: educational values at the global and national levels. Currently we have the opportunity to provide research cooperation between the Faculty of Special and Inclusive Education of National Pedagogical Dragomanov University and relevant faculties of European countries: Sapienza University, Rome, Masaryk University, Brno and Tomas Bata University, Zlin, Czech Republic, The John Paul II Catholic University, Lublin, Poland etc. It should be noted that the integration of universities into global war processes contributes to the renewal of scientific, educational, personal and organizational potential of the Free Economic Zone at the individual, institutional and system levels. Therefore, we now have the opportunity to implement and increase the innovative experience of the European standard, which should be carried out in a rational combination with the innovative experience of Ukrainian scientists-organizers of higher education in the field of modern education in social cohesion, social support in wartime.

Thus, the effective means of forming the key special education specialist's competences are pedagogical technologies that are considered as a combination of teaching methods through the prism of relevant features of educational results, their effectiveness in determining the quality of mentioned support in wartime.

In conditions of a system of social changes and spiritual values, the economic crisis in the country quality education specialists' training becomes of paramount importance, because psychological doctrine that provides stability, prudence becomes imperative in time of war in all aspects of civilized society.

Reasonable and methodologically justified is professionally directed psychological support of children in the wartime, the ultimate goal of which corresponds to outlined concepts (objectivity activities), stimulates appropriate measures needs to obtain knowledge (motivation activity), leads to accordance training activities for personal use (purposeful activity) and also promotes the comprehension of the actual necessity of professional support (awareness activities) [5, c. 92].

So, our life was really divided into «before the war» and «during the war». But we are strong, we will stand. We must do with even greater force what we do well in peacetime, do our business, do our work, promote the ideas of rational, positive, common sense for the development of a society where is no place for war.

Therefore there is a necessity of forming a new generation of Specialists that can provide expert help by implementing and increasing the innovative experience. We must do with even greater force what we do well in peacetime, do our business, do our work, promote the ideas of rational, positive, common sense for the development of a society where is no place for war.

References

1. Suprun, D. (2017). *Profesiina pidgotovka psychologiv v galuzi specialnoi osvity (monographia)*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Dragomanova. 459p.
2. Suprun, D. (2019). *Modernizatsiia zmistu profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity (monohrafiia)*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 440p.
3. Suprun, D. (2018). *Teoriia ta praktyka profesiinoi pidhotovky psykholohiv v haluzi spetsialnoi osvity. (dys.dok. ped. nauk)*. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv.
4. Suprun, D. (2018). Academic mobility perspective in the context of professional internationalization in the field of special education DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.40.13Kyiv. http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34962/Sheremet_83-89.pdf?sequence=1
5. Suprun, D. (2019). The Future Psychologists' Motivation to Work in the System of Inclusive Education *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)* ISSN: 2277-3878, Volume-8 Issue-4S, November 2019 <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v8i4S/D10081184S19.pdf>
6. Suprun, D. (2021) *Psychology of Management*: Kyiv.:NPDU, 345p.

Received 22.03.2022

УДК 159.9

Богдан Миколайович ТКАЧ,

доктор психологічних наук,

Київський інститут інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ТЕРАПІЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) з початку війни росії проти України є надзвичайно актуальною проблемою. Застосування напрацювань іноземних колег психологів у в'єтнамській, афганській та іракській війнах виявилися непридатними для нас. Оскільки бути загарбником, навіть з добре «вмитим мозком» пропагандою, і захисником на своїй землі різняться мотиваційним компонентом. Тому довелося вивчати самостійно і переглядати умоглядні теорії адаптації до стресу. Крім того класичні підходи психотерапії, які розроблялися у минулому столітті, є дуже розгорнутими у часі і з низькою ефективністю щодо рецидивів ПТСР.

Працюючи волонтером з воїнами АТО та тимчасово переміщеними (біженці) людьми у яких був ПТСР під час клінічного інтерв'ю було помічено наявність

знечасовленої мови. Як ви знаєте зчасовлена мова для вказування подій з минулого, теперішнього та майбутнього використовує часи. Тоді як знечасовлена мова для цього застосовує прийменники (до, після, перед) із застосуванням теперішнього часу. Оскільки нейропсихологічна діагностика є розмірковуючим дослідженням, то було приділено велику увагу вивченню сприйняття часу, розуміння абстракції часу та орієнтації в часовому континуумі. Було встановлено, що у осіб є порушення нейропсихологічного фактору часового градієнту. Це поняття існує у клінічній нейропсихології і класифікація (структура) пам'яті людини у нейропсихології опирається на клінічні факти, а не на філософську традицію феноменологічної класифікації. Тому академічними психологами цей момент функціонування психіки є поза увагою. На моє переконання із власного досвіду є мінімум три часових градієнти, але цю наукову гіпотезу, якщо колись буде фінансування української науки, треба обов'язково перепроверити трактографією з селективним блокуванням міжпівкульних комісур.

Інформація у мозку переміщається із низу у верх, із правої півкулі у ліву, із заду до переду, з верху в низ. Комплексне нейропсихологічне дослідження вказувало, що це проблема саме з функціонуванням гіпокампу: пропускну його спроможністю. Наші дані виявилися комплементарними з даними про те, що у злочинців добре функціонує гіпокамп (Filley, 2001). Тобто атарактивна мотивація притаманна особам із зниженою функцією гіпокампа, а гедоністична – нормальною та підвищеною його функцією.

По суті ми виявили нейропсихотерапевтичну ціль, і завданням було покращити пропускну спроможність гіпокампа. Тобто як обмеженим нейронним ресурсом опрацювати психотравмівну подію, оскільки формування більшої кількості нейронних зв'язків між півкулями поки що технічно є неможливим. Тому ми вирішили використати власні напрацювання з нейропесоналогії та Луріївський підхід кваліфікації симптомів.

Кожна людина має неповторні нейропсихологічні особливості і у повсякденному житті, навіть самі можемо не здогадуватися, які наші нейропсихологічні фактори є добре розвиненими, а які є ослабленими. Війна, пандемія стають середовищем, у якому нейропсихологічні особливості проявляються.

До первинного симптомокомплексу, який є нейроперсоналогічним, відносяться вісім синдромологічних ядер (нейропсихологічні профілі) пов'язаних з функціональним підсиленням чи ослабленням орбіто-фронтальної частини префронтальної кори мозку; дорсолатеральної частини префронтальної кори мозку; вентромедіальної частини префронтальної кори мозку; передньої цингулярної кори мозку.

Функціональне підсилення дорсолатеральної частини префронтальної кори мозку проявляється незалежністю, творчістю, високим інтелектом, естетичною вишуканістю, вмінням самостійно створювати модель світу. Функціональне ослаблення цієї ділянки мозку проявляється покірністю, безпорадністю, довірливістю і бесталанністю.

Функціональне підсилення орбіто-фронтальної частини префронтальної кори мозку проявляється самоорганізацією, виваженістю, високим інтелектом і дієвістю. Функціональне ослаблення цієї ділянки мозку проявляється неухважністю, надмірною активністю, недалекістю і гедоністичністю.

Функціональне підсилення вентромедіальної частини префронтальної кори мозку проявляється співчутливістю, прямолінійністю, інтелектуальністю і альтруїзмом. Функціональне ослаблення цієї ділянки мозку проявляється прагматизмом, безсовісністю, аморальністю і високим інтелектом.

Функціональне підсилення передньої цингулярної кори мозку проявляється високою прогностичною здатністю і самоконтролем. Функціональне ослаблення цієї ділянки мозку проявляється примітивністю, консерватизмом і догматизмом.

У практичній діяльності зустрічаються переважно комбінації симптоматичних ядер.

До вторинного симптомокомплексу відносяться прояви поведінки спричинені перебуванням під впливом наївного реалізму, домінуванням евристичного мислення і невміння користуватися експертним мисленням у повсякденному житті; низькою комунікативною компетентністю; дезадаптацією. Власне вторинний симптомокомплекс це порушення, які виникли внаслідок наявності первинного симптомокомплексу, а саме нейроперсонологічної особливості поведінки у стресовій ситуації та цілим каскадом проявів через «системні помилки».

За найсвіжішими даними Луньова В. та Гудніка Л. (2022) реакція на стрес залежить саме від нейроперсонологічних особливостей людини і її статусу у суспільстві, зокрема конструктивні стратегії копінгу «змінити ситуації на власну користь» характерні для осіб з функціональним підсиленням всіх ділянок мозку, а також з функціональним ослабленням вентро-медіальної частини префронтальної кори мозку. Тоді як конструктивні стратегії копінгу «самозміни» характерні для осіб з функціональним підсиленням всіх ділянок мозку. Деструктивні стратегії копінгу характерні для осіб з функціональним ослабленням всіх ділянок мозку, окрім ослаблення вентромедіальної частини префронтальної кори мозку. Для багатих людей характерним є конструктивні стратегії копінгу «зміни ситуації на власну користь», для середнього класу – «самозміна», для бідних – деструктивні.

Крім того рівень загальної активності мозку визначає тенденцію у реакції на стресові події. Особи із зниженим рівнем активності мозку шукають психостимулювальну, особи із підвищеною – заспокійливу діяльність/речовину.

До третинного симптомокомплексу відноситься негативна компенсаторною перебудова за принципами патологічного гомеостазу і фіксовані патерни поведінки. Це явище можна розглядати як норму у стресових ситуаціях, зокрема у бойовій обстановці, але не в умовах мирного життя це явний розлад. Відбувається міцне формування зв'язків між лімбічною системою (емоції) та веретеноподібною закруткою (психотравмівні образи).

Вищесказане дає змогу правильно кваліфікувати симптоматику ПТСР і особливості її прояву в залежності від нейроперсонологічних особливостей людини.

Терапія починається з роботи з третинними, а потім з вторинними симптомокомплексами. На кожному етапі застосовується нейромоніторинг для виявлення ресурсних моментів, які спричиняють зсув активності з правої півкулі у ліву.

Категорично заборонено посилювати (переведення у довготривалу пам'ять) психотравмивних подій. Цю помилку найчастіше роблять класичні психологи. Натомість підсилити нейропсихологічний фактор часового градієнту.

У момент покращення має бути особлива увага до людини, якщо в неї зникають прояви супутньої депресії. Оскільки в цей момент зростає найбільший ризик суїциду. Цю помилку найчастіше роблять св'ященники, які надають, так звану, психологічну допомогу разом з релігійно-містичними послугами.

До кожної людини застосовувати персоналізований підхід, а саме враховувати її нейроперсоналогічні особливості. Також обов'язково брати до уваги позамозкові та загально мозкові нейропсихологічні фактори. Для цього потрібні високопрофесійні терапевт і невролог.

Останнім етапом є робота з первинним симптомокомплексом методом заміщення ослаблених нейропсихологічних факторів наявними та суміжними. У ідеальній ситуації здійснити підсилення ослаблених нейропсихологічних факторів.

Терапія триває 45 днів. У перші два дні завдання полягає у руйнації патологічного гомеостазу. Наступні дні терапія зводиться до нейромоніторингу, або дистанційного супроводу. Тривалість терапії прив'язана до поступового зниження синтезу $\Delta F\text{osB}$, який утримує патологічну нейронну мережу, що спричиняє появу симптоматики ПТСР.

Отже беручи до уваги велику кількість осіб з ПТСР, які потребують невідкладної психологічної допомоги необхідно впроваджувати сучасні високоефективні методи нейропсихологічної терапії, яка ґрунтується на розумінні нейропсихологічних механізмів даного розладу.

Одержано 14.04.2022

УДК 378

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2308-1977>;

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-3178>

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Війна, яку переживає українське суспільство з 24 лютого 2022 року, порушує економічний і соціальний розвиток держави і спричиняє катастрофічний негативний вплив на життя та здоров'я громадян. Наслідки війни завдають тривалої фізичної та психологічної шкоди дорослим і дітям.

Статистика Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) свідчить, що через збройні конфлікти в світі близько 10 % людей, які пережили означені події,

матимуть у подальшому серйозні проблеми із психічним здоров'ям, ще у 10% людей спостерігатимуться поведінкові зміни, які заважатимуть раціональному й ефективному функціонуванню у соціумі.

Встановлено, що найпоширенішими негативними психічними проявами є тривога, депресія, та психосоматичні проблеми (безсоння, різноманітні болі в області живота та спини) [1].

Розглянемо закордонний огляд наслідків травмуючих подій військових конфліктів на психічне здоров'я людей.

Результати досліджень наслідків громадянської війни у Камбоджі в 1960-х роках у біженців, проведені через десять років після подій, свідчать про наявність у них високого рівня психіатричної симптоматики. Встановлено, що, не зважаючи на належний доступ до отримання якісних медичних послуг, понад 80 % опитаних відчували депресію та мали низку психосоматичних проявів [2].

Вчені Г. Вагнер, П. Глік, У. Хаммаш та ін. проводили дослідження у Палестині серед молодих людей, які пережили війну на Близькому Сході. Було встановлено, що найбільш поширеними наслідками військового конфлікту та впливу насильства (прямого і непрямого) на психічне здоров'я постраждалих були підвищені симптоми тривоги та депресії. Констатовано, що молоді жінки проявляли меншу схильність до насильства, ніж чоловіки, але жінки частіше, ніж чоловіки, розповідали про підвищені симптоми тривоги, депресії та дистресу. Вчені виявили, що у них фаталістичне ставлення до власного життя, песимізм по відношенню до свого майбутнього найчастіше пов'язані з підвищеними симптомами депресії та дистресу, особливо серед чоловіків [3].

Результати дослідження здоров'я палестинських дітей свідчать, що серед опитаних 2601 учнів сьомих-дев'ятих класів, у 25,9 % осіб визначено наявність суїцидальних думок або планування самогубства за 12 місяців до опитування. Суїцидальні наміри у цих дітей були вищими, у порівнянні з рівнем суїцидальних думок у підлітків у будь-якій з інших країн GSHS регіону Східного Середземномор'я. Також встановлено, що хлопчики-підлітки мали значно вищий рівень суїцидальних думок, ніж дівчатка. *Це свідчить про необхідність покращення їх доступу до отримання психологічної допомоги задля підтримання належного рівня психічного здоров'я* [4].

У ізраїльських дітей також мають місце негативні наслідки постійних військових конфліктів для психічного здоров'я. Результати дослідження доктора Рут Пат Хоренчик Ізраїльського центру лікування психотравми в Меморіальній лікарні Герцога свідчать, що у дітей, які проживають у місті Сдерот, показники симптомів посттравматичного стресового розладу є у три-чотири рази вищими, ніж у інших дітей країни [5].

Тривале одинадцятирічне дослідження, яке провели вчені Х. Контесс, С. Пауелл, А. Сольдо та інші серед боснійців, які пережили війну і мешкають у постконфліктному регіоні. За результатами аналізу значень показників загального психічного здоров'я досліджуваних констатовано, що у осіб, які залишилися у зоні бойових дій з часом рівень прояву психологічних симптомів знизився, у колишніх внутрішньо переміщених осіб – зберігся, а у колишніх біженців спостерігалось зростання вказаного рівня. Вчені пояснюють одержані результати щодо

рівня показників психічного здоров'я впливом травматичних подій війни, а також збільшенням наявності психологічних стресових чинників після її закінчення. У такий спосіб вони показали, що травматичні події війни та переміщення самих людей мають негативні і довготривалі наслідки для їх психічного здоров'я, а вплив післявоєнних стресових чинників може їх підсилювати [6].

Висновок. Отже, проведений огляд закордонних досліджень щодо впливу наслідків війни на психічне здоров'я людини свідчить про негативний довготривалий вплив на особистість. Показано, що у жертв війни найчастіше проявляються симптоми депресії та тривоги, психосоматики, постратматичного стресового розладу, спостерігаються схильність до насильства, а у підлітків діагностуються суїцидальні думки і наміри.

У зв'язку з цим фахівці, які досліджують психологічне здоров'я, вказують на доцільність цілеспрямованих, негайних та ефективних втручань спеціаліста-психолога одразу після травми або кризи з метою зменшення гострих стресових реакцій, на обов'язкове проведення терапевтичних і профілактичних заходів, наполягають на посиленні соціальної підтримки з метою повернення до нормального функціонування людей, котрі зазнали травматичного впливу, а також з метою зниження ризику появи симптомів постратматичного стресового розладу в майбутньому.

Список бібліографічних посилань

1. World health report 2001 - Mental health : new understanding, new hope (2001) Geneva: Switzerland : World Health Organization.
2. World health report 2001 - Mental health : new understanding, new hope (2001) Geneva: Switzerland : World Health Organization.
3. Massad, S.G., Shaheen, M., Karam, R. et al. (2016) Substance use among Palestinian youth in the West Bank, Palestine: a qualitative investigation. BMC Public Health. 16, 800. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3472-4>.
4. Itani Taha, Kathryn H. Jacobsen, A. Kraemer (2017) Suicidal ideation and planning among Palestinian middle school students living in Gaza Strip, West Bank, and United Nations Relief and Works Agency (UNRWA) camps. International Journal of Pediatrics and Adolescent Medicine. Vol. 4, Is. 2. P. 54 - 60. <https://doi.org/10.1016/j.ijpam.2017.03.003>
5. Zoya Wazir Contributor (2021) In Gaza, Childhoods Lost to the Trauma of War Israel's May siege leaves the majority of children in Gaza with deep emotional scars, a new study shows. U.S.News. By Aug. 5. Вилучено з: <https://www.usnews.com/news/best-countries/articles/2021-08-05/palestinianchildren-face-constant-and-unique-trauma-in-gaza-experts-say>
6. Comtesse, H., Powell, S., Soldo, A. et al. (2019) Long-term psychological distress of Bosnian war survivors : an 11-year follow-up of former displaced persons, returnees, and stayers. Comtesse et al. BMC Psychiatry. 19:1. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1996-0>

Одержано 27.03.2022

УДК 159.364.2

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна проходить не лише по лінії фронту. Війна вже всередині кожного: на лінії фронту вона фізична, поза ним - вона психологічна. Багато хто втопився і, можливо, навіть втратив ресурс. Так що потрібно знати, як знайти сили і де черпати цей ресурс.

На думку В. Розенберг ресурсами є внутрішні сили, які необхідні для конструктивного додання кризи життя, це ініціативність, відповідальність, прагнення до сенсу. С. Хобфол називає ресурсами те, що є цінним для людини та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій. Він поділяє їх на зовнішні – соціальні та внутрішні – “душевні” (психологічні). Втрата зовнішніх та/або внутрішніх ресурсів переживається людиною як суб’єктивне неблагополуччя і стан психологічного стресу, вважає К. Макпаден. Є. Рязанцева доводить, що внутрішнім екзистенційним ресурсом, який допомагає людині некризово долати складні життєві ситуації, є віра. І. Рибкін виокремив рівні психологічних ресурсів особистості: вищий рівень, який характеризують самооцінка, самоактуалізація, ідентичність життєвий сенс, та базовий рівень – емоційна врівноваженість, впевненість та лідерство, автономність, відповідальність, цілеспрямованість, адаптивність та психологічна гнучкість. На погляд Л. Завалкевич, ресурсність є показником мотивації “можливостей” [1, с. 312].

Оцінка війни як гуманітарної катастрофи не надає можливості зрозуміти, як адаптується до війни особистість. При цьому сучасні напрямки психологічної науки, такі як психологія життєстійкості та психологія екстремальних ситуацій, орієнтують нас не лише на опис важких, екстремальних та надзвичайних ситуацій, а й вказують на шляхи здорового виходу особи з них.

О. Штепа вважає, що саморозвиток, особистісний потенціал та компетентність є складовими психологічного ресурсу особистості. Саморозвиток дослідниця визначила як прагнення людини сформувати у себе певні властивості, за наявності яких, на її думку, вона зможе більш повно розкрити свій потенціал. Психологічні можливості розкриваються у здатності людини мати або бути, а їхнє реалізування зумовлює автентичність буття особистості. Компетентність – це здатність особистості успішно розв’язувати проблемні ситуації, що зумовлене її здібностями, інтересом до діяльності та вмінням ефективно взаємодіяти з іншими. Компонентами психологічного ресурсу особистості є такі: впевненість у собі, доброта до людей, допомога іншим, успіх, любов, творчість, віра у добро, прагнення до мудрості, робота над собою, самореалізування у професії, відповідальність. Психологічними ресурсами особистості є індивідуальні екзистенційні можливості людини, що виявляються у її прагненні до самовизначення. Відповідно психологічна ресурсність особистості – це здатність людини актуалізувати власні психологічні

ресурси з метою саморозвитку, саморозкриття у взаєминах та надання підтримки іншим. Саме у психологічній ресурсності розкривається автентичність особистості. Психологічна ресурсність особистості виявляється у її здатності саморозвиватися, умінні бути компетентною у життєвих та професійних питаннях, автономною у прийнятті рішень, самодостатності у долатні складних життєвих ситуацій, умінні підтримувати та надихати інших, умінні бути творчою та досягати успіху. Характеристиками психологічної ресурсності є знання людиною власних психологічних ресурсів, уміння оновлювати та використовувати свої психологічні ресурси, які зумовлюють цілісність та просоціальність особистості [2, с. 342; 1, с. 313].

Збереження ресурсів та цілісності особистості забезпечується шляхом підтримання проактивної соціальної поведінки. Насамперед це високий рівень активності. Необхідно спробувати знайти для себе діяльність, яка сприятиме активній позиції в ситуації, що склалася. Спроба виконувати дії, які дозволять відчувати себе корисним відповідно до умов, у яких особа опинилась. Обов'язково треба приділити увагу плануванню на найближчі два-три дні. Це допоможе свідомості людини мати віру в майбутнє і виявляти активність у стані "тут і зараз". Підкріплення віри також додає позитивного погляду на наявну ситуацію та на майбутнє. У перевірених джерелах необхідно вивчати здібності та успіхи армії, яка виборює перемогу країни. Дуже важливою є підтримка. Не тільки надання допомоги іншим, але й дозвіл іншим підтримувати вас та допомагати вам. Спроби візуалізації майбутнього. Намагання малювати у своїй уяві нариси мирного майбутнього, які могли б допомогти особистості і надати ресурс та надію.

Своєю чергою включення особистості в повсякденне життя сприяє прояву нею опановуючої поведінки, яка являє собою особливу форму реалізації активності особистості, в якій проявляються її загальні, специфічні та індивідуальні характеристики у взаємодії із важкими життєвими ситуаціями.

Основні відмінні риси проактивної опановуючої поведінки полягають у тому, що вона інтегрує планування та превентивні стратегії з проактивною саморегуляцією досягнення цілей; пов'язує проактивне досягнення цілей з ідентифікацією та використанням соціальних ресурсів; використовує проактивне подолання для саморегуляції у процесі досягнення цілей [3, с. 37].

Психологічні ресурси особистості допомагають людині бути здатною до актуалізації власних можливостей з метою саморозкриття у взаєминах, надання підтримки іншим, побудові планів, подолання кризових та стресових обставин, зокрема в умовах війни. Такий підхід допомагає особистості через цілепокладання досягти позитивного результату у процесі подолання складних ситуацій та збереження фізичного та психічного здоров'я.

Список бібліографічних посилань

1. Штепа О. С. Особливості психологічної ресурсності осіб зрілого віку. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки*. Львів, 2012. - Вип. 15. - С. 310-317.

2. Штепа О. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості. *Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Київ, 2011. Т. 11. Вип. 4. Ч. 2. С. 335–361.

3. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*, 2018, 40: 33-49.

Одержано 28.03.2022

УДК 343.94

Анна Олександрівна ХУДАВЕРДОВА,

аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3047-3154>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ І ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Проблема девіантної поведінки при веденні бойових дій трактується неоднозначно, вона складна для психологічного та правового аналізу та часто викликає багато запитань як предмет психологічного аналізу. Це обумовлено безліччю причин, у більшості – певними ідеологічними догмами та стереотипами. Протягом багатьох років стверджувалося, що у солдат у переважній більшості не виявляються грубі психологічні відхилення у поведінці на війні. А якщо вони і мають місце, тільки як винятки і, отже, не є актуальними для наукових досліджень.

Однак постановка питання про психологічні відхилення на війні актуальна, оскільки девіантні вчинки безпосередньо впливають на життя військовослужбовців, і зрештою, на успіх бойових операцій. Такі відхилення мають пригнічуючий, розкладаючий вплив на учасників бойових дій, руйнують психічне здоров'я, дезорганізують їх взаємодія у військових колективах.

Як відомо, під девіантним поведінкою в психології прийнято розуміти систему вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятим у даному суспільстві соціальним нормам (правовим, моральним) або нормам психічного здоров'я; проявляються у вигляді неадаптивності, незбалансованості психічних процесів, ухилення від контролю за власною поведінкою.

В одну з класифікацій видів девіантної поведінки включаються девіації, пов'язані з агресивними проявами особистості і спрямовані на вирішення тих чи інших особистісних проблем за допомогою насильства над місцевим населенням, вбивства неугодних товариша по службі та командирів та ін.

В умовах війни така девіантна поведінка, як мародерство, насильство, дезертирство досить поширена. Наприклад, мародерство – незаконне привласнення чужого майна в атмосфері безкарності в період катастроф або бойових дій; насильство по відношенню до місцевого населення – будь-яка дія по відношенню до особистості або групи осіб, що відбувається проти й всупереч їх волі. Психологічним виправданням таких дій зазвичай є почуття помсти. Мотивація до «знищення особового складу противника» з легкістю переноситься на місцеве населення. Імовірність таких ексцесів у локальних війнах значно зростає. Зворотний бік медалі – вбивство військовослужбовців цивільними особами [2].

Жорстоке відношення до населення, особливо нелояльного щодо діючих військ, є питанням вкрай складним для моральної оцінки. Якщо використовувати

критерії мирного часу, то, безумовно, неактуальну, не викликану конкретними діями мирного населення, жорстокість слід віднести до девіантної поведінки. Однак змінена система цінностей та моральних критеріїв, що формується в учасників війни, ніби виводить агресію до нелояльного населення з переліку девіацій. Особливо це для випадків, коли населення веде активну партизанську, диверсійну боротьбу, здійснює терористичні акти проти військ. Як правило, вдень бойовики є мирними жителями, а вночі — диверсантами, терористами, партизанами, підпільниками.

Жорстокі розправи над населенням, що так чи інакше сприяє ворогу, мали місце в усі історичні часи. Раніше переможці страчували всіх осіб чоловічої статі старше десяти років, а тих, що залишалися живими, тобто жінок і дітей, продавали в рабство. Аналізуючи причини жорстокості по відношенню до мирного населення на війні, Л. А. Кітаєв-Смик зазначає, що однією з основних причин цього є ірреальність, невловимість образу противника. Він стверджує, що «страх під прицілом снайпера створює психічне усунення, перенесення образу ворога з неусвідомлюваного снайпера на реальні несприятливі чинники. Проти них мимоволі вихлюпується дратівливість, агресивність, злість» [3].

Нерідко як об'єкт такої агресії виступає той, хто найбільше асоціюється з образом невидимого супротивника. У цьому значну роль грають ситуативні чинники. Наприклад, якщо перед бойовим рейдом чи «зачисткою» мав місце випадок взяття у полон снайпера-жінки, від рук якої загинули кілька військовослужбовців, то агресія мимоволі орієнтується на жіноче населення. І в цій «адресації» вирішальну роль відіграють фактори несвідомого характеру.

Безумовно, важливу роль у формуванні жорстокого ставлення до населення має і загальна жорстокість людей на війні.

У психологічній етіології агресивної поведінки стосовно місцевого населення можуть лежати деякі акцентуації характеру. Особи, що відрізняються епілептоїдною або гіпертимною акцентуаціями, більш схильні демонструвати в бойовій обстановці вибухи афектів злості, гніву, агресії. При цьому приводом для таких проявів можуть стати навіть незначні події. Особливістю даного типу реакцій є те, що вони часто супроводжуються використанням зброї, що надає їм особливо брутального характеру і часто призводить до тяжких наслідків.

Війна завжди жорстока та кривава. Ідея про те, що сучасна зброя може бути використана з хірургічною точністю для ведення війни, в якій майже не вбивають мирних жителів та знищують лише військові об'єкти, є абсурдною. Принаймні історія жодної такої війни не знає.

У власному сприйнятті військових, вони стріляють не в людину, а в нелюдів, як це вселяє їм пропагандистська машина. До того ж для бійців - а в танку завжди є кілька військових - це, за словами вченого, частково забава: цілитися і точно потрапляти.

Мародерство на війні – хижацьке насильство. На тлі вищезгаданих діянь - незначний злочин, але він також показує, що мораль, закон, справедливість та правила, схоже, у війні не діють.

Професор клінічної психології Томас Ельберт називає таке насильство хижацьким. Як ще один стимул для пограбувань він називає мисливський інстинкт. Навіть не обов'язково заради видобутку, але заради полювання як такого.

Нерідко девіації на війні є результатом прояву збоченої групової психології, неповноцінних колективних традицій, які можуть складатися навіть у елітних військових частинах. Так, у колективній психології може взяти гору настроїв «Війна є війна», «Війна все спише», «Переможців не судять», здатний стати основою для формування злочинних установок. Окремі девіантні форми поведінки можуть розглядатися військовослужбовцями як необхідна умова підтвердження («скріплення кров'ю») їхнього нового бойового статусу або стати свідченням їхньої особливої бойовитості.

Список бібліографічних посилань

1. Змановская, Е.В. Девиантология : Психология отклоняющегося поведения : учеб. пособие. М. : Издательский центр «Академия», 2003. 395 с.
2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. К.: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.
3. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. К21 Прикладная военная психология. СПб: Питер, 2006. 369 с: ил. (Серия «Учебное пособие»)..
4. Почему солдаты на войне насилуют и убивают: психологи о преступлениях. URL: <https://www.dw.com/ru/pochemu-soldaty-na-vojne-nasilujut-i-ubivajut-psihologi-o-prestuplenijah/a-61522955> (дата звернення 06.05.2022)

Одержано 10.04.2022

УДК 159.9

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7860-6972>

ЕКЗИСТЕНЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Екзистенція (лат. *existentia*: існування) – філософська категорія для означення конкретного буття в існуванні, яка нині, завдяки екзистенціалізму, розглядається в розумінні людського достеменного існування, живої процесуальності, відкритої динаміки реалій [1]. Йдеться про неперервний вибір людиною своїх можливостей та конструювання свого майбутнього протягом всього життя и, особливо, в кризових ситуаціях.

В даний час, в умовах війни в Україні люди стикаються з екзистенційними переживаннями, пов'язаними з руйнуванням базового почуття безпеки; втратою джерел доходу; вимушеною міграцією; втратою зв'язків, майна та членів сім'ї. Страждання, які приносить війна, породжують питання, що Альфред Ленгле (сучасний відомий австрійський психолог і психотерапевт) свого часу сформулював таким чином: «Чи не надто сумно жити у світі, в якому може статися таке тяжке та страшне? Наскільки можна жити за таких умов?» [2, с. 48]. Подібні роздуми про втрати та страждання можуть призводити до виникнення питання про сенс

життя та його цінність. Усвідомлення крихкості життя, ненадійності його краси та цінності викликає сум про неможливість утримати чудо життя. Це може настільки затьмарити існування, що життя втратить сенс, цінність, цілісність і перестане здаватися щастям.

Віктор Франкл, всесвітньо відомий австрійський психіатр, психотерапевт і філософ, колишній в'язень нацистського концтабору, спираючись на свій важкий досвід часів другої світової війни, розробив теорію, яка описує особливості світогляду, що допомагають людині вижити в екстремальних умовах. Спостерігаючи за іншими в'язнями концтабору, він помічав, що ті, хто зневірився, не знаючи, коли прийде порятунок, не маючи духовної опори та спрямованості в майбутнє, впадали в апатію, що зазвичай швидко призводило до їхньої загибелі. Мужність жити або втома від жахливого життя зазвичай залежали лише від того, чи мала людина віру в сенс життя, її життя. Девізом усієї психотерапевтичної роботи В. Франкла у концтаборі були слова Ф. Ніцше: «У кого є Навіщо жити, той може винести майже будь-яке Як». «Навіщо» — це зміст життя, а «Як» — це ті умови, які роблять життя настільки важким, що його можна витримувати, лише зважаючи на його «Навіщо». Якщо вдавалося допомогти ув'язненим знайти сенс їхнього життя (тобто «Навіщо»), то вдавалося допомогти їм примиритися з жахливим «Як» їхнього існування і вистояти перед кошмарами життя у концтаборі [3, с. 97].

В. Франкл допомагав зневіреним людям, які казали, що їм вже нічого більше чекати від життя, знайти не якийсь загальний смисл, а конкретний смисл їхнього особистого існування. Він робив у них свого роду «коперніканський переворот» тим, що переносив фокус їхньої уваги з питання: «Що мені ще чекати від життя?» на питання: «Що життя очікує від мене?». І дуже скоро виявлялося, що на всіх у житті чекають цілком конкретні завдання: на одних – улюблена справа, на інших – близькі люди. Таким чином, унікальність і незамінність людини може надати її життю безумовного сенсу, незважаючи на страждання.

Прагнення людини до пошуку та реалізації сенсу свого життя В. Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, яка притаманна всім людям і є основним двигуном поведінки та розвитку особистості. Відсутність сенсу породжує в людини стан, який В. Франкл називає екзистенційним вакуумом. Важливо те, що він описує 3 шляхи, за допомогою яких людина може зробити своє життя осмисленим: по-перше, за допомогою того, що ми даємо життю (у сенсі нашої творчої роботи); по-друге, за допомогою того, що ми беремо від життя (в сенсі переживання цінностей), і, по-третє, за допомогою позиції, яку ми займаємо по відношенню до долі, яку ми не можемо змінити. Кожному шляху відповідають три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання та цінності відношення [3, с. 104].

Пріоритет належить цінностям творчості, основним шляхом реалізації яких є праця. При цьому смисл і цінність набуває праця людини як внесок у життя суспільства, а не просто як її заняття. Сенс праці людини полягає насамперед у тому, що вона робить понад свої службові обов'язки, що вона привносить як особистість у свою роботу.

Цінності творчості є найбільш природними та важливими, але не необхідними. Згідно з В. Франклом, смисл життю може надати заднім числом одна-єдина

мить, одне яскраве переживання. З усіх цінностей переживання В.Франкл докладно зупиняється на коханні. Любов - це взаємовідносини на рівні духовного, смислового виміру, переживання іншої людини в її неповторності та унікальності. Але все ж таки навіть любов не є необхідною умовою чи найкращим варіантом осмисленості життя. Індивід, який ніколи не любив і не був коханим, проте може сформулювати своє життя дуже осмисленим чином [3, с. 106].

Найбільше значення для набуття сенсу життя В.Франкл надає цінностям відносини. До цих цінностей людині доводиться вдаватися, коли вона опиняється в обставинах, які вона не в змозі змінити. Але за будь-яких обставин людина вільна зайняти осмислену позицію по відношенню до них і надати своїм стражданням глибокий життєвий сенс. І тоді стає очевидним, що існування ніколи не може виявитися безглуздом за своєю суттю. Життя людини зберігає свій сенс до кінця – до останнього дихання. Звернення до цінностей ставлення виправдане у ситуаціях, які сприймаються людиною як безвихідні та безглузді, тобто лише тоді, коли всі інші можливості активного впливу на власну долю вичерпані [3, с. 111].

В. Франкл наголошує, що смисли не вигадуються, не створюються самим індивідом, їх треба шукати та знаходити. Ми можемо лише вибрати покликання, в якому ми знайдемо сенс. Смилом може стати лише те, що відчутно і осягнуто з погляду його цінності, потреби та привабливості. Ніхто не може дати нам єдиного смислу, який ми можемо знайти в нашому житті, в нашій ситуації. Проте логотерапія, розроблена В.Франклом, ставить за мету розширення можливостей клієнтів бачити весь спектр потенційних смислів, які може містити в собі будь-яка ситуація.

Кожного дня і кожної години можна знайти новий смисл, і на кожному людину чекає свій особливий смисл. Смисл містить у собі "програму дії", яка найкраще пристосована до реальності, що існує в даний момент. Немає такої ситуації, в якій нам би не була надана життям можливість знайти смисл, і немає такої людини, для якої в житті не знайшлося б якоїсь справи. Можливість здійснити сенс є завжди унікальною, і людина, яка може її реалізувати є завжди неповторною.

В.Франкл стверджує, що навіть ті сторони існування, які видаються нам негативними (страждання, вина і смерть), мають смисл і можуть бути перетворені на щось позитивне. Смисл, який можна побачити в безвихідних ситуаціях, залежить від того, як ми до них ставимося і чи займаємо внутрішню позицію, здатну обмежити вплив долі. Відповідаючи на запитання: "Навіщо мені це дано і заради чого мені продовжувати жити в цей тяжкий час?", людина може думати про близьких людей, про Бога або про те, щоб вберегти свою свободу приймати рішення і свою людську гідність від руйнівної сили долі. Це цінності особистих життєвих настанов, життєвої позиції. Чим важчими є життєві обставини, тим глибший смисл прихований у них і тим сильніше, на думку В.Франкла, нас має хвилювати питання "Навіщо?", яке допомагає осягнути смисл [3, с. 121].

Здійснюючи смисл, людина реалізує саму себе. Здійснюючи ж смисл, який міститься в стражданні, ми стаємо зрілими, ростемо і переростаємо себе. Саме там, де ми є безпорадними та позбавленими надії, де ми не в змозі змінити ситуацію, — саме там ми відчуваємо необхідність змінитись самим. Страждання має сенс, якщо ти сам стаєш іншим. Те, як людина приймає тяготи життя, та мужність, яку вона виявляє у стражданнях, гідність, яку вона виявляє, будучи засудженою і приреченою, — усе це є мірою того, наскільки вона відбулася як людина.

Використовуючи логотерапію В. Франкла, ми можемо створювати собі опору на смисл у нинішніх важких умовах війни, враховуючи всі 3 шляхи осмисленого життя: наближаючи перемогу вносити свій посильний творчий внесок у справу миру; продовжувати залишатися живими, відчувати, насолоджуватися красою природи, любити та переживати пов'язаність з іншими людьми; а якщо ми знаходимося в ситуації, яку ми не в змозі змінити, ми можемо усвідомлено вибрати як до неї ставитися, змінювати себе, ставати більш зрілими та мудрими.

Список бібліографічних посилань

1. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.
2. Längle A. Existenzanalyse und Logotherapie (Psychotherapie kompakt). - Kohlhammer W., 2021. - 269 p.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. - Видав-во: Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2020. – 160 с.

Одержано 28.03.2022

УДК 159.9

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
перший проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна не залишає без змін функціонування жодної державної інституції. Особливо це стосується органів та установ сектору безпеки і оборони України.

На засіданні Верховної Ради України 15 березня 2022 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України” з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану» (законопроект № 7147). Новим законом передбачено певні доповнення повноважень Національної поліції.

- *Запити на інформацію.* За письмовим запитом безоплатно одержувати і від держорганів, і від органів місцевого самоврядування (ОМС), а також від юридичних осіб державної форми власності інформацію, що необхідна для виконання визначених Законом України «Про Національну поліцію» завдань і повноважень поліції (в тому числі щодо військовополонених).

- *Спеціальне конвоювання.* Здійснювати конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, тих, які під вартою, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, охороняти їх у залі суду.

- *Утримання в ізоляторах.* У випадках, передбачених законом, утримувати в ізоляторах тимчасового тримання обвинувачених/засуджених, затриманих за вчинення кримінального або адміністративного правопорушення, осіб, щодо яких застосовано тримання під вартою, адміністративний арешт.

- *Розмінування та вибухонебезпечні роботи.* Поліція може здійснювати розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, якщо є підстави вважати їх предметами, знаряддями чи засобами адміністративних або кримінальних правопорушень. Крім того, Національна поліція може організовувати роботу з допуску поліцейських до проведення таких спеціальних вибухотехнічних робіт. При цьому надано повноваження здійснювати техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами та спеціальними вибухотехнічними роботами.

- *Інтерпол та Європол.* Надано повноваження здійснювати представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі, виступати як Національне центральне бюро Інтерполу. Національна поліція матиме компетенцію здійснювати співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом) та діяти як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом. Також надано повноваження організовувати взаємодію правоохоронних та інших державних органів з Інтерполом, Європолом, компетентними органами інших держав сфери їх діяльності.

- *Біометрія та адміністративний нагляд.* Надано повноваження здійснювати збирання біометричних даних осіб (у тому числі шляхом дактилоскопії) та здійснювати адміністративний нагляд.

Крім того, визначено нові підстави для пред'явлення документів поліцейському. Так, поліцейський має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у спосіб, який дає можливість поліцейському прочитати та зафіксувати дані, що містяться в документах, у випадках, якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи, або якщо самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

Визначено також нові підстави для зупинення транспортного засобу. Поліцейський може зупиняти транспортні засоби, якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Уточнено норми щодо можливості використовувати технічні прилади, технічні засоби та спеціалізоване програмне забезпечення, в тому числі зазначено, що поліція може використовувати інформацію, отриману за допомогою фото- і відеотехніки, технічних приладів і технічних засобів, що перебувають у чужому володінні.

У разі необхідності *відбиття нападу*, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського або іншої особи, а також усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, він має право використати підручні засоби.

Крім того, від час воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу до осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України без урахування вимог (обмежень) і заборон, передбачених Законом України «Про Національну поліцію». Тепер поліція забезпечує збирання, накопичення інформації (в тому числі мультимедійної) та біометричних даних (відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки). У воєнний час поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності.

Реалізація зазначених доповнень потребує значних фізичних і моральних зусиль з боку працівників поліції, які переживають значні часові та функціональні перевантаження. Значною мірою успішність виконання завдань визначають суто психологічні чинники: зібраність, мужність, здатність працівників подолати фізичну втому, працювати в умовах постійної небезпеки (під обстрілами, у бойових умовах) тощо.

Одержано 09.04.2022

УДК 159.9:340

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ

Під час війни змінюється весь світогляд людини. У хвилини небезпеки вона починає поводитися зовсім інакше, ніж у повсякденному житті і окремі якості характеру розкриваються з нового боку. У боях можуть одночасно проявитися як почуття бойового збудження, радості від атаки, почуття приреченості і паніки, а дуже часто це може супроводжуватися проявами девіантної поведінки.

Страх є природною формою емоційної реакції небезпеки. Для людини в нестандартній обстановці природно почуття небезпеки, крім того, дуже часто те, що здавалося небезпечним годину тому, змінюється з оцінкою іншої небезпеки, а як результат інший страх. Наприклад, страх за сім'ю змінюється страхом за себе, страх виставити себе боягузом – страхом бути вбитим тощо.

Поведінка людини під час бойових дій залежить від багатьох факторів, здатних негативно впливати на поведінку людини в цілому, і на девіантну зокрема. Серед факторів, що впливають на поведінку людини можна виділити і вплив бойового стресу на військовослужбовців, тривалі фізичні та психологічні навантаження, страх, тощо.

Можна виділити причини порушення норм поведінки за такими категоріями, як: сама природа війни, що сприяє скоєнню злочинів; визначення цілей війни; причини виникнення; причини соціально-психологічного характеру; причини

особистісного характеру Зрозуміло, що межі між зазначеними категоріями досить умовні та розмиті.

Так, можна говорити про девіації, що орієнтовані на отримання девіантами особистої вигоди у вигляді задоволення ідеологічних потреб, реалізації ідеологічних, етнічних та релігійних установок, отримання матеріальної винагороди від противника, зміни у сприятливий бік умов свого існування, збереження життя та ін. До цієї групи девіацій можна віднести боягузтво, зраду, добровільну здачу в полон, мародерство.

Іншу групу відхилень становлять вчинки, створені задля ухилення від участі у бойових діях з метою збереження життя, здоров'я, з ідеологічних, релігійних та інших міркувань. Це насамперед дезертирство, симуляція нездатності участі у бою, членошкідництво, пияцтво, наркотизм та самогубство.

Боягузтво є поведінка, у процесі якого під впливом страху ігноруються як моральні, і моральні норми, створюється загроза життю, соціальному статусу суб'єкта активності чи безпеки інших людей.

Боягузтво є самостійною девіацією, що виявляється в самостійному припиненні бойової активності та зайнятті безпечного укриття або залишенні поля бою. Боягузтво може також бути причиною або тлом інших видів поведінки, що відхиляється (дезертирства, самогубства, вбивства товаришів по службі і командирів, що вимагають продовження участі військовослужбовця в бойових діях та ін.).

Боягузтво не тотожне страху. Страх на війні зазнають практично всі психічно здорові люди. Боягуз же ігнорує всі інші стимули, своє минуле і майбутнє, долю товаришів по службі, результат бою і віддається страху без залишку.

Дезертирство – це важкий злочин з боку військовослужбовця, поєднаний зі страхом та зневагою до держави. Дезертирством може вважатися будь-яке незаконне залишення частини або служби задля ухилення від проходження військової служби. Також дезертирство полягає в умисному нез'явленні на службу в разі призначення, переведення, відрядження, з відпустки або з медичного закладу.

Згідно з кримінальним законодавством України дезертири визнаються злочинцями, а їх дії, відповідно, кримінально-караними діями. Відповідно до статті 408 Кримінального кодексу України, за дезертирство передбачена санкція у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, а якщо особа при цьому вчиняє такі дії із зброєю або за попередньою змовою групою осіб - на строк від п'яти до десяти років.

Ще більш серйозна відповідальність настає, коли дезертир вчиняє такі дії в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, залишаючи своїх побратимів вмирати. Це є особливо тяжким злочином, саме тому дезертирів зневажають в будь-яких арміях світу. Відповідно до тяжкості злочину встановлена і санкція в КК України, яка передбачає за дезертирство в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років [1].

З психологічної точки зору дезертирство є способом виходу з гострої внутрішньоособистісної кризи шляхом вкрай конфліктного розриву із звичним соціальним оточенням, його нормами, що передбачає настання соціальних санкцій.

Причинами дезертирства можуть стати різні обставини — від боягузтва до психологічної та професійної невідповідності до бойових дій.

Своєрідною формою дезертирства є невмотивована відмова військовослужбовця брати участь у бойових діях, у виконанні конкретного бойового завдання.

У разі «спрацьовування» у груповій поведінці військовослужбовців психологічних законів натовпу можливе масове залишення ними поля бою. Особливо гостро і масово дезертирство проявляється у періоди загального зниження морально-психологічного стану військ, різкого падіння військової дисципліни, зниження популярності війни та зростання антивоєнних настроїв у суспільстві, тривалого неуспіху (ураження, великі втрати) у збройному протистоянні з противником.

Зрада на війні може сприйматися як невірність інтересам і цінностям групи членства, що передбачає можливість завдання їй серйозної шкоди.

Психологічними «пружинами» зради найчастіше виступають ідеологічні, релігійні розбіжності з групою членства, різноманітні образи, почуття ненависті, зневаги, помсти, а також прогнозування переходу в нову групу (до противника) як більш вигідного в матеріальному, моральному та інших відносинах. Зрада може полягати у повідомленні противнику стратегічно та тактично важливої інформації, проведення акцій саботажу, шкідництва та ін.

Добровільна здача в полон є одним з різновидів зради, що є фізичним залишенням військовослужбовцям групи членства і вступом до соціальної групи з невизначеним соціальним статусом, з невизначеними перспективами особистої свободи та фізичного виживання.

Психологічними стимулами до здачі в полон противнику виступають різні феномени, наприклад: особисті переконання, релігійна віра, впевненість у перемозі противника, ненависть, відчай, боягузтво, конфлікти з командирами і товаришами по службі, неприйняття норм і цінностей групи членства, незадоволеність психічним тощо.

Членушкодження полягає у нанесенні військовослужбовцям собі травм, поранень і каліцтв, що дозволяють уникнути або припинити участь у бойових діях.

Найчастіше головною причиною членушкодження є боягузливість, хворобливе переживання за свою долю. При цьому обираються такі способи заподіяння собі шкоди, щоб вони значною мірою не перешкоджали життю та діяльності у мирних умовах.

Мародерство - викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (стаття 432 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III).

Предметом мародерства може бути тільки приватне майно (гроші, годинники тощо) вбитих чи поранених, незалежно від того, до якої армії вони належать. Зброя, боєприпаси, документи, що містять відомості військового характеру, інші речі, придатні для використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину [2].

Пияцтво - надмірне вживання спиртних напоїв, що не досягло рівня фізичної залежності організму від алкоголю. З психологічної точки зору є явищем своєрідної компенсації, спробою психологічно виключитися із ситуації смертельної небезпеки, подолати страх, забути про втрати.

Розвитку пияцтва на війні певною мірою сприяє офіційна позиція військового керівництва з цього питання, наприклад, систематична видача особовому складу спиртного «для сміливості», «для зняття напруженості» та ін.

Наркотизм - поведінка, що характеризується психічною залежністю від психоактивних речовин. Тобто це рівень споживання нарковмісних препаратів і речовин, при якому в людини сформувалася фізична залежність від них.

Вбивство командирів і товаришів по службі - являє собою крайній спосіб усунення фруструючої перешкоди на шляху збереження або підвищення особистісного статусу девіанта.

Такі вбивства найчастіше відбуваються тоді, коли командир чи товариш по службі виступає для девіанта як своєрідна зовнішня інстанція совісті, провини, морального судді, що заважає реалізувати якісь аморальні цілі чи ті, що відхиляються від соціальної норми.

Самогубство на війні явище особливе і важко зрозуміле. Фактично воно є формою інфантильної втечі з психотравмуючої ситуації.

Сам факт того, що в ситуації, коли за бажання можна практично в будь-який час розлучитися з життям героїськи, людина обирає інший варіант смерті – засуджений за вірою і мораллю, — складний, суперечливий і важкий для осмислення. Адже нерідко людина зводить рахунки із життям саме через страх смерті. Тобто, боючись бути вбитою, людина кінчає життя самогубством. Безумовно, є безліч інших причин, через які людина на війні вчиняє самогубство. Але практично завжди пусковим механізмом суїциду є наявність такої внутрішньоособистісної ціннісно-сміслової кризи, яку людина не може дозволити всіма наявними в її розпорядженні засобами і яка переживається як потужна особистісна емоційна драма

Таким чином, поведінка людини на війні характеризується не тільки героїчними вчинками і самопожертвою, що піднімають душу, а й низинними проявами людської природи, проявами пороків виховання, деструктивним впливом соціальних і бойових ситуацій. Знання видів та форм прояву девіацій дозволяє вести їх цілеспрямовану профілактику та викорінення.

Список бібліографічних посилань

1. Мигдаль О. Юридичні поради <https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/dezertyrstvo> (дата звернення 21.03.2022)

2. Вікіпедія [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#:~:text=%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5%CC%81%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%E2%80%94%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D0%B1%D0%BE%D1%8E,2001%20%E2%84%96%202341%2DIII\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#:~:text=%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5%CC%81%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%E2%80%94%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D0%B1%D0%BE%D1%8E,2001%20%E2%84%96%202341%2DIII)) (дата звернення 22.03.2022)

Одержано 27.03.2022

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА

Тези доповідей учасників
Міжнародного психологічного форуму
(15 квітня 2022 року, м. Харків, Україна)

Українською та англійською мовами

Відповідальні за випуск: О. О. Євдокімова, А. А. Шиліна
Комп'ютерне верстання: Зозуля А. О.

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 15,4. Обл.-вид. арк. 9,27.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087
від 22.01.2008.